

POKLADY

KRKONOŠSKÉHO MUZEA

1

Poklady Krkonošského muzea 1

Vydala Správa Krkonošského národního parku v roce 2016

Text: Eliška Pilařová

Foto: Pavel Kraus, Kamila Antošová, Radek Drahný, Jiří Havel

Autorský kolektiv: Jana Antošová, Andrea Bariaková, Libor Dušek, Zdeňka Flousková, Jiří Louda, Jan Luštinec, Jana Skálová, Jakub Šimurda, Blanka Zázvorková,

© 2016, Správa Krkonošského národního parku,
Dobrovského 3, 543 01 Vrchlabí

Vytisknuto na papíře původem z lesů s certifikátem FSC, kde se hospodaří sociálně a ekologicky šetrným způsobem podle stanovených standardů.

ISBN: 978-80-7535-024-4

PILAŘOVÁ, Eliška. *Poklady Krkonošského muzea 1*. Vrchlabí: Správa KRNP, 2016. ISBN 978-80-7535-024-4.

Podpořeno grantem z Islandu, Lichtenštejska a Norska.
Supported by grant from Iceland, Liechtenstein and Norway.

Ministerstvo životního prostředí

Za odbornou pomoc děkuji Mgr. Miloši Klikarovi, PhDr. Janě Sojkové, Mgr. Marcelu Paulů, RNDr. Vlastimilu Pilousovi a Antonínovi Tichému.

Eliška Pilařová

POKLADY

KRKONOŠSKÉHO MUZEA

1

Obsah

Poklady Krkonošského muzea 1

	Slovo na začátek	6
	Krkonošské muzeum Vrchlabí	8
Historie	Gendorfovy mince	10
	Prosper Piette: S mořskou vlaštovkou ve znaku	16
	Rukopisná učebnice pana učitele Seidela	22
	Ullrichovy hodiny	26
Výtvarné umění	Antonín Balzer	32
	Benno Dlouhy: Kovárna s kapličkou	40
	Střelecké štíty	48
	Oltář svaté Anny a čtrnácti pomocníků	54
Fotoarchiv	Sněžka roku 2000	58
	Krkonoše Jindřicha Eckerta	62
	Legenda české fotografie – Zdenko Feyfar	70
	Deutsche Lesehalle	78
Regionální knihovna	J. K. E. Hoser	86
	Mattioliho Herbář	90
	Posel záhrobní	96
	J. P. Praetorius: O Rýbrcoulovi	100
Etnografie	Rýbrcoul aneb Krakonoš	104
	Podmalby na skle	108
	Stůl s javorovou deskou	114
	Vápeničky	118
Botanika	Herbář Josefíny Kablíkové	122
	Lišejníky	128
Geologie	Hvězdovec	132
	Meteorit ze Žalého	138
Zoologie	Cypersova sbírka	142
	Motýli ve skříní	148
	Krkonošské muzeum Jilemnice	152
	Hančovy medaile	154
	Metelkův betlém	158
	Müllerova mapa	162
	František Kaván: Na Staré hoře	166
	Stříbrný nástolec	172
	Památník zapadlých vlastenců v Pasekách nad Jizerou	176
	Krkonošský hak	178
	Pasecká struhařina	184
	Čermákovy jarmary	190
	Housle Věnceslava Metelky	196
	Tkalcovský stav	202

Slovo na začátek

Muzeum, v antickém světě doslova „sídlo múz“, bylo po většinu času svého historického vývoje považováno za prostor určený pouze sbírkám zajímavých a vzácných předmětů. Ve svých počátcích jím také skutečně bylo, protože především sběratelství bez jakýchkoli dalších studijních záměrů vlastně ke vzniku muzeí vedlo. Teprve s činností badatelskou a se změnami v chápání hodnot věcí, které stále častěji nemusely mít cenu ve smyslu tržním, ale staly se vzácné jako jedinečný dokument, jako nenahraditelný doklad o vývoji života na naší planetě, teprve tehdy začala mít muzea onu veledůležitou úlohu, jakou mají v kulturním a vědeckém světě dodnes. Nikoli pouhé skladiště zajímavých, krásných, ale v podstatě mrtvých věcí, které nemají běžnému divákovi co říci!

Zvyšující se tlak na přírodu, doba, která popřává stále méně času kulturním zážitkům, uniformita průmyslově vyráběných předmětů, to vše činí z muzejnictví obor stále významnější. Muzea shromažďují, ochraňují a zpřístupňují poklady našeho kulturního dědictví, a nejen to: předvídavě přenášejí tuto péči i na věci a jevy dnešní, jejichž hodnotu si ne vždy uvědomujeme, ale které nabývají ceny právě pro neustále se snižující schopnost civilizačním jevům odolávat. Prodlužují tak jejich životnost a starají se o to, aby z našeho života nevytizela krása. Pouhá sídla múz se tak stávají činiteli tvořivými a zároveň i jedinečnými učiteli vztahu a úcty k hodnotám minulosti i přítomnosti.

Správa Krkonošského národního parku převzala do péče některá muzea v oblasti nejvyšších českých hor a vybudovala z nich jedno velké „Krkonošské muzeum“, do kterého náleží vrchlabský klášter, jilemnický zámek i Památník v Pasekách nad Jizerou. Její snahou je nejen zvýšení úrovně všech muzejních činností i výzkumného využití sbírek. S vědomím toho, jak důležitou součástí jedinečné horské přírody je kulturní krajina vytvořená člověkem, seznamuje veřejnost s bohatou historií, současností i přírodními zvláštnostmi tohoto výjimečného regionu. Také kniha „Poklady Krkonošského muzea“ je toho dokladem.

Eliška Pilařová

01

Krkonošské muzeum Vrchlabí

Výjimečná byla pro Evropu a tedy i pro rakouskou monarchii osmdesátá léta 19. století. Železnice s okřídleným kolem ve znaku nejen překračovala dosud nevídanou rychlostí všemožné hranice, ale čekala na kolejích i na všechny, kteří byli zatím nejdál v okresním městě, a nabízela tak i ohromující poznávání vlastního domova. Zrodila se turistika a s ní i potřeba pracovat pro zachování přírodních krás i památek.

První myšlenka vytvořit Horský spolek pro celé Čechy vznikla v Praze roku 1879. V tutéž dobu vystupuje v Krkonoších s podobným požadavkem učitel na Krausových Boudách, rodem Čech z Horní Branné Eduard Rudolf Petrák, v Trutnově se přidává odborný učitel Johann Böhm a v Maršově průmyslník Prosper Piette de Rivage. Dne 13. června 1880 je na společném setkání ustavena sekce celozemského spolku, ale protože „ústředí“ příliš nespolupracuje, Krkonoše se po dvou letech zkušeností osamostatňují. V roce 1884 vzniká Rakouský krkonošský spolek, který do svých stanov přejímá jak původní ustanovení o založení sbírek knih, map, přírodnin, prehistorických i dalších předmětů, tak i „muzeum“, které už je od roku 1883 na světě. Nachází se v Hartě, v jednom z domů továrníka Victora Cypere von Landrecy – takto člena spolkového výboru, přírodovědce a spolkového knihovníka – a vlastní: dvě stovky herbářovaných rostlin, sto jedna knih darovaných Cyperskem, dva otisky ryb od lékárníka Switila z Broumova a starý boudařský svícen od jistého Breuera z Maršova. Už o pět let později je ve sbírkách přes dvě stě preparovaných živočichů, více než tisícovka rostlin, stovky minerálů, mince, historické předměty, řemeslné a průmyslové výrobky a přes šest set knižních svazků. A tak se sbírky v roce 1893 stěhují do budovy někdejšího městského špitálu za kostelem sv. Vavřince, zatímco v sousední škole jsou už od loňské výstavy o Vrchlabí, inspirované sousední Jilemnicí, i exponáty vznikajícího městského muzea. Spolu s městským archivem se obě muzea dokonce časem ocitnou v jedné špitální budově a splynou až teprve roku 1920. Nicméně v nových prostorech už jsou rozděleny jednotlivé expozice podle přírodovědných a národopisných oborů a odvětví, je tu instalována i „světnice krkonošského horala“ a obrazárna. Po Cypersově výhradně badatelském a sbírkotvorném úsilí přírodovědném nabývá muzeum i vzdělávacího a výchovného poslání a patrný je i zvýšený zájem o složku etnografickou, tak významnou v okolních českých muzeích. Muzeum získává

pod vedením továrníka a propagátora lyžařství Quida Rottera i akciovou společností pro svůj další rozvoj a z pomocného zařízení spolkového vzniká přímo regionální Krkonošské muzeum, jehož podpora se stává přímo vlasteneckou povinností. Škoda jen, že dle svého tehdejšího kustoda, odborně velmi schopného pana profesora Schneidera, má jít výhradně o „krajinské muzeum ve prospěch Německa ve Východních Čechách“. Po roce 1918 a vzniku republiky se tak zcela mění idea muzea zakládaného v tolerantním národnostním duchu a z Rakouského krkonošského spolku se stává spolek Německý. Roku 1941 získává Karel Schneider přes odpor bratří augustiniánů pro

muzeum celé první patro vrchlabského kláštera, nepohodlný převor je zbaven svěcení a poslán na východní frontu. S koncem války ale majetek spolku přechází do rukou československého státu a také pro muzeum je ustanoven národní správce.

První část novodobé historie – „chátrání budovy kláštera“ – nahradí po roce 1967 druhá část – „generální rekonstrukce“. Vzniká moderní muzejní komplex s novou přírodovědnou expozicí a kvalitní péčí o knihovnu a sbírky, jejichž základem ale zůstává pečlivě opatrovaný „starý“ fond muzea Rakouského krkonošského spolku.

Gendorfovy mince

Za příběhem jedenácti penízků z vitríny ambitu vrchlabského kláštera musíme do časů renesance. Do roku 1533, kdy se Vrchlabí stává „městečkem“ a jeho obyvatelé začínají užívat výhod udělených Ferdinandem I. Do časů, kdy Vrchlabí za tři tisíce a sedm set padesát kop českých grošů kupuje a městská práva ještě téhož roku pro svůj majetek na císaři vymáhá Kryštof Gendorf z Gendorfu. O tomto rodákovi z Korutan hovoří jeho současníci i letopisci různě: pro jedny je tento rytíř, nejvyšší královský rádce, horní hejtman a hutní mistr jen „kořistnickým feudálem“, tvrdým, bezohledným podnikatelem. Pro jiné je jednou z největších osobností, která se ve své době zasloužila o rozvoj Českého království.

Jako syn důlního odborníka je nepochybně už ve svých třidvaceti letech vzdělaným a zkušeným znalcem v oboru hornictví, zpracování rud a mincovnictví. Není divu, že Ferdinand I., který po Ludvíku Jagellonském hodlá uspořádat státní finance a výhradní panovnická práva včetně tzv. mincovního regálu, tedy výlučného práva panovníka razit minci, pověřuje právě Gendorfa jak reformou horních zákonů, tak i poněkud choulostivou záležitostí získat zpět moc nad nejvýnosnějšími stříbrnými doly v Jáchymově. Ty v té době z velké části ovládali Šlikové. Přičteme-li i výraznou Gendorfovu vojenskou pomoc Ferdinandovi za Šmalkaldské války, je zřejmé, že po svém panovníkovi mohl žádat mnohé. A skutečně: přesto, nebo možná právě proto, že Gendorf přispěl i k úpravě tzv. horního regálu – totiž ke smlouvě z r. 1534 mezi králem a šlechtou, zvané Narovnání o hory, kterou si král vyhradil výsostné právo na těžbu drahých kovů a soli – potvrdil Ferdinand I. svému hornímu hejtmanovi zcela zvláštní privilegium. To „opravňovalo vrchlabského pána a všechny jeho potomky těžít rudy obecných kovů, zlato i stříbro v celém Království českém, na Moravě, ve Slezsku i v Lužici a dokonce, v případě úspěšné těžby zlata či stříbra, k ražbě mincí“. Zároveň s tím Gendorf získal i právo zakládat hornická města a osady. Během několika let také získává Žacléř s jeho zlatými doly i město Trutnov a obce v okolí a do Krkonoš zve z rodných Korutan a Štýrska odborníky na

těžbu a plavení dřeva. Centrem jeho podnikání ovšem zůstává Vrchlabí. Tam dokonce buduje největší železářny v tehdejších Čechách a vyváží i do sousedních zemí. Zejména specialitu vrchlabských hutí – kosa – dodává až do Vratislavi a Frankfurtu. Jeho „městečko“ dostává jméno Vrchlabí či Hohenelbe a roku 1546 už má 40 domů, kostel, školu, pivovar, chorobinec, lázeň a dokončena je i část nového zámku.

Zkrátka Gendorf prosperuje, byť za cenu tvrdých sporů, dokonce i bitek se sousedy. Jeho panství dokonce má i svou vlastní měnu! Pravda, velké mince tolarové ražby slouží spíše k reprezentaci, tomu odpovídá i obsah cenného kovu. Zato malé penízky, ražené ze slitiny méně hodnotného kovu a mědi, to jsou jakési výplatní žetony. Ani po restaurování se v muzejní vitríně nijak netřpytí. Ve velikosti od „halířku“ po „korunu“ nesou na líci Gendorfův znak, na rubu jeho jméno. Je vyraženo nikoli po obvodě, jak bývá zvykem, ale jednoduše v nadpisu uprostřed. Římskými číslicemi je označena i jejich nominální hodnota. Platily pouze na Gendorfově panství a vypláceni jimi byli především horníci a hutníci. Ti je pak směňovali v Gendorfových magacínech za nejrůznější zboží, za Gendorfovo pivo platili nájemcům Gendorfových hospod – zkrátka i ty nejmenší z mincí jsou dokladem velmi promyšleného hospodaření. Ostatně podobný systém vlastní měny se rozšířil mnohem a mnohem později i v prvních kartelech. Kde byly Gendorfovy toлары i drobné penízky raženy, to je otázka. Někteří odborníci se přiklání k tomu, že dost možná i v mincovnách královských.

Drobné Gendorfovy mince z poloviny 16. století se dodnes tu a tam nacházejí na Vrchlabsku i mimo tuto oblast v různých výkopech a archeologických vrstvách. Mezi muzejníky i sběrateli je o ně stále zájem. Škoda jen, že nálezy v současné době končívají spíše ve vlastnictví amatérských hledačů kovů, kteří většinou nevědí, co vlastně našli, a tedy ani jakou má jejich objev cenu. I když jde o numismatickou zvláštnost, hodnota Gendorfových mincí je pouze historická.

Na jednom z penízků, nalezených až na Hradecku, neujde pozornému divákovi provrtaná dírka. Když mince ztratila svou směnnou hodnotu, zřejmě posloužila alespoň jako ozdoba některého barevného „kočového“ šátku. Jeden penízek je ale dokonce pozlacený

Pozlacená početní mince z Gendorfových ražeb

a opatřený ouškem. Musel tedy mít pro svého majitele cenu nejméně památeční. Dva velké gendorfovské „tolary“ s rodovým znakem jsou ale vzácné nejen pro hodnotu kovu a cenu uměleckou i historickou. Jsou

jediným dokladem podoby Kryštofa z Gendorfu. Na jednom je portrét renesančního velmože se širokou bradou a baretem, na druhém onen známý profil muže v hornické čapce s dlouhým vousem.

Gendorfovy početní mince či žetony sloužící k vnitřnímu obchodu na jeho panstvích nesou nejčastěji vročení 1541

Gendorfovy početní žetony mají na první pohled jednotný vzhled a liší se jen průměrem, nominálem uvedeným v horním řádku římskými číslicemi, způsobem rozdělení textu a ozdůbkami kolem znaku

Sada početních mincí s různými nominály určených pro vnitřní oběh na Gendorfových panstvích dokládá promyšlený systém hospodaření

Pozlacená pamětní medaile z roku 1549 nese spolu s medailí z roku 1546 neznámější portrét Kryštofa z Gendorfu v hornické čapce. Za jejího tvůrce bývá označován významný medailér Matthes Gebel

Prosper Piette: S mořskou vlaštovkou ve znaku

Ta skříňka je vlastně miniaturní výlohou toho nejlepšího papírnictví. „Parfaite Piette“ říká nápis nad vystavenými vzorky a ptáček se dvěma odvrácenými Pé v zobáčku se vznáší na veškerém vystaveném zboží. Mořská vlaštovka jako obchodní značka je na ubrouscích i na tapetách, na hedvábném papíru balicím i na barevném krepovém, na průsvitném kancelářském i tenoučkém „biblovém“. V potisku zdobí i roličky toho nejjemnějšího cigaretového papíru. Možná, že skříňka původně stávala ve firemním přijímacím salónu, visela na zdi v obchodních prostorách některého z podniků anebo jako reprezentativní exponát provázela kolekce novinek na světových veletrzích a výstavách. Vypráví výjimečný příběh belgického průmyslníka Prospera Pietta de Rivage, který se jako jeden z prvních cizinců rozhodl investovat v krkonošských horách a jehož syn se zapsal do krajiny východních Krkonoš svým mecenášstvím i pokrokovými názory kulturními a sociálními. Šlechtický titul s přídomkem de Rivage vlastnili už prapředkové v 15. století. Přišli ale o něj o dvě staletí později, údajně s prodejem panství. Rod pocházel z jihovýchodní části Belgie, z městečka Rivage, což ve francouzštině znamená břeh či pobřeží, a mořská vlaštovka ve znaku se později objevila i na šlechtickém erbů, který získali Piettové roku 1898 od císaře Františka Josefa I. za zásluhy o rozvoj průmyslu. Firma se totiž i na území Rakouska zasloužila hned o několik vpravdě epochálních vynálezů celosvětového významu.

Na počátku historie rodu belgických průmyslníků Piettů byl generál Napoleonova vojska Louis Piette, který se účastnil tažení na Moskvu. Ten vlastnil zavedenou papírnu v Dillingenu, ve které už roku 1830 vyrobil první archy strojního cigaretového papíru na světě. U něho se vyučili i oba jeho synové. Louis byl spíše vědec a vynálezce, jehož knihy o papírenské

Reprezentační a propagační kolekce firmy Piette. V závěsné skříňce nechybí ani vzorky výrobních materiálů a pohledy na tovární objekty

výrobě se na léta staly učebnicemi strojí výroby papíru a dodnes dokládají technického génia obou bratří. Prosper se zapsal do historie jako praktik a novátor, jehož vynálezy zcela změnily způsob papírenské výroby. Právě on si pro svou budoucí činnost vybral rakouské země, kde byl tento průmysl v naprostých počátcích. Začínal jako ředitel papírny ve Vraném nad Vltavou. Pro vlastní výrobu si ale pronajal Císařský mlýn v Bubenči u Prahy, kde začal jako první v rakouských zemích s cigaretovým papírem podle francouzského způsobu. Zároveň ale také projektoval výstavbu tehdy nejmodernější a nejvýkonnější papírny ve střední Evropě, továrny podnikatele Abrahama Winternitze na Šumpersku. Tak se mu podařilo získat dostatek peněz na to, aby se osamostatnil, a roku 1866 kupuje od trutnovského průmyslníka Ignáce Ettricha zastaralou papírnu v Maršově. Celou ji přestavuje do podoby malého zámečku – i s cimbuřím a typickými vlašťovkami nad okny – pořizuje dva na tehdejší dobu velmi moderní papírenské stroje a časem získává i vlastní celulózku a brusírnu dřeva. Právě čistá úpská voda umožňuje rozjet především ten nejjemnější papírenský sortiment. V roce 1898 firma zaměstnává už dvanáct set padesát dělníků, její výrobky jdou na mezinárodních výstavách od úspěchu k úspěchu a odbytiště má nejen po celé Evropě, ale i v Africe, Americe a Asii.

Broušená sklenka se zednářskou symbolikou a jménem P. Piette, 1890

Sada krepových papírů firmy Piette

Známé „logo“ firmy s mořskou vlaštovkou, která v zobáčku nese součást obchodní značky – monogram PP.

Nejstarší Prosperův syn, Prosper Piette II., se rovněž po celý život cele věnoval především své „pietce“. Cele znamenalo nejen péči o výrobu, odbyt a zisky, ale také o tovární dělníky. Do historie rozvoje krkonošského průmyslu se zapsal jako osobnost vpravdě owenovská.

Ve svém podniku považoval za zcela nezbytné pozvednout sociální úroveň dělníků. Zavedl možnost nemocenského, invalidního a penzijního pojištění, spoření, půjček zaměstnancům a dokonce vymoženost do

té doby nevídanou – útulek pro děti zaměstnaných matek. Jeho dělnické domy na levém břehu Úpy umožňovaly zdravé a dostatečně prostorné bydlení. V jeho „pietce“ bylo čisto a továrnu obklopovala zeleň.

Prosper Piette de Rivage byl nejen humanista, ale i člověk vzdělaný a uměnilovný. Svědčí o tom dary vzácných tisků i nemalé finanční příspěvky, kterými pozvedl úroveň Krkonošského spolku, což původně byla ryze vlastivědná společnost, a pomohl tak vytvořit základy budoucího Krkonošského muzea. Štědře přispíval na nejrůznější spolkovou činnost, opravoval horské cesty, podporoval turistiku. V Maršově, který byl do té doby chudou vesničkou, vybudoval moderní městské centrum a z velké části financoval i tamní stavbu nového kostela svatého Josefa. Podle svědectví pamětníků to byl člověk velmi laskavý, přirozeně noblesní a skromný. Je známo, že například v místním hasičském sboru byl pouhým řadovým členem a ve spolcích, do kterých vstoupil nebo do nich byl přijat, vskutku pracoval. Hlubokou stopu zanechal v paměti krajiny i lidí, kteří ho zvali „Otec Krkonoš“.

V depozitáři Krkonošského muzea je ale ještě jedna památka na tuto výjimečnou osobnost. „Piettova sklenička“, pamětní šestiboký pohárek z řezaného skla

Na výstavách oceňovaný velejemný cigaretový papír s firemním vodoznakem

s masivním podstavcem, zdobený rytými zednářskými symboly a nápisem Johannisfest 1890. Původ má tak trochu tajemný – nevíme, jak se dostala do sbírek, ale můžeme se domnívat, že Prosperu Piettovi skutečně patřila, a zřejmě jde tedy o zatím jediný známý doklad toho, že svobodným zednářem skutečně byl. Pohár je totiž přímo označen „Br. P. Piette“. Bezpečně ale víme, že oba jeho bratři náleželi k bratrstvu, „Ludwig Piette“ se dokonce jmenuje německá zednářská lóže v Plzni. Johannisfest 1890 – svátek sv. Jana Křtitele 24. června – je dnem, kdy svobodné zednářství získalo roku 1717 svou současnou podobu. Pro svobodné zednáře je tento den hlavním bodem roku, zde se rok začíná a končí. A pokud jde o symboliku – Kružítka údajně značí míru v hledání, Úhelnice přímost v jednání, Palice vůle v uplatňování, Dílato důkladnost v bádání, Olovnice hloubku pozorování, Vodováha správné uplatňování znalostí, Pravítko přesnost v uskutečňování, Páčidlo sílu vůle a Zednická lžice laskavost vůči všem. Zednářství nerozlišuje mezi vírou svých členů, klade důraz na dodržování občanských povinností. Vzhledem k lidským i profesním vlastnostem „Otce Krkonoš“ bychom usoudili, že zednářem být mohl. Nasvědčuje tomu i to, že si přál ve své době velmi neobvyklý pohřeb žehem. Jeho urna odpočívá v neoznačené hrobce na terasovém lesním hřbitůvku u kostelíka sv. Josefa v kopci

Na památku svého dobrodince uděloval Spolek zimních sportů Aupatal putovní cenu P. Pietta s jeho reliéfem

nad Maršovem, ze kterého je vidět na bílou „pietku“. Už dávno to není továrnička, ve které se vyráběl papír jemný jako šelest ptačích křídel, ale dvě mořské vlaštovky vzlétají nad jejími okny dodnes.

Rukopisná učebnice pana učitele Seidela

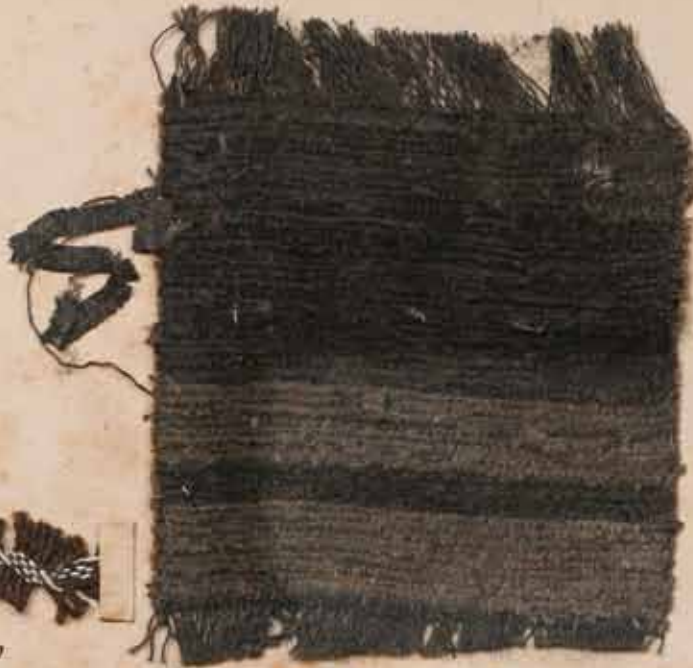
Učebnice mezi muzejními poklady? To snad ještě ve specializovaných pedagogických knihovnách nebo v soukromých sbírkách, ovšem má-li hodnotu dokumentu, jména svého autora nebo vydavatele, shrnuje-li nové poznatky vědy, je lingvistickým drahokamem, zajímavým výtvarným počinem anebo jedinečným rokem vydání. Většinou ale, rozdrbána častým používáním, nemá za mák ceny. Poplatná době, vydávaná ve statisíkových nákladech a knihařsky nijak výjimečná, končí ve starém papíru. Nemůže mít každá příběh pečlivě opatrovaných Poupat, slabikáře s kouzelnými obrázky Marie Fischerové-Kvěchové anebo jako zázrakem uchráněné, azbukou psané tenoučké vlastivědy, ještě s obrázky cara Mikuláše.

S mohutnou knihou v černé vazbě, která na první pohled připomíná prastaré vydání Bible, je to ale jinak. Jako rukopisnou učebnici ji roku 1886 sám vymyslel, sestavil a celou vsutku ručně napsal, narýsoval a nakreslil pan učitel Vinzenz Seidel, Werkmeister na vrchlabské Kaiserliche-Königliche Fachschule für Weberei in Hoheneibe – C. k. odborné tkalcovské škole ve Vrchlabí. Vytvořil tak učebnici po všech stránkách úctyhodnou, odpovídající tradicím v pořadí třetí odborné tkalcovské školy v Čechách. Tu první vrchlabskou školu založil švýcarský podnikatel Jan Mittelholzer už v roce 1770, tedy v dobách největšího rozkvětu krkonošského lnářství, přadláctví, tkalcovství a plátenictví. Ano, ještě i mnohem později, kdy lnu úspěšně začala konkurovat dovážená bavlna, neztrácely horské textilní firmy u nás i ve světě svůj výtečný zvuk díky bohatému sortimentu a nesmírně kvalitní produkci. Na krkonošských horách se rodil ten nejlepší len s dlouhými stonky a vlákny a dával jak obživu těm nejprostším, tak dobré zisky zámožným obchodujícím měšťanům, i slušné „plátenické“ podíly majitelům panství. Ti proto dokonce zvali i dobré zahraniční učitele, kteří měli zajistit uplatnění těch nejnovějších poznatků a ze šikovných horáků vychovat ty nejlepší přadláky a tkalce.

Právě pověstná sorta nejjemnějšího krkonošského plátna, zvaného podle země vývozu „švýcarské a holandské“, přivedla Jana Mittelholzera do Vrchlabí. Jak praví staré zápisy, postavil v roce 1769 v příhodných sklepních prosto-

2te Art des Schusssamntes, Chenille

Schuss.
ingedreht

Herstellung des Schuss

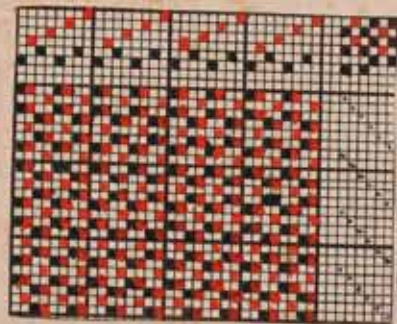
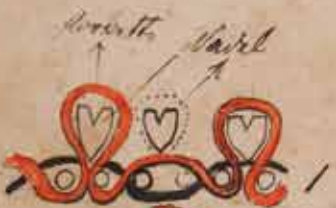

gedrehter Schüß
(Koupe -

fertiger ungedrehter Schuss
Koupe

Eigentlicher Sammt.
1. Plüsch.

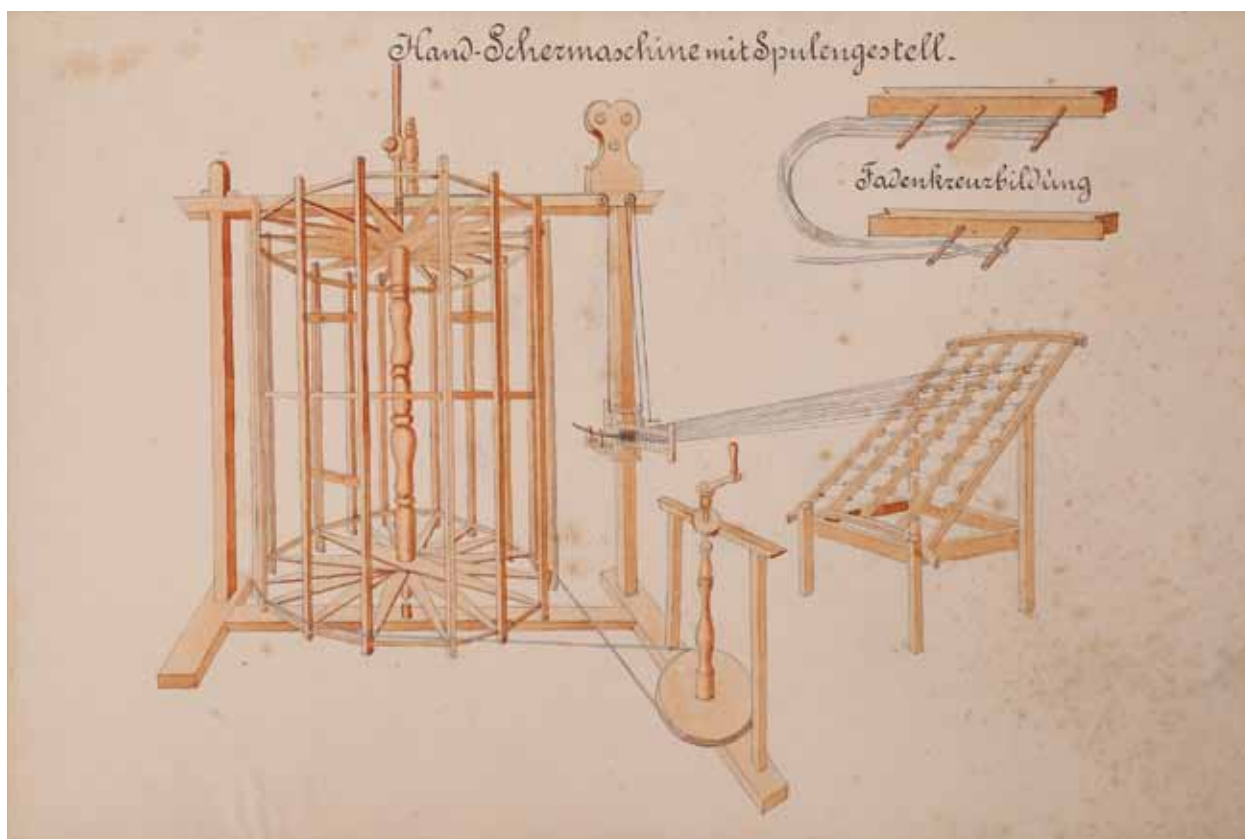

Grüne

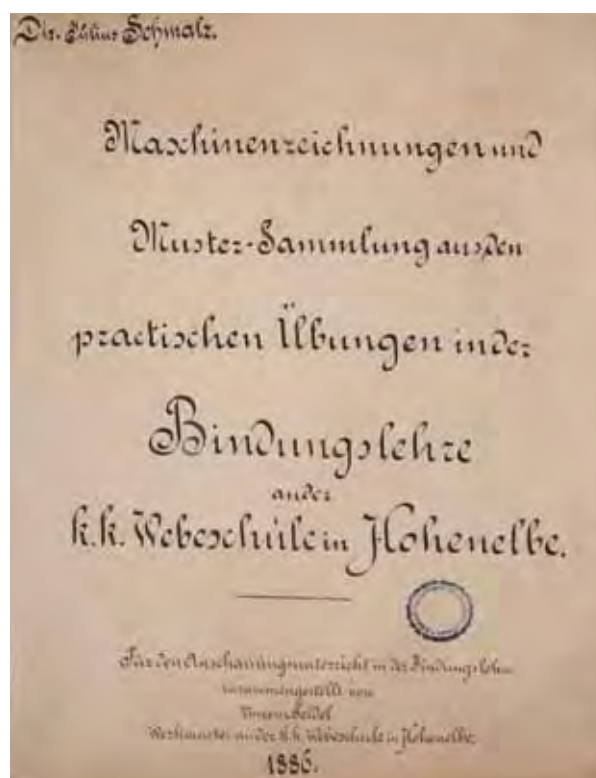
rách jednoho z vrchlabských měšťanských domů pět stavů „zvláštní konstrukce“. Tkala se na nich závojevina, zvaná sangalet podle cílové země téměř výhradního exportu, švýcarského kantonu Sv. Havel, tedy Sankt Gallen. Na základě dvorského dekretu z 22. října roku 1770 měl Mittelholzer v přadlácké a tkalcovské škole, kterou ve Vrchlabí založil, zavést „podle svého návodu pravé přádlo, aby holandská a švýcarská plátna mohla být spolehlivěji a vhodněji zhotovována a rozšiřována“. Po několika málo letech sice škola zanikla, ale téměř o století později, roku 1873, navázala na její počátky nová dvouletá odborná škola učňovská, která si zakrátko získala tu nejlepší pověst. V letech 1901–3 byl jejím studentem i malíř a spisovatel Josef Čapek, který po vyučení rok pracoval v úpické Oberländerově mechanické tkalcovně jako tkadlec, montér a zámečník.

Možná i on pilně opisoval a obkresloval z obrovské rukopisné učebnice „vyobrazení strojů a sbírku vzorů z praktického cvičení o vazbách“. Kniha se dala postavit, aby všichni žáci dobře viděli, listy se podobají tabulkám. Sestavena je totiž z několika desítek kartonů, polepených papírem, každý „list“ je obrouben plátnem, jehož pruh je na jedné straně širší, aby bylo možno stránku vložit spolu s ostatními do hřbetu knihy. Nejen, že je v učebnici do všech detailů rozkreslen tkalcovský stav, názorně předveden také princip žakárového stavu s programovacími kartami a narýsovány i nejrůznější mechanické pomůcky a jejich kladky, součástky a soustrojíčka. Najdeme tu tkalcovské uzlíky i všemožné další typy navázání nití – vše vyvedeno v silnějších šňůrkách a nedotaženo, aby bylo zřejmé, jak na to jít. Jsou tu rozvrženy vzory i základní vazby a především pro-

zrazena všechna kouzla, kterak ze stejných vláken vlněných, bavlněných, lněných i hedvábných vyrobí látky těch nejrůznějších vlastností: mušelíny i krepdešíny, lavábly i tafty, satény i delény, grádly a popelíny, kanafasy i damašky, batisty, krepy, kordy, barchety, burety, kloty, freska, piké, žoržety i rypsy. Vzorky látek, popisy, diagramy... Bývávalo kdysi běžné, že učitelé sami vyráběli nejrůznější názorné a často velmi precizní školní pomůcky. Sami velice vzdělání, vyžadovali často od svých žáků zájem i nad rámec zvoleného oboru a navíc kázeň, o jaké se dnešním studentům ani nezdá. C. k. odborná škola ve Vrchlabí měla dobrý zvuk, její absolventi byli žádáni a co víc, zdejší výuční list pak v praxi vždy znamenal o něco lepší výdělek.

Ve věku umělých vláken a tryskových stavů bylo už mnohé překonáno. Bohužel kvalitu, rozmanitost, účel a eleganci dnes přebíjí levné zboží. Poklad vědění – učebnice pana učitele Seidela – jako svědek času nabízí srovnání. Dokládá, jak snadno se může i v rozvinuté společnosti změnit bída řemesla v řemeslo bídy.

Ullrichovy hodiny

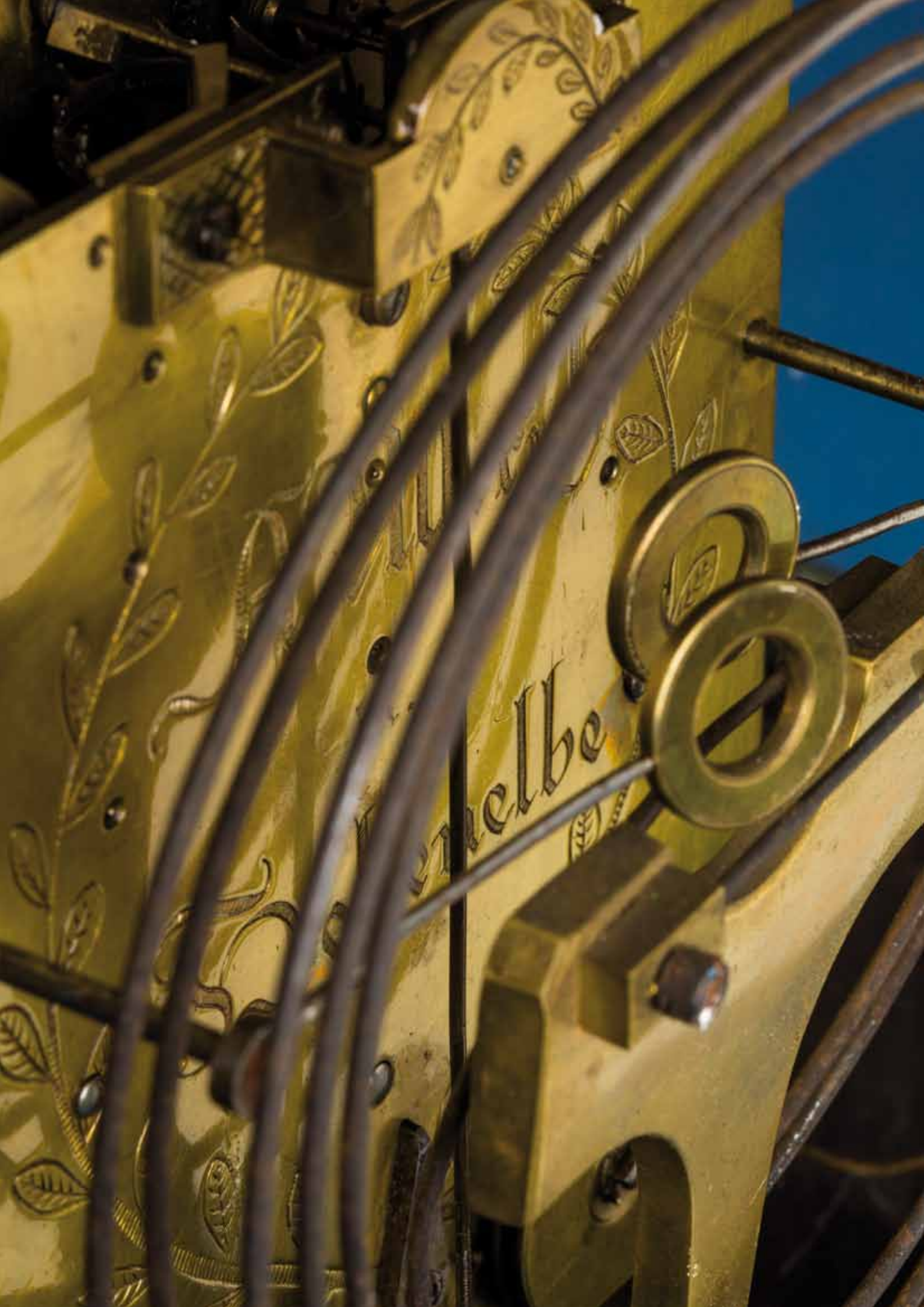
19. září roku 1813 se stal jistý Anton Ullrich z Kalné ve svých třiatřiceti letech mistrem vrchlabského hodinářského cechu. Zda byl národnosti české, či německé, archivy neříkají. Víme jen, že podle cechovních pravidel té doby musel být nejprve zhruba čtyři roky učedníkem a teprve poté, po uznání předložené práce a zaplacení nezbytného poplatku, dostal výuční list a stal se tovaryšem. Podle artikulí měl mít za sebou i povinný čtyřletý vandr a pochvalné musely být zápisy v jeho vandrovní knížce. Právě na tomto cestovním a pracovním dokladu totiž závisela naděje na složení mistrovské zkoušky, která byla i podmínkou otevření vlastní dílny.

S Antonínem jistě neměli mnoho práce staří tovaryši, kteří ho hned po návratu z vandru museli podle regulí ve vrchlabském herberku zapsat a ubytovat, zaplatit mu konvici piva a najít práci, což pod pokutou nesměl udělat sám. Slíbit ovšem musel, stejně jako všichni ostatní, že do herberku za kostelem nepřinese zbraň, nebude „nadávat, lhát, krást, hrát, hádat se, chlastat, tropit výtržnosti, pomlouvat mistra a jeho jídlo a bude chodit do kostela“.

Anton měl štěstí. Do vrchlabského zámečnického cechu sice už víc než jedno století patřili kromě hodinářů také puškaři a skláři, ale právě počátek století devatenáctého se stal dobou velkého rozkvětu hodinářského řemesla. Dávno už nebyli „orlojníky“ kováři. Nové technologie zmenšily stroje, „malí“ hodináři začali vyrábět i hodiny přenosné a do Čech dokonce začala ze Schwarzwaldy pronikat i lidová výroba hodin dřevěných.

Nově zapsaný hodinářský mistr se nepochybně chopil příležitosti – a doba mu přála! Měšťanský empír žádal pro své salóny hodiny jako luxusní doplněk interiéru, a tak začal hodinář Ullrich, samozřejmě krom oprav, „stavět“ i nákladnější kusy. A protože jeho srdce netlouklo jen s kyvadélkem hodinového stroje, vkládal do svých hodin zároveň s mistrným technickým provedením i duši a vkus umělce. Není proto divu, že jeho dovednost a um zakrátko přesáhly hranice obyčejné provincie.

Stolní, pozdě klasicistní skříňkové Ullrichovy hodiny, které se zachovaly ve sbírkách Krkonošského muzea, jsou vpravdě výjimečné a mezi sběrateli velmi ceněné. Tvarem připo-

Melbe

mínají barokní tak zvané „Altdojčky“, mají ale už klasicistní prvky. Čtvrtkový hodinový stroj má větvený krok s krátkým kyvadlem za strojem. Výřez pro malé mosazné pomocné kyvadélko je umístěn nad smaltovaným ciferníkem a ve štítu jsou dvě ručky na smaltovaných kotoučcích pro ovládání bití. Raritou je především pět malých ciferníčků, ukazujících různé údaje – horní zleva vteřiny, druhý zprava dny v týdnu, ve spodní části jsou ukazatele měsíců a také číselník s datumkou. Prostřední číselník slouží jako budík a zvonění je vyvedeno do zvonku pod strojem. V zadní části stroje jsou dvě spirály pro hodinové a čtvrtkové bití, hlavní ciferník má římské číslice od I do XII. Zajímavé jsou mosazné aplikace v horní části – tympanonu, mosazné ozdoby na spodní liště, na předním kyvadélku okřídlená bohyně Niké s vavřínovým věncem – „andílek“ i jemně ryté ozdoby se jménem autora i místem výroby. Hodiny byly nejspíše vyrobeny kolem roku 1820. Totiž tak zvaný větvený či lopatkový krok, zařízení, které reguluje chod stroje a dodává setrvačné části energii, se už později nepoužíval.

Za pouhé století a půl od smrti mistra Antona se svět závratně změnil. Nejenže věk digitálních technologií udává směr i hodinářskému řemeslu. Velmi se změnila i tvář města, ve kterém měl hodinář svou dílnu. Zdá-

lo by se snadné najít dům tak známého mistra nebo alespoň místo, kde jeho dílna bývala. Jedno století přece není tak dávno, ostatně vychoval mnohé učně i tovaryše a dědicové v jeho řemesle pokračovali! Jenže v archivech ani zmínka. Pouze podle trutnovského katastrálního úřadu skutečně měl jistý Anton Ullrich nemovitosti zapsané v knihovně vložce č. 74 v katastrálním území Vrchlabí, přičemž první zápis k této nemovitosti „se váže ještě před rok 1862“, tedy do období, kdy Anton Ullrich ještě žil. Jestli ovšem v domě číslo popisné 74 na stavební parcele 294 skutečně byla Uhrmacherei, tedy sloužil-li dům také „k účelům provozování hodinářského řemesla“, to se bohužel ze zápisů v knihovně vložce nedočteme. Rozložíme-li starou mapu Vrchlabí s původními popisnými čísly, nenajdeme čtyřiasedmdesátku na žádné z výstavných ulic kolem náměstí, ale v zastrčené Wassergasse, v uličce u řeky Labe, která se dnes nazývá U Lázní. Část uličky už téměř zarostla trávou a z původní, zřejmě roubené zástavby v ní zbyl pouze jediný prastarý, zčásti roubený dům s nachýlenou střechou. Po několika dalších domácích zůstala jen prázdná místa. Zda se snad právě v onom skromném stavení rodilo jedinečné dílo mistra Ullricha, nevíme... Zato „Opus laudat artificem“ – dílo chválí svého mistra díky vrchlabským muzejníkům dodnes.

Antonín Balzer

Rok 1792, rok „jedna“ Velké francouzské revoluce, rok vydání tereziánsko-josefského katastru i Dobrovského Dějin českého jazyka a literatury. V Rakousku vládne císař Leopold II., vycházejí první české noviny, v Čechách se formuje první skupina národních buditelů a v Praze se chystá na svou krkonošskou cestu jeden z nejnadanějších umělců své doby, malíř a rytec Antonín Balzer. Synovi člena vídeňské královské akademie, váženého pražského měšťana a v tu dobu už velmi slavného rytce, předpovídají umělecké kruhy velkou budoucnost.

Otec Jan Jiří, někdejší žák Michaela Rentze, který působil na Kuksu u hraběte Šporka, může být na svého syna pyšný. Ten už v patnácti letech maloval skvělé předlohy, podle kterých mohla Balzerova grafická dílna na Starém Městě pražském směle pracovat. Otec do budoucna počítá se synovým výjimečným talentem a výtečnou technikou, jen nezkrotná Antonínova povaha dělá celé rodině starosti. Pravda, Antonín spolu se svým starším bratrem Janem Karlem se toho dost naučili ve Vídni, v Drážďanech i v Itálii. Z Jana se stal dobrý portrétista, z Antonína krajinář. Vždy ho více zajímal mnohotvárný plenér, dokázal se i vcítit do krajiny a přenést ji na svůj list jako opravdový zážitek. Miluje vodopády, hru světla a stínu v listovní stromů i soumravné večery s hořkou vůní trav. Miluje skutečnou přírodu, mnohem nespoutanější, než vůbec mohli tušit módní rousseauovští „navrátilci k přírodě“, kteří snili jen o zátiších umetených anglických parků. Proto Balzerovy grafiky nezůstaly jen na okraji dobové manýry. Jeho temperament a jeho sny mu pomohly přerůst všechny konvenční a sentimentální šablony. Jako první malíř se vydává do nejvyšších českých hor a věří, že právě ony mu umožní vyrůst co nejvýše.

Krkonošská pouť v létě roku 1792 byla jistě dlouhá a odvážná, plná nepohody a nepohodlí. Jestliže ji však Balzer podnikal, musely ho – tehdy ještě divoké a neschůdné – hory přitahovat něčím víc než jen hledáním nevšedních krajinářských motivů a zajímavých přírodních výtvorů, kterých bylo ostatně dost i kolem tehdejší Prahy. Šlo mu o zkušenost, o skutečný úchvat, o zážitek, kterým může přetavit realitu v umění. Balzerovy Krkonoše jsou plny takových zážitků. Dívčí kameny obklopené sametově měkkou hřbitovní tmou. Idylická stáda ovcí

Der schwarze Teich (Černý rybník, jezero Velký stav), 1794, kolorovaný lept, 325 × 422

na prosluněných stráních pod Chojníkem, měsíc v mracích a zář ohně se čtyřmi hřejícími se poutníky pod Malým Šišákem, půvabné osvětlení travnatých palouků podél Labe, téměř biedermeierovské postavičky výletníků udiveně hledících do strmých hlubin Sněžných jam. Mohutné masy vody i průzračné stužky vodopádů Kamienczyku, Úpy, Labe i Kochly – a proti nim drobná postavička jeho samého – malíře se skicákem. Zlátnoucí poledne nad vrchlabským klášterem, vozová cesta mezi poli, jako by bylo téměř slyšet, jak obilí praská žářem. Je vůbec možné, aby tak nádherně skutečné a živoucí byly prosté kolorované rytiny a jemňoučké akvatinty, vytvořené někde na půl cestě mezi růžovým kavalírským rokokem a romantismem?

V Balzerových krajinách nenajdeme módní tajemné romantické symboly. Precizní technika leptu umožnila realistické zobrazení předlohy, a tak snové jsou jen měkké tóny akvarelu, které propůjčují akvatintovému podkladu zvláštní teplé světlo. Ten, kdo Krkonoše zná, dobře ví, z kolika teplých odstínů zeleně a žlutí se skládá letní hřebenová louka. Jde tedy jen a jen o skutečnost začarovanou do leptu! Ano, divoce romantická je především sama příroda a mladý malíř má nevšední dar vidění.

Zařadit proto Antonína Balzera pouze mezi malíře a grafiky předromantického období, poznamenaného manýrismem, by bylo nespravedlivé. Právě v jeho díle je tolik výtvarných podnětů, ze kterých

Der Abfall der Aupa im Riesengrund (Vodopád Úpy v Obřím dole), 1794, kolorovaný lept, 325 × 422

mohli vycházet i čeští krajináři 19. století! Dar proměny obyčejných žánrových obrázků v díla, která dodnes přitahují svou působivostí, učinil z Balzera zcela svébytnou malířskou osobnost. A co víc – své Krkonoše, které jsou ostatně oříškem i pro většinu současných malířů a grafiků, vytvořil ve třidvaceti letech, tedy ve věku, kdy jiní umělci stojí většinou teprve na počátku svého mistrovství! A ještě něčím je výjimečný jeho cyklus Z Krkonoš, který vyšel v Praze roku 1794. Je prvním a v historii umění i jediným obsáhlejším a ucelenějším dílem, zobrazujícím nejvyšší české hory na konci 18. století! Jeho cena je tedy nejen umělecká, ale i historická, ovšem právem je počítán mezi nejlepší práce českého krajinářství vůbec.

Krkonošské muzeum uchovává ve svých uměleckých sbírkách s nejvyšší péčí nevelký kartonový „sešit“ v originální vazbě, album tak 40 × 50 centimetrů – a v něm poklad. Šestadvacet grafických listů převážně z Krkonoš, doplněných závěrem několika „obrázky“ z Adršpachu. Soubor nikdy nebyl vystavován, barvy jsou tedy velmi zachovalé a celé dílo působí dojmem, jako by bylo teprve nedávno dokončeno. Nechybí ani Čertova zahrádka, věnovaná jednomu z nejbližších mistrových obdivovatelů a mecenášů i tehdejších znalců Krkonoš, hraběti Kašparovi ze Sternberka. Jedinečné jsou ovšem i obsáhlé popisky k jednotlivým leptům. Jde o velmi podrobné a přesné údaje, například o způsobu plavení dřeva v oblasti adršpašských skal, tedy o svědectví, která

Der Kynast (Chojník), 1794, kolorovaný lept, 325 × 422

Zde například Balzer v popisích uvádí: "Skála nedaleko Sněžky, položená přímo na hranicích Slezska. Na vrcholu je hrad, založený hrabětem Schafgotschem. Je neobydlený a povětrností poničený, přesto stavebně stále zajímavý. Na úpatí skal leží Hermsdorf (Sobieszów)". Soubor grafik je tedy i jakýmsi prvním "obrazovým průvodcem" po Krkonoších.

historici většinou přehlíželi, zaujati dokonalostí samých grafik. V depozitářích vrchlabského Krkonošského muzea (KM) jsou některé velmi vyspělé práce dalších členů rozvětvené Balzerovy umělecké rodiny. Podobný talent jako Antonín ale neměl žádný z nich.

Antonín Balzer zemřel v prosinci roku 1807 v Praze. Bylo mu šestatřicet a na to, aby se stal jedním

z největších českých malířů a rytců, mu muselo stačit pouhých patnáct let. O pravé příčině Balzerovy smrti se prameny rozcházejí. Pád ze schodů hostince mohla zavinit stejně tak alkoholem zatměná hlava, jako náhoda či msta. Jeho životní osudy i jeho krkonošská pouť ale velmi připomínají jiného umělce, který svým dílem také velmi předstihl svou dobu – Karla Hynka Máchu.

Kochels-Einfall (Vodopád Szklarky), 1794, kolorovaný lept, 325 × 422

Die Große Sturmhaube (Velký Šišák, ve skutečnosti Velká Sněžná jáma od JV), 1794, kolorovaný lept, 325 × 422

Der Fall der Elbe (Vodopád Labe, ve skutečnosti vodopád Pančavy), 1794, kolorovaný lept, 325 × 422

Die Schneekoppe mit dem Knieholz von der böhmischen Seite (Sněžka s kosodřevinou z české strany), 1794, kolorovaný lept, 325 × 422

Das Städtchen Hohenelbe (Městečko Vrchlabí), 1794, kolorovaný lept, 325 × 422

Die Große Schneegrube
(Velká Sněžná jáma od
JZ), 1794, kolorovaný
lept, 325 × 422

Benno Dlouhy: Kovárna s kapličkou

Kováren při cestách do kopců bývalo po celých Čechách dost a dost. Namáhavé stoupání si žádalo „dobré obutí“ jak pro formanské koně, tak pro hemelky chalupnických a selských žebříňáků, a tak se kovalo i překovávalo, spravovaly obruče na ráfech kol, opravovaly trakaře – inu, co bylo pocestným třeba. A protože třeba bylo se také před namáhavým výstupem posilnit a tu malou zastávku, tu chvilku spočinutí něčím vyplnit, prokládala se přečasto štamprlátka i něčím k zakousnutí. Mnohý kovář si tedy s rodinou pořizoval ke své živnosti i tak řečenou „putyku“ – prodej kořalky jen tak na zápraží či oknem rovnou ze soudků. Malý výčep mívala i kovárna v Hořejším Vrchlabí, při silnici Hamrichem na Křížovky a na Benecko. Ještě ve třicátých letech minulého století se v ní kovali koně, vyráběly a ostřily nástroje i nářadí a pocestní i místní si tu prý rádi dávali hlavně bezovou kořalku a uzenky. Když odešel poslední kovářský mistr, koupil kovárnu pan Schreiber, majitel bělidla na protější straně silnice, a ten nechal roubenku s pavláčkou a vyřezávanými sloupky, vystavěnou na zděném přízemí s podloubím, opravit do původní podoby.

Kaplička stojí v sousedství už víc než dvě staletí, je tedy ještě starší než kovárna. Při pěšince do strání nad Labem ji postavili nejspíše osadníci z domků na březích řeky a zasvětili ji svatému Janu Nepomuckému v dobré víře, že je ochrání před velkou vodou. Zvonečky, umístěné ve výšce o něco později, měly varovat při požáru, jak to v osmdesátých letech 18. století nařizoval nový josefínský hasební řád. Půvabná silueta stavbičky, nesoucí pečeť baroka, se stala neodmyslitelnou součástí krajiny, památkou zapsanou v paměti i v srdcích místních lidí, a stará kovárna s kapličkou posléze jedinečným souborem lidových staveb a oblíbeným námětem fotografů i malířů.

Pro jednoho z nich to ale bylo téma z nejmilejších. Vrchlabský malíř Benno Dlouhy se narodil v Hořejším Vrchlabí,

Stará kovárna v Hořejším Vrchlabí na jaře, olej na lepence, kol. 1930

v jednom z oněch domků poblíž bělidla, a kovárna s kapličkou byla jeho každodenním obrázkem. Maloval ji po celý život – ve všech proměnách času i ročních dob – a právě soubor prací s tímto námětem může snad nejlépe dokumentovat vývoj této zajímavé umělecké osobnosti.

Důležité stránky z mistrova životopisu bohužel chybějí. Zřejmě se nedochovaly ze stejných příčin, jako tomu bylo u mnohých postav kulturního a společenského života krkonošských obyvatel německé národnosti.

Dokonce ani rok narození neznáme přesně – 1893 nebo snad 1895? Jisté je, že po ukončení studií v Hostinném se mladík Benno stal v roce 1913 žákem ateliéru prof. Františka Thieleho na pražské Akademii výtvarných umění. Slibné začátky ale přervala první světová válka a student malby musel narukovat. Nevíme, kterými bojišti na ruské frontě prošel, vrátil se s legionáři až rok po válce a měl tedy zřejmě za sebou celou tu nekonečnou cestu přes Sibiř, Vladivostok a Severní Ameriku. Studia na Akademii sice dokončil, ale uživit se uměním bylo v poválečných

Starý dům ve Vrchlabí, olej na plátně, 1925

letech nesnadné. Vrací se tedy do Vrchlabí, do domu svých rodičů, a stává se profesorem kreslení a zřejmě i geometrie na místním gymnáziu. Byl to prý člověk tichý, laskavý a velmi uzavřený, ale svým studentům se vskutku věnoval, včetně základů grafického umění. Spolupracoval také s ředitelem vrchlabského vlastivědného muzea dr. Schneiderem a restauroval dokonce některé obrazy uložené v tamních depozitářích. Tam se časem dostala i jeho vlastní díla a také album prací jeho studentů – vrchlabské domy a zákoutí – největší láska jejich pana profesora.

Podle kunsthistoriků přijímá Benno Dlouhý vliv secese zejména ve velkých, výrazně ohraničených plochách a v občasném sklonu k dekorativismu, zároveň je v jeho díle i jisté formální poučení z expresionismu. Vytvořil také nejedno monumentální horské panorama i velká plátna s církevními náměty, pro své drobné grafiky si oblíbil dřevořez a linořez, ale měl rád i akvarel i malbu na skle. Osobitý malíř a grafik, solitér zcela mimo nejruznější meziválečné výtvarné proudy, opustil se svou ženou

Vrchlabí už v červnu 1945, v jedné z prvních vln poválečného vysídlování německého obyvatelstva. Odsunut byl do Anhaltska, kde se v tak zvané „ruské zóně“ zpočátku jen nesnadno živil; díky znalostem ruštiny z legionářské minulosti údajně maloval i plakáty pro ruskou armádu a posléze vyučoval ruštinu a kreslení na základní škole. Zemřel brzo po válce, snad už v roce 1955, v malém saském městečku Köthen.

Nevelké oleje, signované secesními verzálkami celého jména nebo jen „B“ v úsporné kartuši opisující tvar tohoto písmene, upoutají na první pohled a v galerii Krkonošského muzea rozhodně patří k tomu nejlepšímu. Tato nesmírně inspirativní díla v mnohém připomínají tvorbu o generaci mladšího „malíře Prahy“ Karla Chaby, o němž umělečtí historici píší: „Nezapomenutelně zaznamenal na svá plátna křivolaká romantická zákoutí a zátiší zapadlých uliček, plácků i poezii všedního dne s osamělými chodci. Celý život viděl své město pohledem malého chlapce a to vtisklo jeho obrazům jedinečnou atmosféru.“

Kaplička se starou kovárnou v zimě, olej na plátně, kol. 1930

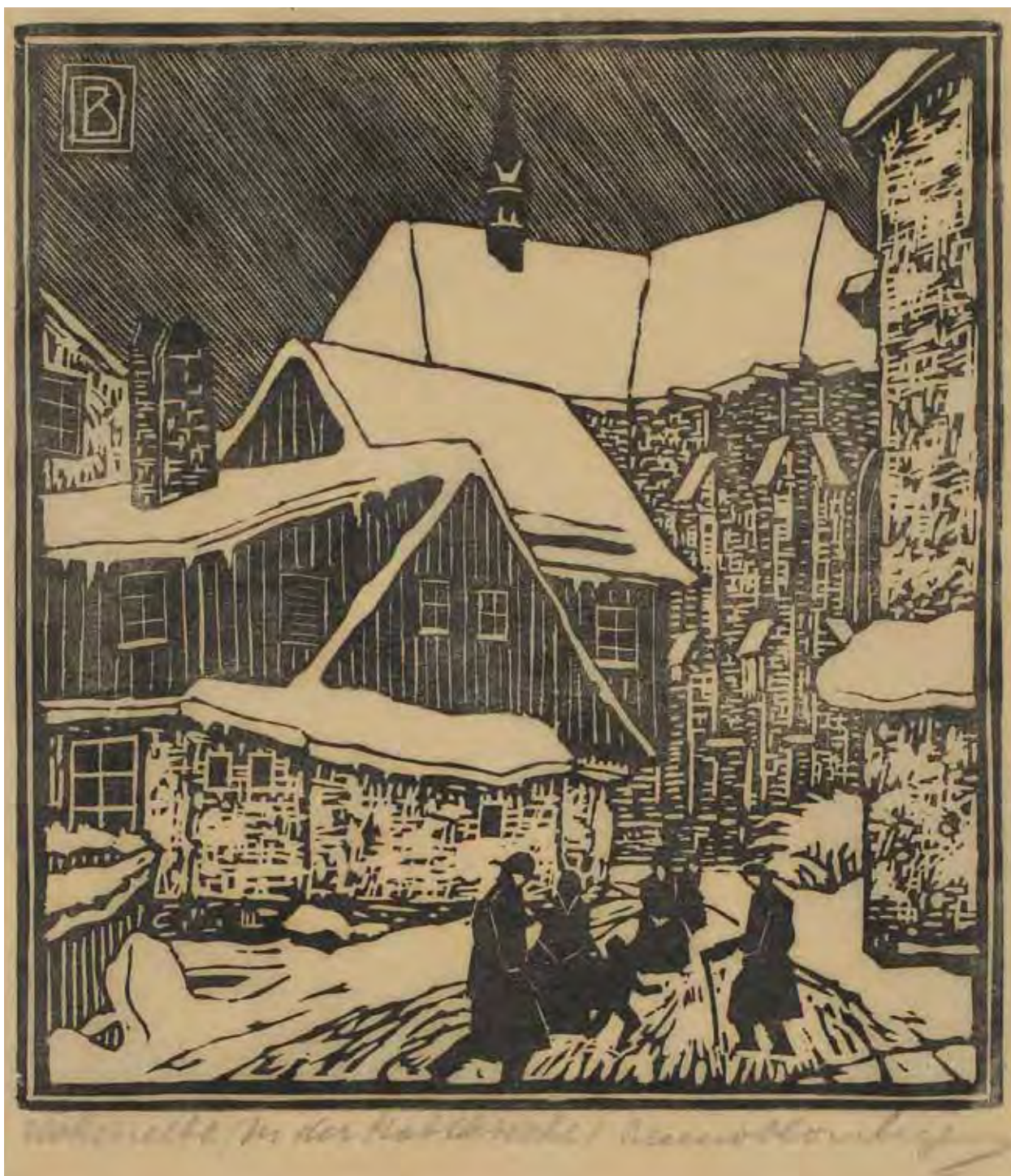
Stará kovárna v Hořejším Vrchlabí, olej na plátně, kol. 1930

Labská ulice ve
Vrchlabí, dřevoryt,
1928

Kostelní ulička ve Vrchlabí, olej na plátně, kol. 1930

Vrchlabí - k městskému kostelu, dřvořez, 1928

Střelecké štíty

„Největším Čechem“ se stal vídeňský rodák a univerzální génius Jára Cimrman. Nejznámějším ostrostřelcem Anton Špelec. Oba jsou sice osobami smyšlenými, jejich příběhy ale mají stejně dokonalé kulisy starého mocnářství, jaké na starých kabinetkách rámují příběhy našich vlastních pradědečků – ať už z nich hledí v cylindrech, kostkovaných čepicích, frantících válečných uniforem, anebo fedrpuších. S ozvěnou Špelcova liguére! jako by se otevíraly stránky Haškova Šťastného domova: „Pane vachtmajstr, když si každý den vytrhnete z chocholu jedno péro, budete mít praktické oprašovátko na prach“ No né?

Našeho ostrostřelce jsme zastihli v časech, kdy už vešel v obecnou platnost patent vydaný Františkem Josefem I., jímž císař povolil opětovné zřízení měšťanských ozbrojených sborů, které revolučního roku 1848 splynuly s národními gardami a také byly zároveň s nimi roku 1850 zrušeny. 15. listopadu 1867 vznikl i nový spolkový zákon a válečného roku 1866 jsou pak s reformou rakousko-uherské armády začleněny městské ozbrojené sbory pod rakouskou zeměbranu. Sjednocena je výzbroj dodaná armádou, distinkce i spolkové uniformy a na základě této reformy jsou ostrostřelecké spolky i oddíly městské pěchoty spravovány až do 1. světové války. Šedé pantalonky, zelenou mysliveckou blůzu a dvojrohý klobouk většinou nahradila černá uniforma podobná té, jakou nosili důstojníci rakouské státní policie a četnictva a která se lišila snad jen počtem knoflíků. Mnohde si ale zachovali ostrostřelci ve spolkové výstroji jisté místní zvláštnosti.

Už na samém úsvitu historie rodících se měst bylo zapotřebí ochránit životy a majetky jejich občanů. Města bohatla, cechovní i soukromé truhlice řemeslnických mistrů bývaly dobře naplněny a v labyrintu středověkých uliček se lapka i hrdlořez ztratili jako nic. I městské hradby bylo v nepokojných časech třeba bránit a stálé vojenské posádky ve většině měst nebyly. Měšťané se tedy museli o obranu postarat sami. Na základě cechovního zřízení začala vznikat tak zvaná střelecká společenstva, nad kterými držela dozor městská rada a také církev. Ovšem vlastnit

Vilém Tell prchá z lodi, Alois Seifert, olej na plátně, 1872

zbraň, zacházet a nakládat s ní, to nebylo jen tak! To mohl jen občan bezúhonný a ve zbraní zkušený. Bylo také třeba stanovit určité regule, členy společenstev v nich vyučit, a aby nedošlo k nějakému neštěstí, také najít dobré cvičiště. Ti, kteří obstáli, byli právem hrdi na své poslání, dovednost i zbraň, byli samozřejmě i náležitě váženi a stali se také součástí městského společenského života. Však také dělali procesím, všelikým oslavám a svátkům náležitou parádu. A protože bývalo snahou měšťanstva vyrovnat se

v lecčems pánům erbovním, ujaly se časem i v životě měst střelecké slavnosti a soutěže. Už za časů Lucemburků k nám přišlo až odněkud z francouzských zemí střílení z kuší „ku ptáku“, konané o letnicích neboli svatodušních svátcích. Seslání Ducha svatého provází i pověst o tom, jak věrní křesťané za vlády císaře Tiberia ustanovili svátek sv. Ducha Krista Pána, který měl podobu holubice. Pohané si ale z toho tropili posměšky, na kůl přivázanou dřevěnou holubici vystrčili a na ni stříleli a koho zasáhla

V klášterní vinárně, Alois Seifert, olej na plátně, 1874

Rodinný portrét, n. n., olej na kartonu, 1862

krev, která zázrakem vytryskla, ten zemřel. A tak také střeleckou zábavou na svatodušní pondělí bylo zasáhnout na vysoké žerdi zavěšenou holubicí. Ten, kdo ji srazil, byl vyhlášen „ptačím králem“ a stal se hlavní postavou následujících hostin a průvodů. A že se královsky bavil i lid prostý, i o tom jsou mnohá svědectví. Však posměšné úsloví „trefit kozla“ má

zřejmě počátek také u střeleckých soutěží, které zdobíval i vyšňořený kozel, zvíře oblíbené i o masopustních veselících. Dřevěná holubice začala být časem praktičtěji zobrazována na dřevěné desce, na kterou se střílelo zhruba na vzdálenost tří set loktů, tedy asi sto sedmdesáti metrů, a posléze ji nahradilo i jiné ptactvo. Nezůstalo však dokonce ani u něj, stále častěji se začaly objevovat i jiné náměty a zásahy se hodnotily podle trefení určité figurky, případně středu nebo mezikruží obyčejných kulatých terčů. Nakonec luky a kuše střelci vyměnili po třicetileté válce za velké a těžké ručnice zvané terčovnice. Veselé a oblíbené letní střelecké slavnosti se z otevřených prostranství přestěhovaly do areálů spolkových budov a stalo se i zvykem, že vítěz soutěží nechal často nemalým nákladem vymalovat co nejpěknější nový střelecký štít, do kterého se ovšem nestřílelo. Býval zavěšen na čestném místě reprezentačních spolkových sálů a měl zdobit i připomínat osobnost onoho výtečného střelce, jehož jméno bývalo vepsáno na tak zvané mluvící pásce obrazu. Často sám pořizovatel štítu vybral místním malířům i námět. V nepřeberném množství humorných i vážných témat se objevovaly nejrůznější dobové události, historické i mytologické scény a dochovaly se i zajímavé a velmi cenné olejomalby na plátně či na dřevě, které zobrazují města nebo jejich významné části a stavby.

Dlouholetou tradicí a prý i vynikající úroveň terčové střelby mívalo město Vrchlabí, kde se v místním Schützenhausu střílelo do terčů na vzdálenost od padesáti až do sta kroků. Vítězem první střelecké slavnosti se dne 16. června roku 1861 dokonce stal slovnutný místní děkan Anton Mahrle, jak dokládá i jeho honosný střelecký štít, olej na dřevěné desce s pohledem na město. Údajně jde o tak zvaný android, terč mechanický, který zásah mezi kladívka městského znaku otevřel a uvedl do pohybu skryté figurky. Jeho autorem je místní malíř Alois Seifert, který vynikajícím způsobem zvládl třeba i námět, kterak Vilém Tell prchá z lodě svým nepřátelům. Po prvních „závodech“ se ale nenechal zahanbit ani další z tehdy úspěšných účastníků soutěže – Ernest Stecker. Na jeho štítě jsou vymalováni pašeráci na horské stezce, zaskočení finanční stráží. Královský terč druhé soutěže v roce 1862 zobrazuje císařskou rodinu na pozadí italského přístavního města i jméno vítěze – Friedrich Ritschel. Jména malířů většiny štítů se bohužel nedochovala. Neznáme tedy ani autora Pádu Napoleonova, ani tří Grácií, ani Setkání tovaryšů – krejčího, ševce a tkalce – na Bílé louce, ani obrazu s jezdcí, malovaných terčů,

na které už se skutečně střílelo. Při zvláštních příležitostech bývaly prý dokonce jako ceny určeny všechny vyobrazené předměty, které „na jednu ránu“ střelec zasáhl – nu a střelci se střídali, dokud nebyly všechny ceny rozebrány.

Střelecké štíty ve sbírkách vrchlabského KM jsou dokladem velmi svébytné sféry výtvarného umění, mnohé nám vypovídají o době svého vzniku

a najdeme mezi nimi i skutečné kuriozity. Místo ostrostřelců nastoupily v roce 1948 ozbrojené milice, zato dnes se skutečná ostrostřelecká spolková sláva začíná znovu blýskat a Anton Špelec by jistě mohl být, po vzoru Járy Cimrmana, zvolen čestným členem třeba nedávno založených Ostrostřelců zemí Koruny české. Nu a my, kteří bychom kdysi směli ještě tak přihlížet „střelbě ku ptáku“, si můžeme vyzkoušet na jednu ránu některou pouťovou střelnici.

Pohled na Vrchlabí, Alois Seifert, olej na dřevě, 1861

Napoleonův pád, n. n., olej na dřevě, 3. čtvrtina 19. století

Terč krále střelců, Alois seifert, olej na dřevě, 1863

Vojenská jezdecká přehlídka, n. n., olej na dřevě, 3. čtvrtina 19. století

Pašeráci v horách, n. n., olej na dřevě, 1861

Oltář svaté Anny a čtrnácti pomocníků

Za starých šetrných časů byly těmi nejpříhodnějšími cestami ty nejkratší. Což o to, že do kopce! To horák uměl, a tak si to namířil a napřímil, kudy to jen šlo. Však dodnes platí v Krkonoších „přeskopcové“ míry – kilometrů je to po silnici šest, přes kopec čtyry. Ty nejužívanější cesty ale měly a mají i jména! Tak třeba přímo vzhůru Pasekami vede od Rokytnice Budárka, od Sklenařic podél Jizery Planýrka, nahoru do Bratrouchova Žížala, z Víchové do Křížlic „funusnická“ cesta Mrtvice, zezdola z Prachovic Mrklovem podél potoka Cedronu Bátovka, od Hořeních Štěpanic přes Valteřice rovnou k jilemnickému náměstí pěkná štětovaná cesta Žlábkem, z Hříběcích Bud pod Rennerovky Lahrbusch.

Nejkratší cesta z Vrchlabí na Křížovky a dál na Benecko, na Žalý, do Mrklova i do Štěpanic nejspíš nikdy jméno neměla. Spojovala českou a německou část hor, a tak ji nepojmenovali ani na jedné straně. Mohla se ale směle jmenovat třeba Tkalčinka nebo Lífruňk. Pár století se totiž netrhla těmi, co chodili odvádět dílo vrchlabským faktorům a vraceli se do horských chalup s novým nákladem příze. Kdo ale s pořádným rancem nikdy nešlapal to víc než dvousetmetrové převýšení, neví, jaká námaha to byla. Však už o první tkalcovské zastávce u Žlutého kříže nad vrchlabským klášterem se vypráví, jak si tu jeden povzdechl: „Ježíši Kriste, tys mnoho zkusil, ale ke Kénigovi do Harty si nikdá nekalcoval!“

Druhá zastávka bývala v zatáčce U vrbiček. O jejich kmeny i pařízky se dala dobře opřít krúsně a pocestný se mohl za parného léta alespoň trochu svlažit chladem z okolních mokřin. Stranou cesty vedl kdysi od vrbiček hluboký tajemný úvoz a v něm, zarostlé hložíím, zbytky kříže s iniciálami J. J. Jistý Jan Janoušek, snad z Benecka, prý je tu vytesal na paměť nešťastné srážky rakouské a pruské patroly v „bramborové“ válce roku 1778.

Za vrbičkami přijde nejprudší úsek ke kapličce svaté Anny – ke třetí tkalcovské zastávce. Běloučský maličký kostelík je v sedmi stech jedenácti metrech nad mořem v nejkritičtějším bodě kopce obrácen štítovou zdí k jihu, protilehlou stěnou brání převládajícím severozápadním větrům a metelícím. Od počátku byl kaplí ochrannou a skutečně

nejednomu poutníkovi zachránil život. Ve vrchlabské pamětní farní knize z roku 1839 najdeme svědectví, že „při špatném počasí, zvláště v zimě slouží jako místo záchranu a útočiště bloudících“. Také jedna z povídek krkonošského spisovatele Josefa Šíra vypráví o tom, jak stavba ochránila životy tří štěpanických tkalců a dívenky Tonky. Kaple ale měla i ochrannou moc duchovní. Zasvěcena svaté Anně, patronce města Vrchlabí, je obrácená nikoli k cestě, jak by se dalo čekat, ale k městu. Stojí právě tam, kde se na něj otevírá ten nejširší a nejúchvatnější výhled, a zdá se viditelná, jako by nad městem rozevírala náruč svého trojdílného oltáře. Při úpatí vrchu také prýští pramen čisté, nikdy nevysychající vody. Ten zachránil město i za onoho osudného cholerového léta roku 1832 a vděční Vrchlabští nad ním v místě, kde se nad někdejšíms labským stavidlem zvedá táhlé skalisko zvané Schleusberg, vystavěli ještě téhož roku své patronce i druhou kapli – sv. Annu pod Stavidlovým vrchem. O šíření úcty ke sv. Anně se i v českých zemích zvláště zasloužili mniši augustiniáni; kult této světičky i její ochrannou moc nad Vrchlabím tedy jistě podpořili i církevní řeholníci zdejšího kláštera.

Na kopci prý stojí kaplička od onoho válečného roku 1778. Německý nápis nad vchodem léta sděloval, že byla postavena na památku návštěvy nejvyššího velitele rakouských vojsk, císaře Josefa II., který odtud mohl dobře pozorovat protilehlé výšiny nad městem, součást obranné rakouské linie proti Prusům. Datum 1754 na půvabném trojdílném oltářním nástolci, jehož originál uchovává Krkonošské muzeum, ale napovídá, že kaple může být i o čtvrt století starší. Může, stejně jako oltář, pocházet z roku, kdy válka „sedmi-letá“ teprve zachvacovala Evropu. Kapli ale potkal podobný osud jako většinu ostatních v časech poválečného dosídlování krajiny u hranic. Dlouho odolávala, až ji v šedesátých letech minulého století kdosi zapálil a zbylo jen torzo obvodového zdiva. Naštěstí díky veřejné sbírce i úsilí společenství lidí kolem ing. Jiřího Daňka ze sdružení Zdravé Krkonoše byla mezi lety 1997–1999 opravena. Nad vchodem je opět umístěna ona německá pamětní deska s připomínkou návštěvy císaře Josefa II. a před oltářem stojí dřevěná socha poutníka Františka, zhotovená r. 2002 řezbářem Petrem Kyselou. Oltář zdobí kopie restaurovaného trojdílného nástolce, práce Vyšší odborné školy restaurátorské v Litomyšli.

Originál je nejspíše ze dřeva smrkového, střední část je vysoká kolem metru a půl a na její zadní straně jsou ještě dobře patrné svislé rýhy po hoblíku uběráku s kulatým ostřím. O něco nižší křídla jsou pevně připojena, jištěna žebrem ve stanoveném úhlu a opatřena svlaky, aby se dřevo nerozeschlo a nezkroutilo, krycí desky křídel jsou novější. V horní části střední desky je pod vystupujícím žebrem dodnes patrný nápis – Bene factor Anton Schulz 1754. Historici soudí, že tímto donátorem nejen oltáře, ale i kaple mohl být některý z vrchlabských měšťanů. Centrální deska je zakončena římsou a barokizujícími volutkami. V malbě na dřevě Bůh Otec s anděly rozepíná ruce nad holubicí Ducha svatého a Ježíškem, vedeným matkou Marií a babičkou Annou. Ústřední obraz tak zvané svatě Anny Samotřetí je zakončen ve spodní části desky květinovým festonem. Na obou oltářních křídlech je pak zobrazeno čtrnáct svatých pomocníků, kteří posilují ochrannou moc svatě Anny.

Původní oltářík byl při některé z neumělých oprav celý přemalován do základní modři. Teprve poté, co novodobí restaurátoři odstranili nánosy barev, odkryli a restaurovali i původní základní barevnost v teplých hnědých tónech. Ponechali pouze malou

část přemalby: ve spodní části z pohledu diváka levého křídla je na modrém podkladě jelen sv. Eustacha a démon u nohou sv. Cyriaka. Tento pomocník při posedlosti, exorcista v rudém plášti, se modlí, sv. Eustach v mysliveckém, rádce vztahů mezi lidmi, vztahuje pravici ke sv. Anně, nad nimi sv. Blažej, přímlovce sužovaných strachem, se dvěma svícemi a sv. Erasmus s biskupskou berlou, pomáhající proti zlým emocím. Nahoře pak trojice – sv. Jiří s drakem, osvoboditel a pomocník při epidemiích, sv. Pantaleon s rukama přibíťma nad hlavou, uznávaný léčitel a pomocník opuštěných, a sv. Kateřina s ratolestí, kolem a mečem, pomáhající největším hříšníkům a ztroskotancům.

Na pravé straně oltáře se nejvýše vznáší sv. Barbora s kalichem, pomocnice vězňů a umírajících, účinná i proti ohni a bouře, shlíží na sv. Markétu, přímlovkyni za rodičky, vypodobněnou se satanem v podobě draka. Chlapec Vít v královském plášti s knihou a kohoutem je dárce nové životní síly, sv. Kryštof s poutnickou holí, nesoucí na rameni Ježíška, je průvodcem na cestách, vedle něj si nese vlastní hlavu sv. Diviš, pomocník při moru, křečích a špatných myšlenkách. Rytíř Achácius s kopím pomáhá v zoufalství a při strachu ze smrti a mnich a poustevník sv. Jiljí, s knihou a laní, poskytuje přímlovu při epilepsii, rakovině, duševních chorobách, neplodnosti a nočních můrách.

Sněžka roku 2000

Z pamětní knihy Klubu českých turistů, večer dne 7. října 1893: „Z Dolních Štěpanic za dvě hodiny došli jsme do Rezku (kafíčko). Z Rezku za jednu hodinu byli jsme ve Dvorských boudách (višňovka), odtud za hodinu a půl na Labské boudě. Při krásné pohodě zažíváme zde letní večer v této pozdní době podzimní! Dnes tak krásně zde, tak milo, ále zejtra! Přes Vysoké kolo na Petrovu boudu (nejspíš kafíčko), přes Špindlerovu boudu (štamprle) do Heinrichovy boudy (kafe). I na Sněžku si vylezeme a dost odtud do Sankt Petru posypeme. Potom se přes Benecko do hrabačovského mlýna na čaj sešoupneme. Tam si ale dáme!“

Jak si jen uměli naši pradědečkové své horské túry a výšlapy užívat! Závidíte tu pohodu? Inu je tu „belle epoque“. Vládne secese, Paříž dostává svou Eiffelku, Alfons Mucha maluje své nejlepší plakáty, svět dobývá fotografie, z pražského nádraží Františka Josefa I. míří parní vlaky Rakouské severozápadní dráhy až do Krkonoš, od Liberce ke Staré Pace zase vozí pány v cylindrech a dámy se slunečníky Jiho-severoněmecká dráha a do tanvaldského kopce se brzo zakousne kořenovská zubačka. Riesengebirgsverein – Krkonošský horský spolek – buduje na pruské i rakouské straně Krkonoš cesty a rozcestníky, aby širokému obecnstvu co nejvíce přiblížil krásy hor. Stejně tak zásluhou Klubu českých turistů i díky štědrým investicím hraběte Harracha do horských bud, chodníků a vyhlídkových míst vcházejí Krkonoše se všemi svými krásami a zajímavostmi do povědomí české veřejnosti a turistika začíná přinášet horám obživu i prosperitu. A patří se připomenout, že na počátcích oné „zájmové činnosti, spočívající v krátkodobém cestování a poznávání prostředí, krajiny, památek, zvyků a lidí“, již nazýváme turistikou, stojí i tělovýchovné organizace – na straně české zvláště sokolské hnutí s rozvojem lyžování. Vždyť první zimní výlety se konaly právě na lyžích.

V časech herbářů, dámských památníčků a almanachů se zvláštní oblibě těšily upomínky z cest a právě tehdy se zrodila i pohlednice – ta úplně první někdy počátkem léta roku 1874. Na obyčejný korespondenční lístek německé říšské pošty, odeslaný přímo ze Schneekoppe dne 30. července, kohosi napadlo nalepit maličký obrázek, zřejmě odstřížený z účtenky, kalendáře či jiné tiskoviny používané pilným nájemcem hostince na Sněžce. Jde o rytinku Pruské

LUFTSCHIFFER HOSPIZ

APOTHEKE

VERBANDPLATZ

BAHNHOF

APOTHEKE
MUSEUM

PETERS PURE Schnee Kuppe

Luftschiff S

boudy s kaplí sv. Vavřince na samém vrcholu hory, i s postavičkami výletníků a nosičů s nosítky. Shodou okolností ve stejném roce měli podobný nápad i návštěvníci hradu Kynastu neboli Chojníku na slezské straně Krkonoš – a tak světové průkopnice dnešních pohlednic pocházejí právě z Krkonoš.

Přelom století, to byla doba pravého nadšení. Jak asi může vypadat svět za sto let? Čas průkopníků a vynálezů velel – dohnat a předehnat! Pohlednice odeslaná z vrcholu Sněžky rovných pětatřicet let po té první to s humorem ukazuje. Obrovská budova nádraží a zpod kupole „bahnhofu“ vyjíždí parní expres Petersburg–Schneekoppe–Paris, závodní automobil nikoli nepodobný ajrovkám řezá zatáčku z tunelu pod Sněžkou, od staré Obří boudy s kioskem vede z Verbandplatzu na vrchol silnice plná aut a přímo naproti odvážnému viaduktu je Benzin baude. Druhou stranou Sněžky se vine známá kamenná Jubilejní cesta pro pěší. Na úbočí hory stojí výstavný Luftschiifferhospiz i se hřbitovem a lékárnou a naproti, k hotelu U vzducholoďe, míří na přistávací rampu ve stanici Riesengrund – Obří důl hned dva vzdušní obří: Rübzahl a Zeppelin pravidelné linky Berlín–Sněžka. Nad další rampou

„Luftschiiff Station“, podobné konstrukci pavilonků Jubilejní výstavy, se to balóny a vzducholoďemi jen hemží. Těsně pod vrcholem stojí rozkročená vyhlídková „ajfelovka“ a nad ní výšková, boudě u Sněžných jam podobná nová bouda. Svěšenou postavičku letce má v pařátech svérázný „paraglajd“ s orlím zobákem, křídly a nápisem Polizei, odlétající z vrcholu hory a řízený kníratým chlapíkem v uniformě. V popředí skupinka výletníků: důstojníci se nonšalantně opírají o šavle, dámy v obřích kloboucích, cestovních pláštěnkách a secesních róbách s nabíranými „šunkovými“ rukávy sedí na zahradních seslích a nosítkách nebo sestupují z koně. Kloboučky s kančí štětkou a slamáky, redingoty i krátké cestovní kabátky, pumpky i okované hole – úhrnem móda konce 19. století. Pohlednice, která byla zakoupena s největší pravděpodobností přímo na Sněžce, vyšla u známého tiskaře a vydavatele Maxe Liepelta ve Vídni. Patří k těm moderním, které na základě prepisů c. k. rakousko-uherské pošty už směly mít po celé lícní straně obrázek a strana rubová mohla být rozdělena pro adresu a text. Do té doby totiž náležela celá rubová strana pouze adrese, jen pár řádek bylo možno vepsat do lícového obrázku, který tomu grafik musel přizpůsobit.

Pohlednice Jilemnice budoucnosti byla odeslána r. 1905 a obsahuje stejné motivy – padající postavy – jako pohlednice Trutnova z r. 1904

Kolem roku 1905 se staly „pohlednice roku 2000“ přímo módou. Nebylo snad českého města, přes jehož náměstí by nevedla tramvajová doprava, neřítily se poslední modely aut, porážející cyklisty, a tím vším nepluly balóny a vzducholodě. Kdo první vymyslel, sestavil a vložil podobnou koláž do běžných pohlednicových litografií nevíme, možná to byl Ernst Keil, známý lipský vydavatel a dobrý obchodník. Sněžka budoucnosti ale každopádně patří mezi velké sběratelské kuriozity, a tedy i mezi poklady bohaté sbírky pohlednic vrchlabského KM.

Pohled na hypermoderní „Sněžku roku 2000“, navzdory směle přehuštěné civilizační koláži, nemá samozřejmě nic z toho, co s sebou nové století skutečně přineslo: lanovku s nekonečnými frontami, tisíce turistů, s nimiž se ten hlouček na peróně byť vzdáleně měřit nemůže, světelné a vzdušné znečištění, ani boj o přežití některých vzácných druhů flóry a fauny. Autor koláže nemohl tušit... Najdeme tu ale to, co na rozdíl od kuriózní pohlednice skutečná Sněžka roku 2000 už nenávratně nemá – Pruskou a Českou budou a onu „idylu“ konce století devatenáctého.

Krkonoše Jindřicha Eckerta

Kdyby existovalo Muzeum fotografie Království českého, zlatým písmem by se skvělo přímo nad vchodem – „Jindřich Eckert“. Mezi všemi, kteří se proslavili, by tak na čestném místě stálo jméno jednoho z největších českých fotografů 19. století, zakladatele tohoto uměleckého řemesla u nás. Jako mnozí jiní, i tento synek evangelického postrihovače ze Saska a šikovného formaře Portheimovy smíchovské kartounky propadl kouzlu „černé bedýnky“. Většina prvních, nejčastěji pražských profesionálních fotografů náležela původně ke studentstvu malířské akademie, kteří jen předsedlali na jistější živobytí.

Fotografie se v půli století devatenáctého mění z malého zázraku na snadno dostupnou módní věc. Daguerrotypii střídá „mokry proces“ se skleněnými kolodiovými deskami, vznikají první ateliéry a fotografování se stává všeobecně výnosnou činností. Ale abychom nekřivdili studentovi pražské reálky, kterého posléze vyhodili z Polytechnického institutu pro nevalnou docházku a který nakonec získal místo na Zemském finančním ředitelství. Fotografie ho vsutku uhranula. Skleněný salón Wilhelma Horna, takto seriálového Jana Borna z Neffových Sňatků z rozumu, a jeho Photographisches Journal otevřely Jindřichu Eckertovi zcela jiný svět. První pokusy koná za Nebozítkem v zahradě svého budoucího tchána, nakonec se vzdává kariéry úředníka potravní daně a v roce 1863 už ho zastihneme ve vlastním ateliéru na Újezdě, v sousedství domu U Zlatého šneka, kde se narodil.

Mít fotografický salón, to je skoro jako vést salón módní. Kromě talentu a píle to chce hlavně šarm, vtip, eleganci i kapičku toho měšťáckého štěstíčka – a to vše nový fotografický ateliér „Eckert“ má. Netrvá dlouho a zcela osobní a vřelý přístup k zákazníkovi, schopnost odhadnout jeho vkus i vystihnout jeho osobnost mu otevírá dveře k té nejlepší klientele z řad bohatého měšťanstva a aristokracie. Řeklo by se, že čerstvě zavedený fotograf se bude výhradně zabývat tím nejjistějším a nejvýhodnějším – ateliérovým portrétem. Vizitky do alb jsou v té době nezbytnou společenskou záležitostí, ale Eckert se nikdy nesnižuje k pouhým

Interiér Pruské boudy na Sněžce, 1883–84

„podobenkám“. Vybavení jeho ateliéru není pravda nijak honosné – prkenná podlaha se stupínkem, různá pozadí, pár rekvizit a nějaká ta drapérie. Je to ale prostředí velmi variabilní a vznikají tu portréty, které na svou dobu udivují nejen profesionální dokonalostí, ale i skutečným uměním. A co víc – v roce 1867 dosahuje jako průkopník světlotisku prvního velkého úspěchu: na výstavě v Paříži získává medaili za snímek mostu u Neratovic, zničeného před postupujícími Prusy ve válečném „šestašedesátém“. Další ocenění čeká, nyní už na člena vídeňské fotografické společnosti, za světlotiskové faksimile středověkého kodexu, které vytvořil k 900. výročí založení pražského biskupství a které bylo představeno na Světové výstavě ve Vídni roku 1873. Následuje Londýn, Filadelfie – celkem čtyřiačtyřicet Eckertových medailí je dnes uloženo v Národním muzeu.

V roce 1872 kupuje půvabný Hummlův domek v Hroznové ulici na břehu Čertovky, který bude za neclých sto let obývat malíř Jiří Trnka, a pro ateliér pronajímá někdejší Chotkovu hraběcí hospodu v Hellichovce

– a tady už jdou nápady i experimenty jeden za druhým. Aranžované scény, výjevy s iluzí momentky, portréty v akci, špásovní foto, živé obrazy i alegorické kompozice a soubory naučných snímků, jakými jsou kolorované série ptáků a fotografický Herbář.

Na autoportrétu z roku 1870 stojí štíhlý mladý muž v kloboučku a s vybavením „fotografa krajin“ – na zádech obrovská, dřevěná kufr podobná pětadvacetikilová bedna na skleněné desky a chemické potřeby, v ruce jeden stativ, na druhém připevněn velký fotoaparát. Obchodní duch ho neopustil, věděl, že do módy jdou „upomínky z cest“ a pohlednice, ostatně jedním z jeho největších celoživotních přátel byl Vojta Náprstek, první předseda Klubu českých turistů a nadšenec pro všechno nové. Od zřícenin a hradů, zajímavých výletních míst a cyklů na objednávku ale zamíří až ke krajině fotografii velkého formátu, ke snímkům do té doby výjimečným, které zachycují především přírodní krásy. Jako vůbec první fotograf se vydává do nejvyšších českých hor – do Krkonoš!

Hotel Deutscher Kaiser ve Špindlerově Mlýně zničený velkou povodní r. 1897, 1883–84

Centrum Špindlerova Mlýna s kostelem na stráni, v popředí hotely Slunce a Deutscher Kaiser, 1883–84

Vrchol Sněžky s kaplí sv. Vavřince, 1883–84

Dvě alba, jedno z roku 1883 se sedmadvaceti rámovanými snímky, druhé z roku 1884 s osmapadesáti fotografiemi stejně reprezentativně vybavenými, zakoupil zřejmě přímo od Eckerta německý Krkonošský spolek. Na kouzlu a neuvěřitelné kvalitě ani po více než sto třiceti letech nic neztratily. Zřejmě tónované chloridem zlatitým si dodnes uchovaly teplý zlatavý nádech: před starou Rennerovkou sedí harfenice a těší se na pár koláčků, u staré Obří boudy vyhrává flašinet, na Labskou právě dorazila nosítka s turisty, před hotelem Zum Deutsche Kaiser v samém centru Špindlu zastavil kočár a na morzinské pile u Labe se suší dřevo, v jídelně Pruské boudy na Sněžce právě prostřeli slavnostní tabuli, na cestě pod Sněžkou se zдалky usmívá pár pocestných mířících na vrchol

a všude kolem úchvatné horské scenerie, které fotografa, jenž dosud s oblibou dával přednost statickým a předem připraveným záběrům, okouzlili. Cesta do Krkonoš učinila z Jindřicha Eckerta prvního českého fotografa, který odmítl pouhý místopis a „dospěl k vytváření souborů krajinářských fotografií, komponovaných pro zachycení krajiny samé“. Následuje Šumava, kde si ještě více než jen známých objektů všímá nálad a romantických zákoutí, později vytváří dokonce jeden z prvních geomorfologických dokumentů – „Krajinné obrazy z Čech fysiognomicky a geologicky zajímavé“.

Vskutku reportážních momentek „z ulice“ najdeme v Eckertově díle jen málo. Přesto právě ulice ho naučila

Na cestě k Obří boudě možná sám autor Jindřich Eckert, 1883–84

i pohledu, dnes bychom řekli reportážnímu. Jediněčné zůstávají jeho dokumentární snímky zanikajících částí Prahy, fotografie, které jako obecní radní a člen komise po soupis pražských památek pořídil mimo jiné i v asanačním pásmu dnes již zmizelého Josefova. Až do konce života nepřestal hledat a zkoušet všechno nové – svědčí o tom i šestnáct listů jeho rentgenogramů, které vznikly pouhý rok po slavném objevu.

Tatínek se prý nikdy nenaučil dobře česky, němčina a čeština se doma mísily stejně jako jména Heinrich a Jindřich. To maminka, dcera libereckého ševce, učila synka svému rodnému jazyku a díky ní pak

náležel mezi české obrozence. Jeho hodnoty politické, lidské i umělecké vždy spočívaly na solidním stativu. Náležel ke staročechům, po brzké smrti ženy Jindřišky už se neoženil a svou malou dcerku vychovával sám; podpora chudých a nemocných nebyla pro něho jen příležitostným milosrdenstvím, ale celoživotním programem.

Nádherné Krkonošské album vypovídá o zaujetí, pečlivosti, vysoké profesionalitě a dokonce i laskavém humoru svého autora, který do nevelkého okénka svého aparátu uměl smístit lidský rozměr krajiny i krásu její přírody.

Špindlerova bouda krátce před dalším požárem (v listopadu 1885), 1883–84

Labská bouda s turistkou a nosiči, kteří ji na boudu přinesli v turistických nosítkách, 1883–84

Původní podoba Petrovy boudy, tady již s přistavěnou krytou verandou, 1883–84

Vyhorelá Rennerova bouda stávala na úbočí Luční hory, 1883–84

Legenda české fotografie – Zdenko Feyfar

„Neděle na náměstí v Jilemnici“ roku 1905. Což vám jako v Rozmarném létě není po chuti hodina desátá, která právě slétá z věže kostela svatého Vavřince? „Dámy, támhle to je přece ten nový okresní doktor, co přišel předloni z Prahy, vzal si Adu Tauchmanovou“, povídá dáma v klobouku s péry dámám v kloboucích se zahradnictvím, „fotografuje prý kde co.“ „Ale že si polepšil, taková partie“, na to dáma v slamáčku s pentlí, „a Fanouši, koukej radši na cestu!“ Na dláždění se kladou krátké dopolední stíny, v hotelu U Božího oka mají ještě zavřeno a v archivu pana doktora Fejfara a poté i jeho syna Zdenka už navždy zůstane sváteční momentka z onoho jarního dopoledne toho času, kdy se dláždila Jilemnice, město už mělo svou záložnu, nemocnici i stanici dráhy a starostou byl pokrokový mladoček František Xaver Jerie. Řekne se obyčejný obrázek ze života městské honorace, jenže kvalitou snímku i jeho živoucím námětem „vstrčí do kapsy“ nejen práce většiny tehdejších fotografů-amatérů, ale i rádoby umělecká díla mnohých renomovaných profesionálů té doby.

První fotoaparát si pan doktor Jaroslav Fejfar koupil ještě před svatbou a jeho kouzlu zcela propadl, ostatně jako spouště jiných novinek. I motocykl Laurin a Klement se „sajdkou“, který si pořídil v roce 1907 a okamžitě sám do posledního šroubku rozebral a zase sestavil, byl pro Jilemnici a zejména pro okolí téměř pozdvižením. Stejně tak vášnivě se později zamiloval do rádia a rozhlasové přístroje dokonce sám sestavoval. Všechny tyhle lásky odnesl čas, ale fotografie zůstaly. Výtečný lékař a porodník, obětavý pan doktor, který od nejchudších honorářů nebral, dobrý lyžař, klavírista, výtvarník a vzdělaný čtenář fotografoval na výletech i na cestách za svými pacienty. Senoseč v Hrabačově, děvčátko v šátku, velká voda v Jilmu, chalupy roubenky... Především byl ale autorem neobyčejných portrétů a krajin, ve kterých jako by se zrcadlily nálady jeho vlastní duše.

Neděle na náměstí v Jilemnici roku 1905, foto Jaroslav Feyfar

Syn Zdenko se narodil v tom obdivuhodném roce 1913, kdy i Jilemnice stála na pokraji největšího rozmachu. O to větší byl válečný propad roku následujícího, kdy i pan doktor Feyfar odložil svůj fotoaparát. Synkovi předal mnoho ze své letory pohrdající konvencemi, svůj obdiv múzám, činorodost a poctivou důkladnost, ale fotografování ho nikdy neučil. Zdenko po gymnáziu rovněž zvolil medicínu, ale zasáhla už druhá válka v jeho životě a nakonec zvítězil otcův i jeho vlastní koníček – šel studovat fotografii. Tu filmovou se navíc vyučil v barrandovských ateliérech a pak už se spolehl jen a jen na dary vidění a trpělivosti, se kterými vyrážel za svými náměty – po Praze, po Čechách, po horách. Jak to přijde, že jeho černá a bílá umí tryskat i snášet se jako závoj, slunečně ostře kreslit i chladnout v mlhách, že na portrétu není jen tvář a krajina, že je tu i se svými zvuky i se svým tichem? Vždyť tolik fotografů už vidělo totéž, co on! I gigant české fotografie Josef Sudek se ho s kolegji laskavostí ptával: „Pane fotograf, kam voni pořád na ty mraky choděj?“ Horizontály horských hřbetů a vertikály pražských věží i Braunova baroka. Uzoučký, křehký, skoro japonský

Zdenko Feyfar, foto P. Chytrý, 1972

Ve Vítkovicích, 1947

svitek „Kachničky u Mánesa“, popírající imperativ „zlatého řezu“ – symbol přerodu české fotografie, jak praví kritik. „Ba ne, Zdenko Feyfare“, povzdechl si spisovatel Ludvík Souček, „nevybral jste si cestu nejmenšího odporu a nejládnějších problémů. Probírám se vašimi snímky a čtu si názvy – Labe od Litoměřic, Statek ve Všeni, Kvetoucí šafrány v Lukášově, Kotel od severu... Proč ne neproblémově Nálada, Slunce vychází nebo Soumrak na horách? Ale až vám někdo bude radit, abyste to tak udělal, přetáhněte ho stativem své linhofky. Přetáhněte ho, protože naše fotografie nepotřebuje nic tak naléhavě a trvale jako to, co se stalo náplní a motivem vaší tvorby: přesnost a poctivost k sobě, k objektu i divákům.“

Neděle na náměstí v Jilemnici roku 2000. Mistr Feyfar s janáčkovskou hřívou pozoruje třpytivé kapky pramínků vody z podstavce kašny, kolem které špacíroval dámský hlouček už na tatínkově fotografii. „Madam, víte, kterej kopec mám tady na horách nejradši? Kotel. V Kotli je všechno – dramatickost i poezie. To jednou bylo v Jilemnici oškливо, snad přšelo, ale já tušil, že

nahoře bude hezky. Sbalil jsem se, vlakem odjel do Rokytnice, chytil poslední vlek na Lysou, na lyžích večer dorazil na Vrbatku a tam přenocoval. Ráno, teprve se rozednívalo, jsem si řekl: Bude báječně! Šláp jsem na lyže... a s východem slunce, to vznikly obrázky!“ Ano, Krkonoše s prastarými náhorními planinami, mrznoucími vodopády, mechovými jezírky a bylinami, které nikde jinde na světě nerostou, hory domova, které prochodil a propátral jako ten nejvášnivější z chodců, mu byly celoživotní inspirací. Tak jako bývá to, co milujeme nejvíc. „Můj otec, jilemnický lékař Jaroslav Feyfar, často do hor odcházel. Co chvíli povolán k nemocnému, mizel mým očím za převaly kopců, v zášeří mlh a v šírání noci. Jak to vzněcovalo dětskou fantazii, když k tomu ještě přistupovala starost, aby se zdráv vrátil a aby mu neublížil Krakonoš, když se hnal do dolin v bouřlivém plášti, proděravěném bludnými hvězdami... A má vděčnost patří tomu, kdo mě v dětství do té půdy zakořenil, i každému, kdo má aspoň občas potřebu tváří v tvář krkonošské skutečnosti zamknout se v takové ticho, že ani spoušť aparátu si je někdy netroufne porušit.“

U Antošů na Poustce, 1947

V polích začala práce (Křížlice)

Vítkovice a Benecko, 1948

Sněžka a Studniční hora navečer, 1972

Sněžka od Dívčích kamenů, 1970

Dvoračky z Kotle, fotografie ze sbírek Krkonošského muzea v Jilemnici, které vlastní rozsáhlou kolekci fotografií Zdenko Feyfara

Deutsche Lesehalle

„Tres faciunt collegium“ – tři už tvoří společnost – převzali do svých právních zásad Římané. Němci prý ve třech už rovnou zakládají spolek a sami si při své známé důkladnosti určují pravidla, která budou dodržovat. „In einen Verein eintreten“, vstoupit a stát se členem ať hasičského, divadelního, sportovního, nebo tělocvičného spolku, to ovšem znamenalo také vystoupit o stupínek výše v běžném životě obecním. A získat snad dokonce místo ve výboru, to už mohlo přinést i vstup do politiky!

Život a do jisté míry i tvář města Vrchlabí určuje v druhé polovině 19. století textilní výroba. Ze středověkého železného srdce království se mění v město přádelen, tkalcoven, bělidel, barvíren i tiskáren látek. To anglická bavlněná příze si žádá konkurenci, a tak rostou i vrchlabské „průmyslové zóny“ na severu a na jihu města. Jako první ve Vrchlabí a v pořadí pátá v monarchii vzniká v Hořejším Vrchlabí strojní přádelna Inu, dodnes po svém pozdějším majiteli F. A. Rotterovi zvaná „rotrovka“, a rostou další a další. S rozmachem bavlnářství vznikají nové větší i menší tkalcovny – jako první podnik Eugena a Victora Cypersových v Hartě – a kolem roku 1860 už pracuje v sedmi vrchlabských tkalcovnách jedenáct set dělníků. Postupně se začíná prosazovat i kvalitní místní výroba stavebnin – kámen, cement, vápno; zkrátka Vrchlabí, jehož obyvatelé se většinou hlásí k německé národnosti, se stává městem bohatým a veskrze průmyslovým, což si žádá i náležitou reprezentaci.

V roce 1861 založili ctihodní vrchlabští občané společnost, jejímž cílem nepochybně bylo pozvednout také kulturní úroveň města. Stejně jako v jiných oblastech se silnou německou menšinou, kde měly přispívat osvětě a vzdělanosti „Deutsche Lesehalle“ – německé čtenářské spolky, lidové knihovny a čítárny – tak i ve Vrchlabí se začaly sbírat z darů a také nakupovat knihy a časopisy, pořádat přednášky a organizovat společenské události. O činnosti tohoto sdružení bohužel téměř žádné písemné doklady nemáme, dva zcela výjimečné „dokumenty“, o jejichž vznik se postarala vrchlabská „čítárna“, se ale ve fondu Krkonošského muzea přece jen zachovaly.

Cožpak menší, album připomínající v kůži vázaná tlustá kniha se zámečkem, přehlídka „vizitek“ všech členů Lesehalle. Tato velká sbírka portrétů uvádí pouze jména bez dat, bez vysvětlivek a můžeme se tedy jen domnívat,

Nordostböhmische Gewerbe- Ausstellung

1896

Hohenelbe

15. Juli - 15. September

Karl Schöler

Vrchlabí z Papírenského vrchu r. 1803, mědirytina p. Ponheimera dle malby Carla Thera

kteří ze z papírenských podnikatelů Ettelů, textiláků Jeriů nebo Rotterů je na snímku zvětšen. Zato deset velkých černých kazet se snímatelným víkem a jednou sklápěcí stranou obsahuje skutečný historický poklad – číslovaná tabula a na nich na čtyři sta padesát fotografií města Vrchlabí, vložených do okének se zlatou lemovkou. Nevíme, kdo měl ten jedinečný nápad zachytit měnící se tvář města. Možná měl tento soubor jen a jen reprezentovat, ale možná stál za touto, i ve své době nijak levnou záležitostí, vskutku vědoucí historik. Mohlo jít i o exponát pro výstavu o minulosti Vrchlabí, kterou pořádalo město v roce 1892. Neocenitelnou přidanou hodnotu ale dodávají této sbírce především detailní popisky každého snímku. Nejen že se přesvědčíme, kdo je jeho dárce a co je ústředním motivem fotografie, ale často se i dozvíme, co vidíme v pozadí a odkud je ten který záběr pořízen.

Nejstarší historii zastupují přefotografované obrazy a k nim rozsáhlé a podrobné informace o městě, jeho místopisu a historii. Tak třeba Tabule č. 6 – Horské

město Vrchlabí v Krkonoších – „namalováno Carlem Thera mladším ve Vrchlabí 1803, vyryto p. Ponheimerem, darováno p. Heinrichem Thera starším, soukromníkem čp. 108,109. Z tohoto pohledu nalézá se deska s mědirytem ještě v majetku pana Hanse Thera, majitele továrny na lepenku, čp. 126. Další pohled pořízen z Papírenského vrchu a vidíme na něm Spilgerovu vyhlídku, Zahradní restauraci p. Aloise Polanecského, nalevo mlýn dříve v majetku W. Ullmana, Philippa Witingera, nyní p. Ferdinanda Kühnela. Podle tradice jsou docela vpředu znázorněny osoby: paní Karolína Chanová, roz. Legerová, babička pana Heinricha Thera, pána z č. 22, Chlapeček jménem Edmund Ther, otec předešle jmenovaného, později majitel továrny na plátenické zboží, firma Carl Ther v č. 22 a ten muž je sedlák Körner, křestním jménem Franz.“ Následují informace o Vrchlabí převzaté z Místopisu Království českého, údaje o památkách, stavebním rázu města, o jeho vybavení a živnostech komerčních i svobodných. Je tu výčet továren, vyráběného zboží i počtu zaměstnanců, jména obchodníků, zahrad, pivnic, kaváren

i vinopalen, dozvíme se, kolika zlatými je podporován místní špitál, jaké jsou úřady a komisariáty, lékaři i lékárny, hostince i jarmarky a k záběrům ulic je doplněno, i kdo vlastní dům určitého popisného čísla, případně za kolik a od koho nemovitost koupil. Je tu i kluziště, interiéry obou kostelů a také pošty, budova školní i spořitelni, sochy na Olivetské hoře, dokonce i scénář pašijových her s popisem, kudy se ubíral velikonoční průvod. Nejstarší fotografie pochází z roku 1865 a k některým patří i sbírky novinových výstřížků či seznamy darů a listiny v majetku Německé čítárny. Labe ještě nemá regulaci, louky u bělidel jsou plné pláten, hlavní městskou ulicí ještě vede struha a přes ni řada můstků. Většinu záběrů pořídil známý vrchlabský fotograf Müller. Nechybějí ani snímky z důležitých událostí, provázené obšírným komentářem, dokumentovány jsou následky přírodních katastrof – povodní, požárů, vichřic – i slavnostních okamžiků.

Zcela jedinečný je ale soubor fotografií na tablech číslo 99–101. Dokumentuje „Průmyslovou výstavu severovýchodních Čech“, kterou v létě roku 1896 uspořádalo město společně s vrchlabskými průmyslníky. Na tak zvané Papírenské louce na břehu Labe vyrostlo osmnáct výstavních hal a pavilonů a během tří měsíců – od 15. července do 15. září – prošlo branami

výstaviště přes padesát tisíc návštěvníků. Komentáře k jednotlivým snímkům uvádějí dvě stě dvacet pět vystavovatelů. Z místních nechyběl ani výrobce vozů a sedlák Theodor Petera, z jehož firmy se časem stala prosperující automobilka, obráběcí stroje předvádělo dokonce vídeňské c. k. technické muzeum a kromě množství hospůdek, cukrárníček, vináren a hospod tu byl i „útulný plzeňský pivovar s verandou, arkýřem, věží a malebným schodištěm“. Nejpůsobivějším pavilonem byl zřejmě „Lesní“ hraběnky Aloisie Czerninové, „vytvářející ze seskupení kamenů a klečového křoví“ a uvádějící všechna odvětví lesnictví. V legendě k fotografiím se také dočteme, že „Krásné sady propůjčují výstavě zvláštní ozdobu. Nádherný, z tisíce rostlinek sestavený znak Vrchlabí, banánovníky, dosny, pelargónie, bazén a cesty, vše je dílo zámeckého zahradníka J. Mrázka“. Ano, i po více než stu letech může být český botanik a spisovatel dr. Václav Větvíčka hrdý na svého prastrýce. Výstavní městečko mělo dokonce i svou rozhlednu. Vrchlabští stavitelé Cleophas Hoffman a Victor Krause vybudovali ze dřeva kopii Eiffelovy věže, výstup na ni stál 10 korun a jak poznamenal fotograf A. Erben, „protože s koncem výstavy a zbouráním budov navždy zmizí také stanoviště fotografa pro tyto snímky, bude tento obraz – nehledě k výstavě – pro město nanejvýš zajímavý a vzácný“.

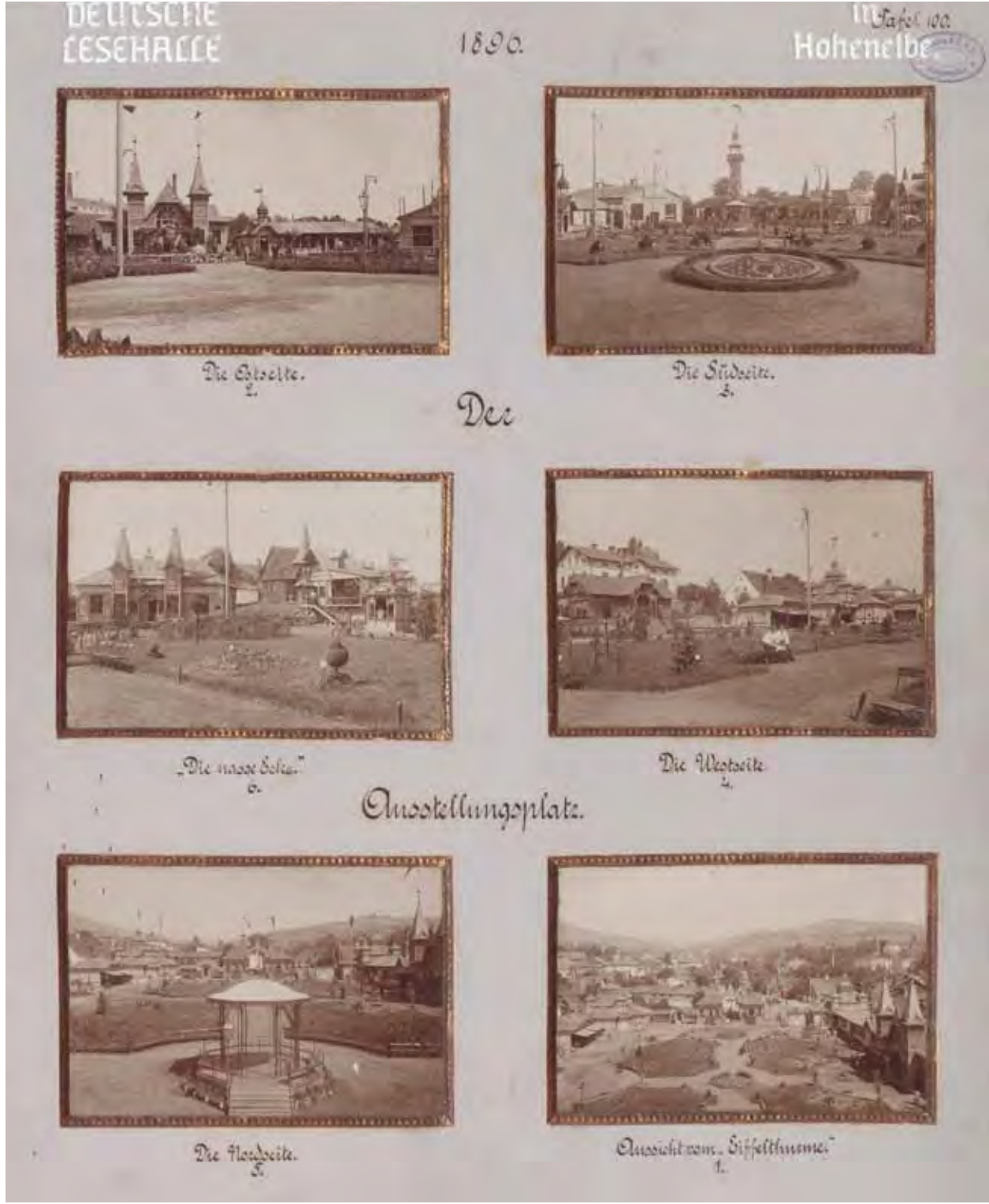
Slavnostní zahájení průmyslové výstavy 15. 7. 1896 v 11 hodin, foto Jindřich Eckert

Výstaviště z Eifelovy věže, pohled směrem k centru města, foto Anton Erben

Část výstaviště s pavilony trutnovského a plzeňského pivovaru, foto Anton Erben

Celé tablo č.100 s fotografiemi z průmyslové výstavy, foto Anton Erben

V popředí hudební pavilon pro pořádání koncertů během trvání průmyslové výstavy, foto Anton Erben

Pohled na část výstaviště s modelem Eifelovy věže, v popředí z rostlin sestavený městský znak, foto Anton Erben

Interiér lesního pavilonu se sbírkou paroží srnců a jelenů ulovených hrabětem Rudolfem Morzinem, foto Anton Erben

Část výstaviště, kde se návštěvníci mohli občerstvit uzeninami Leopolda Rödlinga a ovocnými sodovkami firmy Fr. Weigenda, foto Anton Erben

J. K. E. Hoser

Dalo by se říci, že syn důchodního na ploskovic-kém panství se uměl narodit. Žádný z jeho vrstevníků, byť by byl stejně nadaný, neměl otce, který si mohl dovolit tak velkou knihovnu a který by syna tak podporoval ve vědění i v uměleckých zálibách. Po pouhých třech letech už ho vesnická škola neměla čemu naučit a bylo tedy třeba rozhodnout o dalším vzdělání. Právě tehdy se ale nemocí stížený otec ocitl zcela bez prostředků na synovy studie a jen díky tomu, že chlapcovo nadání a krásný hlas zaujaly Josefa von Altman, sekretáře vévody toskánského, dostal se malý Josef Karel jako „diskant“ do chlapeckého sboru kláštera na Starém Městě pražském s možností studovat na tamním gymnáziu. Podle později sepsaného životopisu to ale byla doba největších útrap, zimy a hladu, které ovšem tehdy provázely školní léta všech chudých studentů.

Osud však zasáhl podruhé – mocný přímluvce si chlapce v Praze našel, vzal ho na byt a stravu a umožnil mu školu důstojně dokončit. Vybral mu i další kariéru – právníckou – ke které ovšem Josef Karel velké chuti neměl. Toužil za moře, do Brazílie, o které mnoho slyšel. Věděl, že by se tam nejlépe uplatnil jako lékař, a přihlásil se tedy i na studia medicíny. Po devíti letech dokončil obě fakulty a stál tu konečně vyzbrojen do života vzděláním klasickým, právníckým i lékařským. A osud zasáhl potřetí. Mladý lékař, jehož největší zálibou zůstalo umění, přírodopis a cestování, se po několika letech praxe ve špitále chudých na Starém Městě seznámil s ruským generálem Durasovem, kterého později provázel při tažení proti Napoleonovi, a také s rakouským arcivévodou Karlem, jehož vyléčil z bolestivého nervového onemocnění. Za prokázané služby byl dokonce jmenován u vídeňského dvora osobním císařským lékařem a stal se dvorním radou.

Je až s podivem, že při všech těchto povinnostech si našel čas i na vlastní cestování po Čechách a na literární práci. Nejvíce ho přitahovaly Krkonoše, snad proto, že k nim měl blíže, než by se zdálo: jeho bratr byl totiž zámožným plátenickým obchodníkem v Trutnově. A tak v rozmezí let 1793 až 1796 procestoval v té době ještě nepříliš probádané

Dr. Jos. Karl G. Hofer,

Arzte, Hofrathe und Leibarzte Sr. k. k. Hoheit des Erzherzogs Karl, Mit
böhmischem Gesellschaft der Wissenschaften, Ehrenmitgliede der k. preuss
schlesischen Gesellschaft für Landeskultur &c.

Herausgegeben von der

Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen.

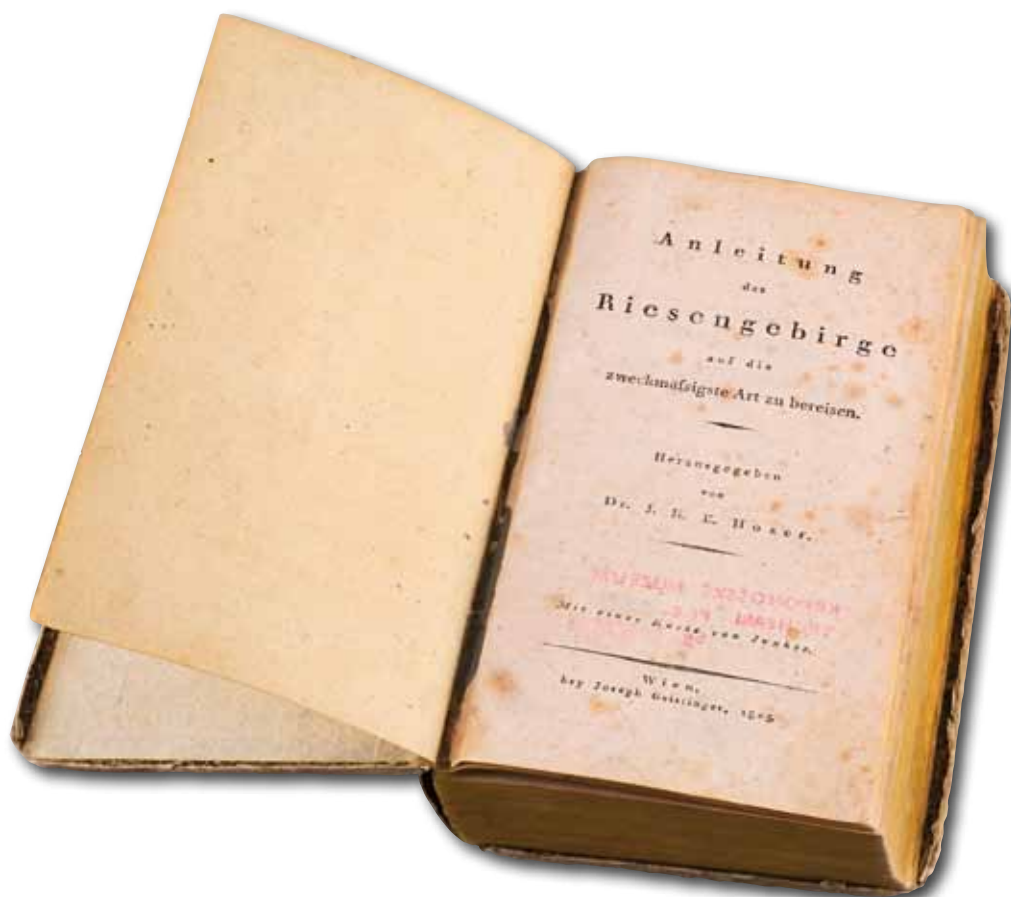

krkonošské hory celkem šestnáctkrát a v letech pozdějších ještě dvanáctkrát. Z prvních cest vznikl objemný dvousvazkový, německy psaný spis o pěti stech stranách, v prvním vydání nazvaný „Krkonoše ve statistickém, topografickém a obrazovém přehledu“, který po téměř čtyřiceti letech na základě dalších cest a nových poznatků doplnil, přidal zajímavá vývojová srovnání a vydal znovu pod názvem „Krkonoše a jejich obyvatelé“.

Tyto knihy o české straně hor se staly vůbec první vlastivědnou regionální monografií. Zachycují s obdivuhodnou přesností a důkladností všechny základní folklórní a etnografické jevy, dokonce i za pomoci kolorovaných mědirytin podle vlastních kreseb, mapy a také notových záznamů. Nechybějí údaje přírodovědné, hospodářské, statistické, geografické a lékařské, ani informace průvodcovské, a to jak seznamy turistických tras, ubytovacích možností, potřeb k cestování po horách, tak také základní bezpečnostní pravidla. Spis, který Hoser připravil k prvnímu vydání v necelých osmadvaceti letech, je podle mínění dnešních historiků základem rozvoje krkonošského regionalismu vůbec, „klíčem k pochopení

další kulturní historie oblasti Krkonoš jako etnografického regionu“ a zároveň prvním turistickým průvodcem, bez kterého by ve své době nevyrazil do nejvyšších českých hor žádný obdivovatel jejich jedinečných krás. Ale ještě něčím je Hoserova monografie cenná. Přestože její autor byl původem Rakušan, považoval Čechy vždy za svůj jediný domov a nikdy se při své práci nenechal ovlivnit německým nacionalismem. Za podstatnější a charakterističtější než národnostní rozdíly mezi Čechy a Němci považoval rozmanité přírodní, kulturní a hospodářské podmínky a poměry jednotlivých horských oblastí. „Sestupuji-li z Krkonoš, jako bych za půl dne prošel půl stoletím lidských dějin“, píše ve své knize.

Nakladatel vydání z roku 1804, které patří k pokladům vrchlabské knihovny KM, jako by měl na paměti, že se knížka bude brát i na cesty. Má pevné desky, pohodlně by se vešla do tlumoku a díky přehlednému rejstříku se v ní i dobře hledá. Otevřeme-li ji na samém konci a rozložíme dvojlist s notovým záznamem, objevíme melodii, zapsanou při hře na dvě velké pastýřské trouby, i nápěv a slova pastýřské písně, o které folkloristé soudí, že by část mohla být

zápis pravého krkonošského jódlování. Přidány jsou i tance, slavnostní svatební i obyčejný šlapák. V obrazové příloze, kromě krajinných mědirytin, například Sněžky od Obřího dolu, najdeme i svatební průvod se všemi osobami a obřadními detaily. Je tu ženich i nevěsta, svědkové, starosvatka i družba s mládeňci a trubači. Mužům ve svátečních krojích nechybějí třírohé klobouky, delší kabáty, kalhoty po kolena a ozdobné vesty s nákrčníky. Také ženský oděv už má dobře patrné městské prvky – jednobarevné i vzorované sukně po kotníky, krátký kabátek špenzr, často i z hedvábné látky, a šáteček přes ramena, čepce i vysoko vyčesané a zvláštním způsobem upravené vlasy. V roce 1806 také vyšla ve Vídni velmi podrobná Hoserova mapa Krkonoš, kterou prý měl s sebou na své pouti krkonošské i K. H. Mácha – tedy první mapa turistická. A protože doktor Hoser byl vlastně autorem možno říci prvního „bedekru“, jeho mapa

byla v menším formátu také přílohou obou vydání krkonošské vlastivědy a po léta z ní všechny další mapy tohoto druhu vycházely.

Josef Karel Eduard Hoser patřil ke zcela výjimečným duchům své doby. Nevynechal jedinou příležitost, aby mohl projevit své vlastenectví. Patřil také ke Společnosti vlasteneckého muzea, které věnoval svůj nejcennější majetek, rozsáhlou galerii, čítající přes tři sta vzácných děl nejvýznamnějších evropských malířů, a navíc vklad šesti tisíc zlatých na její doplňování. I když zemřel téměř zapomenut v srpnu roku 1848 v Praze a historie učinila známější jiná jména národního obrození, zůstala po něm, kromě části pražské Národní galerie a různých zajímavých geografických a mineralogických spisů, především ona první, stále nedocenitelná kniha o Krkonoších, svědectví lásky a obdivu k jejich přírodě i lidem.

Mattioliho Herbář

Učeného mistra Pietra Andreu ze Sieny Praha okouz-
lila. Jen nebyť té zatrolené češtiny, která jeho dvoj-
násob apoštolské jméno tak prapodivně komolila.
Ještě že latinsky tu uměl kdejaký kupec a protome-
dikus Království českého, kronikář a profesor ma-
tematiky na univerzitě císaře Karla blahé paměti,
mistr Tadeáš Hájek z Hájku, hbitě překládal, co bylo
v prvních měsících zapotřebí. Ó ano, Praha není
Padova, i když Vysoké učení je tady i tam. Pod ital-
ským nebem je všechno jaksi snazší než v téhle
zemi, kde berou život i vědu smrtelně vážně. Snad
proto tu mají vždy blíže k experimentu než k jalovým
disputacím a domini doctissimi vědy medicínské
pochopitelně vědí více o léčivých účincích všelikých
bylin než o sofistických dogmatech matky církve.
Kteréhopak lékaře by tedy nelákalo vypravit se do
míst, kde podle mínění moudrých rostou ty nejzna-
menitější. Však i pan Tadeáš z Hájku říká, že nejlep-
ší byliny jsou horské, rostoucí na vysokých vrších,
neboť jsou mocnější pro hustost země a subtilnost
povětrí. Právě z té příčiny tedy i silnější a trvanlivější
než byliny štěpené a zahradní.

*„A tak věz, milý Clusie, že Tvůj milý učitel a přítel Pierandrea
se na stará kolena vydal do oněch hor, které se nazývají Kr-
konoše, hnán touhou uvidět a nasbírat i popsat byliny, kteréž
prý nikde jinde na světě nerostou, stejně jakož i ty, které jsou
sice známy, ale jejichž účinky duch krkonošských hor zname-
nitě posiluje. O cestě z královského města k horám snad jen
tolik, že po několika dnech i skrze městečko Hohenelb jsme
se dostali pohodlně vozem do samého pohraničního hvozdu.
Pravé strasti nastanou každému, když začne pěšky vzhůru
do hor putovati. Zaplať Bůh, že žádnou dravou zvěř, které je
tu prý jinak velké množství, jsme cestou nepotkali. Vybrali
jsme se podél toku řeky Labe až do míst, kde sedmero hor-
ských hřbetů sbíhá do údolí, odtud už byl asi jen den cesty ku
prameni řeky, kterýž je ovšem velmi nesnadno najíti, protože
ho ukryvá bažina a nízké, zato však velmi husté keře boro-
vice. O všelikých dalších zajímavostech cesty vypovím Ti
v jiném listě, nyní hlavně o tom, což jistě i Ty chceš zvědět
– totiž o bylinách, které jsem u pramene labského nalezl.*

Wittenberg, bey dem Buchhändler
Hessens
graben

Kreutterbuch

**Des Hochgelehrten vnd
weitberühmbten Herrn D. Petri Andreae**

Matthioli, Jetzt widerumb mit vielen schönen neuen
Figuren/ auch nützlichen Arzneyen / vnd andern guten
Stücken/ zum vier dien mal auß sonderm Fleiß
gemehret/ vnd verfertiget/

Durch

Ioachimum Camerarium,

der löblichen Reichsstat Nür-
berg Medicum, Doct.

Sampt dreym wolgeordneten nützlichen Registern
der Kreutter Lateinische vnd Teutsche Namen / vnd dann
die Arzneyen / darzu dieselbigen zugebrauchen
inhalteendt.

Benben zugugfamen Bericht / von den Distil-
lier vnd Brennöfen.

Wundersonderm Röm. Kay. Mayest. Privilegio,
in keinerley Format nachdruckten.

gedruckt zu Franckfurt am Mayn /
bey Jacob Fischers S. Erben.

M. DC. XXVI.

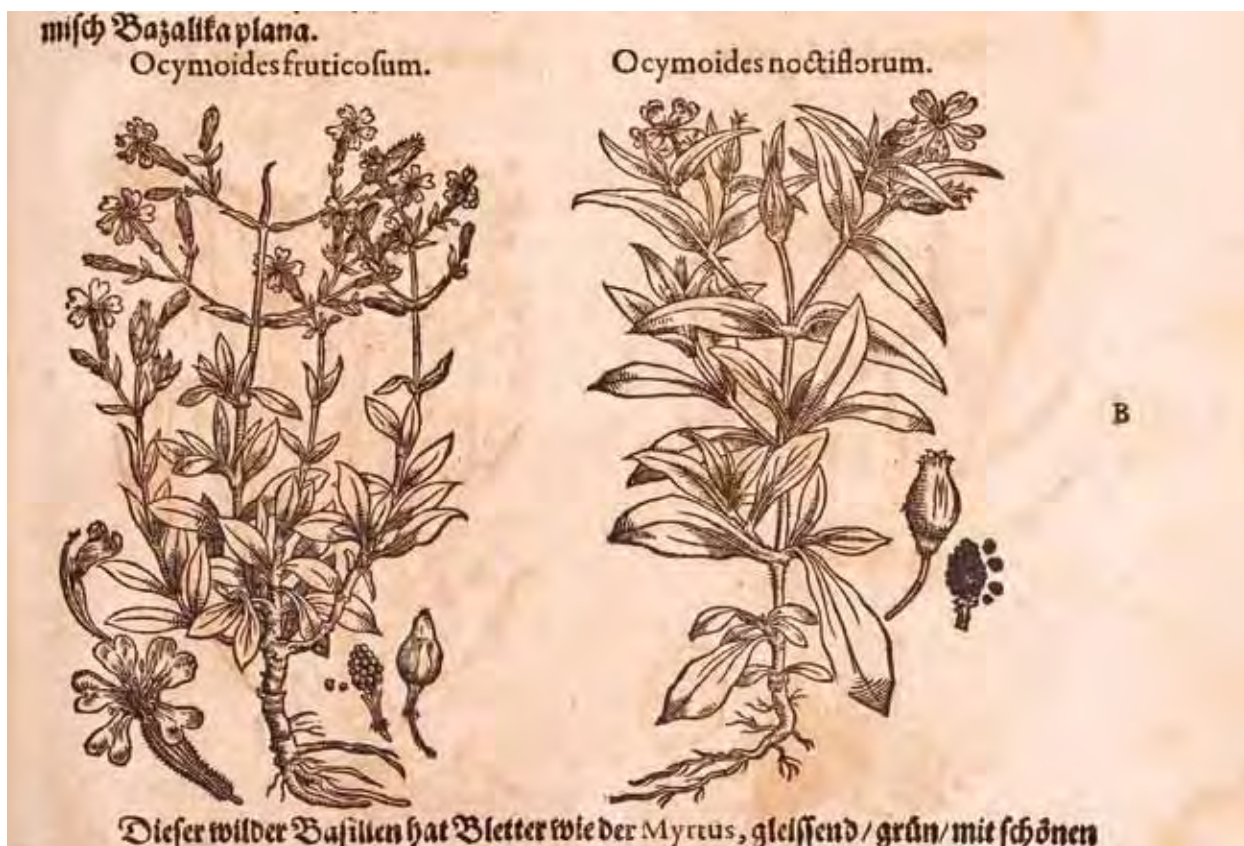

Zejména to ještě zcela jiný způsob vřesu – totiž *Erica baccifera*, který se zde plazí po zemi daleko vůkol sebe se rozkládaje. Též i jiné *Allium* – tj. česnek, jehož prut jako by byl brunátnými flíčky pokropen a kořen mnohými chlupatými kožkami obalen jako nějakým sítím, pročez právě jej mnozí nazývají hadím. Také velmi pěkný *Benedikt* chlupatější než obecný a s krátkým žlutým květem, jaký roste in Alpibus ve Vlaších a kořeni jeho voní jako hřebíček.

Z českých hor, řečených Krkonoše, dělicích Království české od Knížectví Slezského, kdež i řeka Labe má svůj počátek, jsem si přinesl ještě i mnohé jiné byliny: z nich nejobecnější hořec z míst západních a mokrých. To je ten, kterého množství ve Švejcařích nacházejí a kterýžto nese květ modrý jako zvonečky, v zahradách těžce přes druhý rok trvá, ale potom rád hyne a docela na mizinu přichází. Jsem nyní živ a zdráv zpět v městě Praze a co nejdříve Ti, milý příteli, sepíši také list o tom, jak se byliny z hor přinesené v královské zahradě ujaly a také na Tvůj herbář budu s mnohými pamatovati.“

List určený vlámskému lékaři, svého času i císařskému botanikovi ve Vídni a také slavnému pěstiteli tulipánů Carolu Clusiovi nic podrobnějšího nesděljuje o oněch „pravých strastech“ pouti do hor, ve kterých ještě v těch časech nebyly téměř žádné cesty ani boudy. O tom, jak musel na pergamen, nebo v té době ještě vzácnější papír, pořizovat záznamy inkoustem, který se ve vlhku rozpíjel, jak do těžké torby opatrně ukládal nalezené rostliny, jak cesta, která dnes trvá den, trvala týden s přespáváním v primitivních přístřešcích. Nevíme ani, kolik měl na své krkonošské pouti pomocníků. Kromě soupisu nalezených rostlin víme jistě jen to, že nepochybně prošel Sedmidolím, vystoupil podél Labe až na Labskou louku, že putoval počátkem podzimu, protože zmiňuje kvetoucí hořce, a že musel být ve svých dvaasedesáti ve výtečné kondici. Co chybělo jednomu z nejslavnějších botaniků, osobnímu lékaři dvou císařských Habsburků, jehož bylinářská část pražské královské zahrady vzkvétala a byla plna vzácností ze světa, že se ve věku, který ani dnes není vhodný pro extrémní námahu, vydal do divokých hor?

Renesance pohnula světem i antickými autoritami, ke kterým patřil také Řek Dioskorides, autor samého názvu *botanika*. Jeho spisy *De materia medica* a pět knih *O lékařství*, kde pojednává o léčivých rostlinách, byly právě až do renesance jediným pramenem, a tedy i základem nauky o léčivech a o botanice vůbec. V zemích na sever od Alp ovšem rostly i zcela jiné byliny, než jaké mohl obsahovat jeho herbář, považovaný po celý středověk za neomylný. Bylo tedy třeba nové rostliny buď vměstnat násilím do určených kolonek, nebo odlišit, a tedy poopravit středověk. Mattioli tento problém se zdarem vyřešil. Volil zpočátku cestu pouhého komentáře k Dioskoridovi. Navíc jeho doba byla poněkud volnější, takže se mohlo zkoumat, bádát, aniž by byl člověk ohrožen hranicí inkvizice. Už v roce 1561 vydal u Jiřího Melantricha z Aventýna knihu svých latinských lékařských dopisů. Roku 1562, také u Melantricha, vyšel poprvé Mattioliho „Herbarz ginak bylinař welmi užitečný a figurami pieknými y zřetelnými podlé praweho y jako žiwého zrostu Bylin ozdobeny“ v českém překladu Tadeáše Hájka z Hájku. Mattioli se ale znal s mnoha kolegy, kteří mu z ciziny posílali také vzorky exotických rostlin, jejichž popisy zařazoval do následných vydání. Jedna z nejpůvodnějších

knih 16. století se tak stále aktualizovala a rozšiřovala a díky geniálnímu překladu Tadeáše Hájka se na několik dalších století stala také u nás vyhledávaným pomocníkem nejen lékařské vědy, ale i prostého lidu. Předmluva totiž zmiňuje i to, jak rostliny sbírat, sušit a skladovat, aby „ani od koček a myší zmočeny a zšereděny nebyly, ale jako nejdražší poklad chovány a opatrovány byly“, a uvádí i dobré rady pro kuchyni. Od počátku byly také součástí Herbáře ilustrace, a to přes dvě stovky dřevorytů, zřejmě také díla autorů Melantrichova nakladatelství. I tyto názorné „obrázky“ pomáhaly člověku méně znalému byliny dobře rozpoznat. Zajímavá je také nomenklatura: řada rostlin – opět díky vynikajícímu překladu Tadeáše Hájka – má názvy velmi blízké těm současným a často se dokonce uvádí i rodové a druhové jméno, což zavedl až přibližně o dvě stě let později Karel Linné. Mattioli skutečně v mnohém předčil svou dobu. „Herbář, jinak Bylinář velmi užitečný“ se vydává a čte dodnes a jeho kouzelné obrazy a popisy rostlin, to je radost i pro současnou češtinu. KM ve Vrchlabí uchovává v kůži vázané německé vydání z roku 1626, tištěné ve Frankfurtu nad Mohanem u Jacoba Fischera.

Pietro Andrea Gregorio Mattioli, jeden z nejvýznamnějších lékařů a botaniků pozdní renesance, syn lékaře a student medicíny na Padovské univerzitě, se narodil v italské Sieně 23. března roku 1501. Dětství prožil v Benátkách a jako mladý lékař působil na dvoře tridentského biskupa. Roku 1554 se stal osobním lékařem arciknížete Ferdinanda Tyrolského, českého místodržícího v letech 1547–1566, a přesídlil z Itálie do Prahy, kde léčil i císaře Maxmiliána II. S rodinou arciknížete pobýval také na zámku Březnice a s ním roku 1570 odešel natrvalo do tyrolského Ambrasu. Ještě se stačil potřetí oženit a stát se otcem tří dětí, zemřel ale v Tridentu roku 1577. Cestou do Říma se nakazil morem, jehož zkoumání a léčení věnoval tolik úsilí.

Mattioliho krkonošská cesta, kterou odvážně podnikl roku 1563, se stala vůbec první botanickou výpravou do Krkonoš a díky ní se do slavného Herbáře – převratného díla evropské odborné literatury, které si ale pro srozumitelnost a názornost oblíbil i lid obecný – dostaly i Čechy.

Posel záhrobní

Roku 1904 se přestěhoval z Hrabačova u Jilemnice do Nové Paky rodák ze štýrského Maria Zell, syn vídeňského krejčího, pražský rukavičkář a pouzdrař, či jak by se po krkonošsku řeklo „škatulář“, a tou dobou už i redaktor a nakladatel Karel Sezemský. A protože z Prahy si přinesl do hor nejen učení spiritistické, ale také první svazky založené edice Spirit a první čísla časopisu Posel záhrobní, pokračoval v jejich vydávání i v Nové Pace, kde také našel pro své učení půdu po všech stránkách úrodnou. Šlo sice o učení apolitické, ignorující ovšem všechny církve, a tak okresní hejtmanství v Nové Pace následovalo brzo příkladu hejtmanství jilemnického a pouhých sedmáct dní po uspořádání první packé spiritistické přednášky vydalo zákaz pořádání jakýchkoli těchto schůzí. V nařízení se pravilo, že jde o nebezpečnost mylného učení spiritistického vůbec, jmenovitě jeho účinků, zdraví lidskému nebezpečných. Proti všem účastníkům schůzí, konaných přes tento zákaz, zakročeno bude trestně peněžitou pokutou do dvou set korun, případně vězením do čtrnácti dnů. Tedy stejná perzekuce jako v Praze! A účastníci prozrazených schůzek byli skutečně trestáni.

I při veškerém pronásledování ale bylo v Čechách zakrátko hodně přes čtvrt miliónu spiritistů a ti – přes všeobecnou drahotu – rádi objednávali podle hojně ilustrovaného seznamu knih z okruhu věd okultních, „jenž byl výborný ku řešení všech záhad života i smrti“, jak pravila Sezemského reklama. V Hrabačově vlastním nákladem a posléze i v Nové Pace, kde zadal práci místní Fabiánově tiskárně, vydal Sezemský na dvě stovky knih! Nu a Posel záhrobní, vycházející nepravidelně dvanáctkrát ročně, sloužil výhradně předplatitelům – s dodáním i do ciziny – jako věrný rádce ve věcech záhad duševních. Těch předplatitelů bylo kolem patnácti set, což je na svou dobu opravdu mnoho.

Posel Záhrobní.

≡ Spiritický časopis ≡
věnovaný záhadám duševním.

„Posel Záhrobní“ vychází nepravidelně; 12 čísel do
roka. Předplácí se ročně 3.— K, půlletně 1.50 K,
čtvrtletně 75 h i s dooáním. Do ciziny a zámořska

4.— K. Dodává se výhradně jen předplatitelům.
Veškeré dotazy, objednávky a zásilky peněžní buďtež
zasílány přímo na redakci: Nová Paka 495, (česky).

Na prahu Věčnosti.

(Řeč fantomu, přednešeno na jevišti).

D

otčena city z pozemské říše
vstupuji v oblast dřív mi tak milou,
jež mi však dnes je úplně cizí —
a jenom k vám a tomuto místu
víží mne slabá, jemňoučká pouta.
Záhrobní život je podoběn tomu,
jež dosud žijete, přátelé drazí.
Když někdo zemře — prožije znovu
celý svůj život v opačném chodu
až k svému vzniku.
A všecko zří, co kdysi konal
dobré i zlé! A běda zlému!
Neboť naň čekají v nadzemských sférách
strašlivé věci. Duchové tito
je tak dlouho snáší,
až zcela čisti, nevini vyjdou.
A potom okusí nebeských slastí,
o nichž se na zemi nikomu nesní.
Na to zas nastoupí vývoje cestu —
vrátí se k životu — mezi vás — na zem.
A tyto věci se dějí tak dlouho, až už jich netřeba —
až duch je očištěn naprosto — zcela.
Prodlévám s vámi, ráda a často,
vždycky mne přivábí vzpomínky vaše.
Ráda jsem přítomna při vaší práci,
při vaší modlitbě, jak je mi možno,
Ó, vždyť nás spojuje božský cit — láska!
Odcházím opět do svojí sféry,
jdu mezi bytosti, jež jsou mi rovny,
mějte se rádi a buďte s Bohem!

Karel Sezemský učinil z Nové Paky vskutku významné spiritistické centrum. Koupil dokonce na Štikově domek, kterému se dodnes říká „Na Duchárně“, a mínil tam vybudovat volnou spiritistickou komunitu a také magnetické lázně. Pro své nakladatelství začal chrlit knihu za knihou, jeho manželka dokonce vydala Spiritistickou kuchařku se spoustou zajímavých, většinou bezmasých receptů, neboť správný spiritista měl být vegetarián, abstinent a nekuřák. Duch prý totiž žije neustále, zrození i smrt znamenají pouhý přechod z jedné formy existence v jinou a člověk vytváří svůj následný život tím, jak se chová a nese následky toho, jak se choval v životě minulém. Karel Sezemský navštívil v roce 1934 Paříž, kde se zajímal také o osobnost Allana Kardeca, zakladatele vědeckého pojetí spiritismu. Přeložil také epitaf z jeho hrobu na slavném hřbitově Pére Lachaise: „Naroditi se, zemřítí, znovu se zroditi a pokračovati tak bez ustání až k úplné dokonalosti, tož zákon.“

Je zřejmé, že reinkarnace nemůže vyhovovat křesťanské církvi a nepřijatelná byla i pro nacisty. Jak napovídají některé tituly z packé Ústřední spiritistické knihovny, navozovalo toto učení i důležitou spojitost sociálně duchovní a hlásili se k němu i mnozí pačtí sokolové. V roce 1910 se koná v Nové Pace pozoruhodná výstava dělnicko-živnostenská, spiritisté už na ní mají vlastní síň a dostávají ocenění od městské rady. Založena tu byla i Jednota bratrská českoslovanských spiritistů, pro kterou Sezemský vymyslel prapor, odznak i členskou legitimaci. Šlo tedy o organizaci se vším všudy, která měla zakrátko kolem půl milionu členů! Pačtí spiritisté také vydali prohlášení, ve kterém se praví: Dostali jsme svobodu, o kterou se zasloužil nejvíce T. G. M. Zbavili jsme se šavliček a kropáče!

Spiritismem se v širším slova smyslu rozumí „víra v duchy, duše zemřelých a možnost komunikace s nimi“. V užším slova smyslu je pak spiritismus hnutím, které

se vyvinulo z pařížských magnetických seancí přírodního léčitele a doktora medicíny a filosofie, právníka a teologa Antonína Mesmera. Ten pomocí „živočišného magnetismu“ shromažďoval pacienty, kteří seděli v kruhu a dotýkali se konečky prstů, čímž dal později vzniknout doslova spiritistickým kroužkům. Duchové, které se podařilo vyvolat, oznamovali svoji existenci, zjevovali se, dávali vědět, jak s nimi navazovat kontakt, a také často hovořili svým původním hlasem s účastníky seancí prostřednictvím média, senzitivní osoby většinou z řad spiritistů samých. Mesmerovo učení se díky jeho žákům rozšířilo po celé Evropě i Americe a nejvíce stoupenců snad získalo po 1. světové válce, kdy osudy statisíců padlých zůstávaly neznámy. Není divu, že na krkonošských horách, kde bylo k různým vírám i sektám vždycky blízko, našel spiritismus, či jak se tu říká medyjánství, zvláště živnou půdu a udržel se v různých formách prakticky dodnes. Léta ale platil onen zákaz seancí, mnohé schůzky se tedy konaly tajně, a protože medyjáni dokonce ani „neposílali děti na náboženství, pohřby odbývali a mrtvých se nebáli“, značil medyján člověka tajemného, možná se schopnostmi, které nejsou z tohoto světa, podivína, který může být – údajně stejně jako všichni jinověrci – i nebezpečný! Ovšem nejčastěji ten, kdo řekl „dyť vypadá jak medyján“, měl vlastně na mysli učiněné zjevení – osobu zanedbanou, roztržitou a bez konvencí. A zlí jazykové tvrdí, že právě pro ono medyjánství se packým začalo přezdívat „pačtí blázni“.

Karel Sezemský zemřel v listopadu roku 1936. Nakladatelství na čas vedla jeho manželka Marie, ale přišla německá okupace, v roce 1939 činnost nakladatelství a edice končí a v roce 1941 byl gestapem zabaven veškerý písemný materiál. Krátce nato 19. 8. 1942 zemřela i paní Sezemská. Po válce se už nakladatelství nevzpamatovalo, ostatně ve státě vedeném komunistickou stranou by to ani nebylo možné.

Vrchlabská muzejní knihovna má ve své regionální sekci všechny ročníky Posla záhrobního a sedmáct

knih od Karla Sezemského se zajímavými tituly: „Záhady duše“, „Věda spiritistická ve světle pravého poznání“, „Určení a cíl žití – příspěvek ku řešení záhad života a smrti“, „Otázka sociální a duchověda“, „O lidském magnetismu, jeho účincích a jevech“, „Klerikalismus a spiritismus“, „Jasnovidnost aneb Zření do dáli“, „Hypnotismus a sugesce“, „Hlavní základy frenologie“ a také Písně původu médijního i Spiritistické modlitby. Z listování Poslem záhrobním ocitujeme z Prohlášení sjezdu československých spiritistů v Radvanicích ve dnech 5. a 6. července 1931: „Poznali jsme zákon znovuzrození i zákon karmy a stejně i zákon nutného pokroku, podle něhož veškeren život i přes veškeré časové převraty zla se šine směrem vzestupným od hrubého k jemnému, od hmotného k duševnímu.“

J. P. Praetorius: O Rýbrcoulovi

Život žerty tropí a hlad může navštívit stejně tak rybáře, jehož sítě zůstaly několik dní prázdné, jako učeného bakaláře a univerzitního mistra, který se ještě nenaučil jak se patří otáčet a neprohlédl, že veškeré moudro jest pouze plodem ducha, a prý mu tedy netřeba mincí, jakž ostatně soudili všichni bohatí měšťané města Lipska. Co si počne mistr učený a korunovaný básník císařův, známý spíše jako autor laškových akrostich a anagramů i duchaplných kousků řečnického umění, nevyhýbaje se ani jadrným slůvkům, jen aby své čtenářstvo přivábil? Co si počne, je-li dohnán až k povzdechu: „Ach, nuže pomoz, milý Bože, bych dále již tak nežil strastně. Nýbrž za vděk mé veliké píle, abych třeba skrovný zisk si získal, tak, abych mohl vyživiti ženu a dítě, nájem zaplatiti a pokračovati dál ve svých studiích ku tvé cti. Nam non famae sed fami iam scribo – neboť nikoli pro slávu, ale z hladu již píši.“

Roku 1662 se na lipském knihkupeckém trhu objevuje drobný „špalíček“, jehož ozdobně psaný titulní list tvoří dvostránková mědirytina s mozaikou devíti obrázků. Uprostřed je pohled do krkonošského Čertova dolu, po jeho levici se vypíná Sněžka, po pravici strmí horský sráz a na něm obří postava s trojzubcem. Titul zní: „Pan Johanes, vládce Krkonoš“, podtitul pak „Daemonologia Rubinzalii Silezii“. Autorem třinácti příběhů o vládci hor je Jan Pavel Praetorius, pod kteroužto humanistickou formou jména se skrývá latinský překlad občanského jména Hans Schulze. Tento zapřisáhlý nepřítel všední pověrčivosti, zato však horlivý zastánce všeho nadpřirozeného, co má jen cípek náboženského či vědeckého pláště, sáhl po námětu, se kterým se tak často setkával. Učarovalo mu jméno Rýbrcouli i jeho podivuhodné kousky, které znal ze stránek knih svých oblíbených slezských autorů a o kterých slýchával od kramářů, kořenářů, pláteníků i dryáčníků na tržišti. Vyprávěli věci přímo neuvěřitelné a přinášeli do města postavičky vyrobené z kůry a prazvláště vonícího mechu – podobu pána hor. Úspěch knížky byl obrovský a příběhy o Rýbrcoulovi okamžitě rozebrány. Ještě toho roku tedy tento první svazek vyšel znovu, zároveň i druhý díl, už se stovkou a dvěma kratochvilnými

...gornirent... und
Kleine Blockhs - Berg
Laß mir die Weißwurtz stehen

Schreib Creutzbeck Mayen
morgen ist's walburgs
tag

historikami, a okamžitě začal autor psát i díl třetí, který s osmdesáti devíti vyprávěními vyšel o tři roky později. Za dalších sedm let pak přidal ještě sedmatřicet vyprávění v knížce *Satyrus etymologicus*. Díky dobové módě a vkusu, kterému dokázal v pravý čas vyhovět, měl tedy lipský bakalář o výdělek postaráno. Jaký však byl skutečný význam jeho spisku o vládci krkonošských hor?

Jde o vůbec první literární zpracování této látky, jejíž původ je nepochybně v lidové pověsti a jejíž kořeny sahají daleko do minulosti. Právě díky této knížce získal Rýbrcoulov nebývalou popularitu, která vlastně trvá dodnes. Nebyl to již sice duch z lidové pověsti, potouchlý zlobivec, střídající podoby od gryfa s kozlíma nohama až po fešného mysliveckého mládence: pohádková bytost tropící si šašky z pocestných a sesílajících ze Sněžky vichřice, průtrže mračen a vánice, kdykoli se jí jen zachce. Doplněn o mnohé převzaté

náměty daleko přesahuje rámec prostého lidového vyprávění a stává se skutečným předmětem literární tvorby. Praetorioví byly vodítkem a inspirací mimo jiné i příběhy doktora Fausta, některé části *Daemologie* Francisca de Torreblanca a nepochybně také česká *Dubraviova kronika* s vyprávěním o Žitovi kouzelníkovi. Právě některé z jeho příběhů se objevily přízpůsobeny rýbrcoulovskému námětu v Praetoriově špalíčku. Přesto však lze lidové jádro mnoha povídek rozpoznat zcela spolehlivě, zejména tam, kde jsou líčeny přírodní jevy, případně nehody či šťastné náhody všemožných zvířáčků v krkonošských horách. Třeba v historkách jak „Krkonoš odkoupí věci za zázračný ovčí sýr“, „Krkonoš v roli loutnisty“, „Krkonoš opéká na rožni“, „Krkonoš udělá čtveráckou závěť, nato zemře a ještě žije“ – i v mnoha jiných.

V knihovně KM je uloženo i vzácné první vydání z roku 1662, ve kterém sice chybí devítiobrázková rytinka,

Rýbrcoul aneb Krakonoš

Kdo to vůbec je, pohádková bytost? Je to obludný a škodolibý skřet, obří svalovec v medvědí kůži s kyjem v ruce, anebo strážce hor se sukovicí a fajfkou, podobný panu nadlesnímu? A kde se vzal v horách, které už Ptolemaios na své mapě nazval keltským Corcontei? Že by si ho snad, i s jeho historkami, opravdu přinesli Gendorfovi dřevaři a havíři z rodného Harzu či z Alp? Však na Brockenu stejně jako na pláních pod Riesenbergem neboli Obří horou potkávali stejná „strašidla“, když se slunce skrze mlhu opíralo do mraků a malovalo na ně nestvůry se svítící hlavou a dlouhými pařáty. Že to byl jen odraz vlastní osoby vyneseny na nebe? Hloupost, kdo by se bál vlastního stínu! Tak se přece zjevoval ten, co náhle změnil slunce a mlhu v metelici a v ní nechal zbloudit a umrznout nejednoho odvážlivce. Ten, co se hromově vysmíval snahám živáčků dostat se přes hory a v mžiku se z bytosti živoucí změnil v lavinu kamení či pařez, o který sis v lepším případě natloukl nos. První zprávy o něm praví, že měl střežit poklady v nitru hor. Byl to tedy duch horský, anebo horní? Obojí tu splývá – však Krkonoše byly hory kutné a právě v kutně nebo v havířské kytli se rád zjevoval i On. Zprvu se prý zdržoval pod zemí a sám byl snad dokonce jedním ze skřítků gnómů, bergmónů či permónů. Není tedy divu, že k čertovským čárům, k pekelnému podzemnímu čarodějnictví měl blízko.

Zvěsti i pověsti o něm se časem donesly ze slezské a české strany hor až daleko předaleko a zůstávají ve vyprávěních dodnes. Není divu, stačí se jen letmo podívat na mapu, jak ční Krkonoše uprostřed Evropy jako osamělý ostrov. Výjimečné místo s podmínkami nesrovnatelně drsnějšími nežli mají ve stejných polohách Alpy, zato protnuté obchodními stezkami už od úsvitu dějin. Takové hory musel obývat duch vsutku mocný. Ostrovu Arktidy v srdci Evropy

ale nejlépe odpovídá podoba severského a germánského boha Thóra, pána blesku a hromu, hromotlucského velikána s kyjem namísto pověstného kladiva. Není divu, že čím výše do hor, do tundry, k rašeliništím, ledovcovým jámám a na pláni bičované vichry, tím je Rübezahel německých boudařů drsnější a hroživější. Zato čím blíže strakatým roubenkám, políčkům a lučným „zahradám“ na svazích hor, tím blíže ke známé podobě dobráckého obra Krkonoše, kterého tu považují za strážce přírody, dobrých lidí a daného slova. Mívali ho čeští chalupníci jako poslední instanci ve své chudobě i v kruté nouzi bloudění ve vánicích a vzývali ho málem stejně jako čtrnáct svatých pomocníků. Jaképak tedy strašidlo! Oblékli ho do horské sloty pěkně po sousedsku, jak se sluší a patří, a na velikosti vši té výstroje nešetřili – plášť, že by jím přikryl hora, širák jako největší mlýnské kolo a bytelná holštýblata, ve kterých může překročit i Sněžku.

Těžko říci, kdy si první horák vyrobil svého Krakonoše z toho, co les dal, a postavil si ho do okna chalupy nebo na polici, aby zdobil a chránil, stejně jako obrázek Dej Bůh štěstí nade dveřmi. Stejně tak nevíme, kdy šel okolo první pocestný, který zatoužil mít postavičku v kabátě s lišejníkem, v klobouku z kůry a s vlasy z voňavé provazovky nebo z koudele. Víme ale, že Krakonoš i v téhle podobě pomáhal svým horákům v nouzi. Nejen první luffáci, kteří začali chodit po

horách, ale i místní páni rádi kupovali. Voňaví Krakonošci, od nejmenších figurek až po skutečné dvoumetrové obry, se stali tím nejoblíbenějším, co si z hor přinést.

V řemeslnické expozici vrchlabského KM je také dílnička s veškerým krakonošovským nářadím i náčiním a s jednou z nejvyšších postav dřevěných pánů hor, metr a půl vysokým Krakonošem vrchlabského řezbáře Antonína Kužela. Kabát už má z lepenky natřené klihem a polepené lišejníkem, zato nos, tvář i propracované ruce – v levé nezbytná hůl ze smrkového samorostu, v pravé lísková fajfka – svědčí o autorově skutečném umění. Ve sbírkách jilemnického Krkonošského muzea ale najdeme Krakonoše v „nadživotní“ velikosti, ovšem měřeno mírami lidskými, neboť kdo z nás ví, jak je vlastně vysoký? Jde o lidovou plastiku vyrobenou pro sokolskou výstavu v roce 1933, jejímž autorem je víchovský pekař Josef Jirouš.

Dřevění Krakonošové jsou ozdobou všech krkonošských regionálních muzeí, ve vrchlabském jich je v depozitářích kolem třiceti a třeba Vlastivědné muzeum ve Vysokém nad Jizerou má poměrně rozsáhlou sbírku přímo v expozici. Přestože jde sice o postavičky velmi úsměvných proporcí, většina je ale tradičních, dřevěných a malovaných, doplněných přírodninami – šiškami, kůrou, kamínky a travinami.

Vůbec první vyobrazení pána krkonošských hor najdeme na první samostatné mapě Slezska, kterou vytvořil slavný kartograf, pedagog, filolog a básník Martin Helwig v roce 1561. Nad nápisem Rübenczal si pod Sněžkou nedaleko Schmiedebergu, tedy dnešních Kowar, vykračuje vzpřímená postava gryfa s paroží, orlím zobákem a dlouhým jazykem, lvím ocasem a kozlíma nohama – pravou na slezské a levou na české straně hranice. Jak Krakonoš přišel k téhle podobě, vypráví kouzelná pohádka Marie Kubátové: Pána hor pozvala místní šlechta na bál a on nejenže neměl pradědečky a znal jen prahory, ale neměl ani dvakrát co na sebe, a co hlavně, neměl erb! S osobou bez erbu by byl hraběcí bál pro ostudu, a tak mu hrabata s panstvím na horách z těch svých erb složili: Bíbrštajnové dali kozlí tělo, Šáfgočové parohy a tak to šlo, až byl erb jaksepatří. „Nejspíš chtějí, abych se do toho přistrojil,“ pomyslel si Pán hor, když tu poctu Žán přinesl na tácku. Jeho mračný plášť už byl řádně ošoupaný, a tak oblékl bíbrštajnské chlupaté kozlí tělo, nasadil parohy od Šáfgočů, připjal ocas, nasadil kopýtko, uvázal trautenberský dračí jazyk a vydal se ve vsí té parádě na zámek. Hraběcí písař pak zakreslil do mapy Krakonošovo

panství i jeho pána v tom všem vystrojení. V hraběcí galerii by se takový obraz nevyjímal, ale na mapě, kde jsou zakresleny i stromy a zvonice a mlýny a vodopády se to sneslo. I složil pak Krakonoš svůj hraběcí mundúr do komory a víckrát ho v tom přestrojení nikdo neviděl. Jen na té mapě se jeho podoba zachovala, a to je taky jediná Krakonošova podobizna.“

Krakonoš se dnešku obdivuhodně přizpůsobil – jeho jméno se stalo oblíbenou značkou rozličného zboží i lidského konání, a tak svým horákům pomáhá k prosperitě dodnes. A chcete-li Pána hor vidět, pak přijďte pobejt začátkem března do Harrachova, kam jezdívá i se svou družinou. Anebo posečkejte pod balkónem vysockého divadla, které se po něm jmenuje. Rok co rok odtud Pán hor vítá účastníky své divadelní přehlídky „Krkonošův podzim“. A když je dobrá zima, mívají v Jilemnici na náměstí obra Krakonoše ze sněhu. Pan Josef Bulušek ze Zdůlni vyřezával celý život daráčky do Betléma a povedlo se mu i „pěknejch pár Libercáku“. Ten můj je rozkročen na zeleně natřeném prkýnku, kolem smrčky, srnky, hříbky i muchomůrky a pod ním hrdě stojí napsáno – „Krkonoše, hory naše“.

Podmalby na skle

Možná to bylo někde na Šumavě, v Novohradských, Lužických nebo Jizerských horách, pod Kvildou, ve Chřibské nebo na Vysoké, zkrátka někde tam, kde začali už za císaře Karla kromě korálků pateříků a terčíků okenních sklíček i s výrobou ve své době na světě nejlepšího „Precédé de Bohemie“ – válců tabulového skla. Stačilo, aby kdosi tabuličku skla – hladkou a rovnou jako břidlicová tabulka a čistou jako list vzácného papíru – pokreslil plavajzem a ejhle, obrázek, už „zasklený“, byl tu. A což to zkusit s barvami na rubové straně, aby se ta kresba podobala svatým obrázkům, které mají bratří v nedalekém klášteře až z Itálie? Však smíchat s olejem a vodou trochu žlutě ze světlíce, rezedy či jalovce, modře z chrpy, borůvek, nebo černého bezu, to není tak těžké – a když ne, tak mistři skla malovaného v huti třeba trochu barev nechají. Ano, za čas zlidovělo leccos z umění slohů, které započaly na honosných stavbách, malířských plátnech i odění movitých – a tak máme v Čechách gotické klenby sklípků i sedlové portálky špýcharů a sýpek, renesanční sloupky, pilastry a sgrafita i barokní štíty statků, svaté na mostech a almary z časů baroka i klasicismu, celé jedno empírové náměstíčko i množství kapliček z dob romantických.

Po staletí sloužily při tvorbě fresek a vypalované keramiky pigmenty – ve vodě nerozpustné sloučeniny připravované mletím, plavením a sušením přírodních materiálů. Barviva se naproti tomu ve vodě i v různých pojivech dobře rozpouštěla a užívalo se jich i k vytváření bohatých a vzácných knižních iluminací. Také způsob malby, pojmenovaný v Itálii „alla tempera“, je záležitostí prastarou. Jde o techniku, která užívá krycích a rychle schnoucích barev, ředěných směsí vody a oleje – tedy emulzí. Však latinské temperare značí mísit, ředit, rozpouštět i slučovat. Temperu si oblíbili

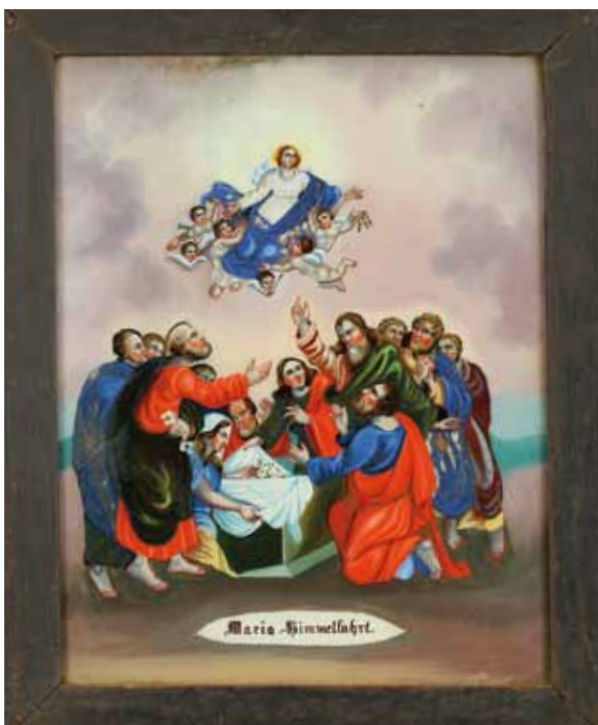

St. Maria

Nejsvětější Trojice: Bůh Syn, Otec a Duch Svatý

zejména středověcí mistři deskových maleb a právě tyto dobře schnoucí nelesklé barvy s nesplyvavými tóny se výtečně hodily i pro podmalby na skle. Technika, kdy malíř na sklo nejprve namaluje kontury, poté detaily, přes ně pokládá barevné plochy a teprve na závěr vše překryje pozadím, se objevila už v antice, ale do bohatosti a krásy se rozvinula až v renesančních Benátkách, tehdejším světovém centru sklářské výroby. Ze severní Itálie se tak zvaná „podmalba“ rozšířila zejména prostřednictvím klášterů a u nás se jedním z významných center této tvorby stala i rudolfínská Praha. Obrázky na skle byly obdivovány, žádány a posléze i napodobovány po celé Evropě. Časem také zlidověly a jejich malováním si dokonce začali přivydělávat řemeslníci ze skláren, vyrábějících tabulové sklo. Během 19. století dosáhly široké obliby, visívaly ve výklencích božích muk i na stěnách kapliček a kostelíků, přinášely se jako upomínka z poutí, byly darem ke svatbám a křtům a zavěšeny v tak zvaném „svatém koutě“ nad rodinným stolem měly připomínat víru, ochraňovat stavení i zdobit. Zejména tu bývali patroni křestní a zemští, světki bdící nad různými řemesly, zdravím a majetkem či zajišťující prosperitu v hospodářství. Často v sousedství skláren nebo poutních míst vznikaly dokonce celé dílny. Na jednom obrázku tu pracovalo více

Nanebevzetí Panny Marie

Svatý Václav, vyobrazen jako patron míru i Čech a Moravy

Poslední Večeře Páně

tovaryšů, mistrů i pomocníků: většinou podle mistrů jeden kreslil kontury, jiný maloval detaily a tak to šlo až po zarámování. I v chudších krajích si lidé rádi přivydělávali obrázky na skle – a tak i na Vysočině, na Jablonceku nebo Jilemnicku si našla lidová podmalba svůj vlastní výraz a styl.

Ve sbírkách vrchlabského KM je celá kolekce kouzelných obrázků na skle, většinou místní krkonošské provenience. Třeba svatý Vavřinec, Laurentius neboli po německu Lórenc, patron knihovníků, kuchařů, koželuhů a lidí v nouzi, ochránce města Vrchlabí, jemuž je zasvěcen i zdejší děkanský kostel. Na obrázku je tradičně zobrazen jako římský diákon, oděný albou i rumělkovou dalmatikou, kolem hlavy svítí paprscitá bílá svatozář, v pravé ruce drží palmovou ratolest jako symbol mučednické smrti, u pasu mu visí měsíc, připomínající rozdělení církevního majetku chudým, aby nepadl do rukou žádostivého císaře Valeriána. U nohou sedící andílek má v pravé ruce železný rošt,

na kterém byl svatý Vavřinec podle legendy upečen. Hořejší lišta dřevěného, černě natřeného rámu je provrtána dírkou pro motouz, aby mohl být obrázek zavěšen „do sklonu“, nejspíše v rohu nad stolem.

Obrázky na skle ale naštěstí nepatří jen mezi poklady minulosti, malovány jsou i dnes. Není právě snadné si osvojit tuto techniku, ale ještě mnohem náročnější je nepodlehnout kýčovitému „českému svérázu“. Příkladem obrázky etnografky Jany Sojkové, někdejší ředitelky KM, vzácně zachovávají všechny tradice a přitom jsou zcela svěbytným současným naivním uměním. Jejich obrázky na skle, to jsou humorně převyprávěné legendy Starého a Nového zákona i příběhy svatých patronů řemesel, měst a dokonce i pomocníků proti nemocem. Velmi se liší od dekorativní komerce a dokládají, nakolik se skutečné naivní umění podobá lidovému. A tak nejen svědectví o tom, jak žili naši předkové, ale i laskavost, humor, půvab legend a křehkou krásu – to vše mohou i dnes přinášet „do domu“ obrázky na skle.

Svatý Vavřinec, patron lidí v nouzi a ochránce Vrchlabí

Fragmenty z Křížové cesty; 10. zastavení: Pán Ježíš zbaven roucha a 11. zastavení: Pán Ježíš přibit na kříž

Stůl s javorovou deskou

Věčná škoda těch starých stolů a židlí, prostých i zdobených. Kolik se jich jen rozšířilo o hlavy našich furiantů při hospodských pranicích a kolik jich, ještě docela dobře použitelných, prožral po půdách a stodolách červotoč. Dnes, kdy sednice chalup často zaplňují kusy nábytku odložené z městských interiérů, mnozí litují, že alespoň židle a stůl nejsou ty pravé „selské“, a ne jeden z nových majitelů starých hospod uvažuje o návratu k původním tvarům lidového nábytku.

„Židle s nakročenýma nohama“, zvaná též selská, se po Evropě rozšířila v polovině 17. století. V jejím tvaru můžeme docela dobře vysledovat nejen prastaré čepované a klínované trojnožky a čtyrnožky, ale i „nakročené“ prkenné nohy italské renesance, stejně jako další prvek té doby – čepování deskové opěrky se sedákem. Nožky bývaly jasanové, klínky akátové, sedáky i opěrky dubové s ozdobnými výkroji okrajových linií nejčastěji s motivy dvojhlavé orlice, obkreslovanými podle šablon. Nechyběl ani otvor pro lepší uchopení židle, kromě původního tvaru erbu se objevovalo i srdce, ovál i prosté kolečko. To až později se pro nejrůznější opěrkové parády začalo užívat dřeva měkčího, aby se mohlo dobře vyřezávat, malovat i skládat podle módy lidového baroka, rokoka i biedermeieru.

Ovšem takový stůl na prkenných nohách anebo dokonce „na kozlíku“, zvaný také gotický, to byla teprve ukázka tešařského a truhlářského umění. Jeho konstrukce se ustálila ve středověku, v Čechách je doložen už od 16. století a v lidovém interiéru se zachoval dodnes. Každý takový stůl má pár nohou ozdobně vykrojených ze silných desek, některé obepnuté trnoží ze čtyř úzkých prken. Podstolí mívá truhlík nebo i dva vedle sebe, desky svrchní „tabule“ jsou často ozdobně stahovány hmoždíky, obvykle ve tvaru dvou proti sobě obrácených klínků, které zabraňují rozevření škvíry mezi deskami. Dodnes prostíráme slavnostní tabuli, aniž víme, že to vskutku bývala masivní deska zvaná tabule – dubová, lipová, nejčastěji ale javorová. Javor má totiž tu vynikající vlastnost, že je jednak o něco lehčí než dub, a i když jeho léta začnou časem vystupovat, nikdy si o ně nezatrhnete třísku. Pevné javorové dřevo se naopak vyhladí do téměř sametového lesku s manšestrovými proužky.

V otevřeném depozitáři vrchlabského KM v jednom ze čtyř historických domů naproti kostelu sv. Vavřince stojí v lidové

světnici pár pěkně „nakročených“ židlí i kozlíkový stůl barokních tvarů i rozměrů s hlubokým šuplíkem a trnožemi a svrchní deskou vyhlazenou letitým dotykem lidských dlaní. Dodnes zdobí a chválí svého mistra, o jedno své kouzlo ale přišel. Neusedá se kolem něj k jídlu ani k práci, světlo nad ním nesvítí nad hlavami plnými radostí i starostí, nečtou se na něm lejstra ani dopisy, nepřebalují děti, nečiní ta nejdůležitější rozhodnutí. Není už srdcem domu, jako dřív býval – snad jen „svatojanskou postýlku“ z devatera kvítí pod ním, podle starého zvyku, stelou před svatým Janem Křtitelem sami muzejníci.

Na Františkovském potoce v Buřanech stával mlýn už před dvěma sty lety. Nedlouhé údolí s cestou vinoucí se od silnice z Poniklé do Jablonečku se směrem do kopců k Františkovu náhle zužuje a voda tu nabírá na rychlosti, tedy místo pro mletí jako stvořené. Mlýn tu stojí dodnes, výstavný a zachovalý, jedna z nejmalebnějších krkonošských technických památek. „Pochválen Pan Ježíš Kristus až na Věky Amen Tato Kryt Gest Wyzdvyžena spomocy Božj snakladem Kadla Wondraka Dvakrát schořelo Wodwrchů Podolenj Hánbelky Dne 24. Února Roku 1820 Jan Bauzek Místýr Stawnj Zetřiče“, stojí na záklopovém prkně, uzavírajícím lomenici nad okny světnice. Takto se psávalo jako do rodného listu v dobách, kdy postavit dům bylo ještě

velkou událostí. Tříčský mistr Bouzek jistě netušil, že z onoho nevelkého přzemního stavení bude jednou veliký a na svou dobu i nákladně zařízený mlýn, spolu s prachovickým, „Žalákovým“ v pasecké Havírně a Mikuláškovým v Dolních Štěpnicích jeden z nejslavnějších v celém podhorském kraji. Na stěně ve světnici tikají hodiny, v koutě u dveří stojí veliký moučný váh a naproti němu bílá pec. Podlaha se svítí čistotou, a jak je tu vidět, úsloví „z podlahy by tam mohl jíst“ vzniklo určitě pro podobnost bělostných, léty prokreslených prken se stejně čistě vydrhnutým stolem. Ten stůl, to je krása sama. Ohromná vysoká javorová deska, vyhlazená do hedvábného lesku, sestavená ze tří dílů a spojovaná „mašličkami“ klínků z tmavšího dřeva, stůl bez jediného hřebíku, s trnoží a zásuvkami, takový, jaký si člověk představuje právě do světnice ve mlýně. Je tak starý, že už prapradědeček rodiny mlynáře Antonína Janaty si ho jako malý chlapec pamatoval stále na stejném místě – v rohu místnosti, s lavicí pod okny a s obrázky na zdi. Javorové žilky se nám vinuly kolem hrníčků s kávou, když jsme s posledním mlynářem Janatou vyprávěli o horáckém životě. Když mlýn před pár lety prodával dobrým lidem, bylo zřejmé, že prastarý stůl nemůže odvézt a vytrhnout tak domu srdce. Nechal si tedy vyrobit do posledního detailu tentýž, a ten bude u Janatů opět provázet další generace.

Vápeníčky

Na tuhle pohádkovou krásu musíme nejinak, než začít pohádkou: To si chtěla Kačenka zpod Janovy hory vzít Krakonoše, ale – jak vypravuje Mařenka Kubátová – splnit musela tři úkoly. Cožpak sedmkrát sedm dní vařit jen z toho, co daly hory! Však polívka se dá udělat z lecčeho. A poříditi si šatstvo pro nevěstu, který by nebylo z žádnýho jarmarku, ale bílý by bylo jako hory v zimě? „Když se chce chudá holka vdávat, dovede udělat bílý i z toho, co vyrostlo zelený a modrý“, řekla Kačenka, dala se na len a z něj pak utkala plátno tak bílé, že bylo od sněhu k nerozeznání. Ale třetí úkol? „Milá Kačenko“, povídá Krakonoš, „o svatbě ti nasadí čepec, jak se na paničku sluší, a protože nebudeš panička ledajaká, měla bys mít čepec jako královna. Aby byl nádherou roveň jinovatce a ledovejm květům, jaký vyčaruje můj dech.“ A tak začala Kačenka bílou nití na bílém plátně vyšívat svou svatební parádu. Přemrzaly jí prsty, nit se trhala, a tak to šití vypadalo jako uzel na uzlíčku. Ale že měla před očima na oknech ten přenáramný vzor, skládala uzlíčky navazovaných nití taky do takových květů a větviček, jako byly na skle ty ledové. Čepec byl bílý jako vápno. Říká se proto těm čepcům z bílého plátna s bílým uzlíčkovým vyšíváním vápeníky, a ten Kačenčin byl první z nich.

Říkávalo se na horách o děvčatech, že „i Krakonoš si občas rád na louku posadí pěknou kytku“. A protože chudoba nejen cti, ale ani krásy netratí, bývalo i v těch nejchudších chalupách na děvčata pěkný kouknutí. A což teprve, když šly k muzice! Krkonošský kroj sice nebyl nejbohatší ani nejpesnější, ale zdobila ho zářivá bílá toho nejjemnějšího plátna a barevné pentle – do vlasů, pro úvazy zástěr a rukávců se štykovanými krajkovými okraji i pro „mašličkové“ košilky, zdobené místo límce nabíraným krejzlíkem také ze štykované „dírkové“ krajky. Šíla a vyšívala většinou děvčata sama, náročnější krejčovina se ale zadávala švadlenkám a taky „čepcářům“, protože třeba takový svatební čepček, to byl

vrchol ženského kroje. Ještě dlouho po obřadu se nosil ve svátek a předával pak jako vzácnost dalším generacím. Podkrkonošské čepce, to jsou vrcholná díla lidového umění, zejména ty zlaté a stříbrné z kraje polodrahokamů. Blíže k Turnovsku jsou zdobené granátky, blíže k horám těmi nejpěknějšími skleněnými korálky a perličkami, jaké uměli vyrobit krkonošští skláři a perlaři.

Vápeničky jsou ale jedinečnou ukázkou vynalézavosti a obdivuhodné zručnosti vyšivačského umění: nevytvářely se na nich barevnými bavlnkami předkreslené motivy jako u běžných výšivek, ale droboučkými uzlíky režné nitě se vyplňovalo jejich okolí, takže nevyšité vzory pak na hotové výšivce plasticky vystupovaly. Látka na čepčky byla dvojitá, přes spodní, většinou hrubší plátno se na rámu vypnulo jemnější, hustě tkané plátýnko, nejčastěji bílý batist. Zadním stehem se naznačily vzory a dál už se na ploše mezi nimi pokračovalo uzlíkovou výšivkou: nit protáhnout z rubu na líc, obtočit ji v těsné blízkosti tkaniny kolem jehly tolikrát, jak velký uzlík chceme mít, pak zapíchnout jehlu těsně vedle místa, kde jsme nit protáhli na líc a nakonec ji napnutou protáhnout zase do rubu, čímž se uzlík utáhne. Stovky a stovky uzlíků na jediném čepci a výsledek – krása. Kladly se buď v řadách, které lemovaly jednotlivé motivy, nebo nepravidelně, ale nejvíc se cenily uzlíčky nejdrobnější. A aby byly nevyšité vzory co nejplastičtější, často se ještě „vycpávaly“ nití, protaženou jednou i vícekrát mezi spodní a svrchní látkou. Některé vápeničky udivují i nápaditostí jemných kontrastů – na bílé látce uzlíky a kontury motivů v šedé nebo béžové barvě. Kromě toho se uzlíková výšivka velmi často kombinovala také s výšivkou dírkovou, štykováním – tedy obsíváním prostříhaných vzorů.

Depozitář vrchlabského KM uchovává kolem padesáti vápeničků, většinou z přelomu 19. a 20. století i ještě starších. Některé jsou doplněny paličkovanou

krajkou, která bývá ještě podšita tylem, anebo vyšívanou tylovou krajkou. Ústředními motivy jsou nejčastěji ratolístky s plátkovými kvítky, pletence, puntíky, prolamovaná srdce a vějířovité ratolesti. Ty nejkrásnější skutečně připomínají lehounké, zářivě bílé vzory, které kouzlí na oknech mráz.

Herbář Josefíny Kablíkové

Za oněch časů, kdy doba biedermeieru a slečen z lepších rodin rozkošně plynula, jsouc rozdělena mezi fortepiano, ain bißchen deutsch a základy kuchařského umění, a kdy shovívavost nápadníků byla přímo úměrná výši věna, považovala se touha dámy ze středních vrstev po vzdělání přinejmenším za výstřednost. Květiny byly dobré k tomu, aby zdobily salóny, natrhány na landspartajích dávaly se za klobouk a vylisovány odpočívaly mezi stránkami sentimentálních památků. Kdoví, zda by se dcera vrchlabského továrníka Davida Ettela byla stala proslavenou botaničkou, nebýt oněch několika let strávených v pražském klášteře u Voršilek, která jen prohloubila její lásku k volné přírodě a rodným horám, a nebýt také sňatku s elegantním a vzdělaným absolventem farmacie Vojtěchem Kablíkem, jehož lékárnická praxe měla ke studiu botaniky ostatně velmi blízko.

Jistěže Josefína měla štěstí. Netrápily ji hmotné starosti, neměla děti, a tak když její muž odešel na čas do Prahy, kde se hodlal věnovat praktické chemii, mohla se vydávat na dlouhé výlety do hor. Cestou necestou putovala po tehdy ještě málo známých a málo schůdných koutech Krkonoš s bezmezným obdivem k horské přírodě a posléze i s touhou po hlubším přírodovědném vzdělání. Kterak se během tří let dokázala pod vedením doktora Václava Manna prokousat základy praktické i teoretické botaniky, zvládnout dokonce mnohem víc než muži té doby a stát se v průběhu dalších dvou let jednou z hlavních opor Opizova botanického ústavu v Praze? Kde brala svou fyzickou i morální sílu, která ji dokázala pozměnit v koncepční typ s pevnou vůlí, ženu jistě ne zcela běžnou i pro dvacáté století?

Bohatství a společenské postavení je jedna věc, ovšem odvaha odmítnout právě na měšťanské příčce společenského žebříčku většinu konvencí je věc druhá. Josefína ale dokázala zúročit své možnosti jako málokterá žena své doby. Její práce spočívala víceméně jen ve sběru a preparaci rostlin, ovšem představíme-li si, za jakých podmínek a s jakým vybavením se tato dáma dostávala vysoko na hřebeny hor, musíme ji obdivovat.

Caltha
palustris.
Vämgjöfvinger, Jukka
blomma.

Třemdava bílá (*Dictamnus albus*)

Nicméně žádná shovívavost vůči ženě tu není třeba. Zpráva Philipa Maxmiliána Opize o výměnné akci jeho ústavu se sedmi sty dvanácti botaniky v roce 1844 nás informuje o tom, že co do počtu odeslaných druhů rostlin byla Josefína Kablíková na desátém a podle počtu exemplářů na pátém místě, v hodnocení kvality preparovaných rostlin na místě třetím a co do posouzení vzácných druhů na čtvrtém. Jen v letech 1827–1847 odeslala Kablíková Opizovu ústavu čtyřicet osm tisíc dvě stě devadesát devět exemplářů rostlin, přičemž se v jeho prospěch zřekla veškerého výměnného materiálu. Kromě toho však sebrala a zpracovala dalších padesát tisíc položek pro svůj vlastní herbář i herbáře svých přátel a díky vlastní korespondenci a činnosti Opizova ústavu se její jméno počalo objevovat i v zahraničí. Královská botanická společnost v Řezně, jejíž členkou byla později jmenována, může děkovat Josefíně Kablíkové za úplnou sbírku krkonošské květeny, podobně jako Slezská vlastenecká společnost za příspěvní při sestavování Slezského herbáře.

Jelení jazyk celolistý (*Asplenium scolopendrium*)

Tato obdivovaná žena, členka mnoha přírodovědných společností, přítelkyně Jana Evangelisty Purkyně a vzdálená teta rodiny Mánesovy, odkázala většinu svého majetku na dobročinné účely a dva velké herbáře věnovala reálným školám v Trutnově a v Jičíně. Tyto obsáhlé knihy horské flóry však byly v běhu let zničeny a také v Krkonoších zdánlivě nezbylo nic než záznamy v archivech, část malého přírodovědného muzea manželů Kablíkových, které dalo základ sbírkám Krkonošského muzea ve Vrchlabí, jejich hrobka na vrchlabském hřbitově a jejich dům na hlavní ulici, ve kterém je dodnes lékárna. Torzo herbáře v nepůvodní vazbě, které uchovává vrchlabské muzeum, je zřejmě pozůstatek daru, který chystala Josefína pro školní sbírky. Kablíková byla pověstná pečlivostí popisků jednotlivých položek, kvalitou preparátorské práce i výpravností svých herbářů. Zde ale nejsou rostliny na jednotlivé stránky ani vlepeny, pouze volně vloženy mezi listy, chybějí herbářové lístky a také popisy stanovišť jsou velmi všeobecné – třeba pouze rdesno hadí kořen u Vrchlabí. Přesto

Pětiprstka žezulník (*Gymnadenia conopsea*), sbírána u Vrchlabí

Rdesno oboživelné (*Persicaria amphibia*), sbíráno u Vrchlabí

ale mají velké šedo-zelené desky se sto deseti herbářovými položkami velkou cenu historickou – prokazatelně jde o sběry Josefíny Kablíkové.

Jméno slavné botaničky ale také každoročně znovu a znovu rozkvétá na březích horských potoků, vyrůstá v zeleni strání a v šeru lesa. Nejkrásnější ze všech devětsilů *Petasites kablikianus* i droboučká játrovka *Marchantia polymorpha* a vrbina *Lysimachia vulgaris*, jimž zůstalo synonymum „kablíkiana“, vydávají svědectví o své objevitelce i o úctě, kterou k ní chovali její botaničtí přátelé.

Hloh obecný (*Crataegus laevigata*)

Kaprad' (*Dryopteris* sp.)

Sťremcha obecná (*Prunus padus*)

Devětsil bílý (*Petasites albus*)

Mochna zlatá (*Potentilla aurea*)

Jestřábník alpský (*Hieracium alpinum*) z oblasti Sněžky

Lišejníky

Schopnost přemýšlet, trpělivé hledání souvislostí, shromažďování dokladů o tom, jaký je vlastně život a svět kolem nás, to vše je základem, smyslem i náplní vědy. Pro neustálé hledání zatím neznámých souvislostí patří do pokladnice lidského vědění vše – každá zdánlivá drobnost může být oním chybějícím článkem hledaného řetězce zákonitostí. Že se zdají nejrůznějšími rozpínavým lobby směšné argumenty o potřebě ochrany nějakých zanedbatelných kytek a střeplíků? Beton si vyrobíme, střeplíky ne. A protože v přírodě vše se vším souvisí, nikdy nemůžeme s určitostí říci, který z poznatků o ní pomůže vyřešit některý složitý ekonomický, technický nebo mezilidský problém, a kdy a do které kapsy širokého pláště vědy budeme muset sáhnout, abychom našli třeba lék na smrtelnou nemoc. Co když bude třeba požádat o radu lichenologii, zkoumající jedny z nejodolnějších, ale zároveň nejcitlivějších rostlin – lišejníků?

Už ze školy víme, že jde o organismy podvojně. Jejich stélku tvoří vlákna hub a buňky zase sinice nebo řasy; houba „táhne“ vodu a minerální látky, řasa zajišťuje fotosyntézu a skýtá organické látky. Pravda, někdy je to s jejich soužitím o něco složitější, ale tak či tak – lišejník je vlastně „dva v jednom“. Na světě je jich až sedmnáct tisíc druhů, dožívají se i sta let, objevily se už koncem prvohor a najdeme je všude – od rovníku k pólům, na holých kamenech, v trávě i na kůře stromů.

Slavný Mattioliho Herbář aneb Bylinář zařadil lišejník do kapitoly „O mchu stromovním“, zmiňuje i provazovku a „vousatec“ a za zvláště užitečný pokládá lišejník dubový – známý rozvětvený zelenošedý keříček, jehož podoba se možná jako první vybaví pod jménem „lišejník“. Navzdory svému přívlastku, který si zachoval i v současném názvosloví, roste také na jiných listnatých a jehličnatých stromech, ale pokud jde o léčivé účinky, ten z dubu je vskutku nejlepší. Podobně jako při zemi rostoucí a neméně zdraví prospěšná puklěřka islandská odedávna pomáhal v lidovém léčitelství zejména proti kašli, tuberkulóze a žaludečním obtížím. Účinné spektrum jedné z jeho kyselin se blí-

Cladonia
rangiferina L.
l. vulgaris Schaer.
Auf *Polster* in *Moldau*
Pelndorf, Bez. Rakonitz.

15. IX. 1840.

alpin
4058/40

Provazovka vousatá (*Usnea barbata*) ze širší oblasti Krkonoš, sebrána dne 10. 5. 1880, resp. 19. 5. 1889

ží penicilínu, působí v zásypech a jako složka mastí úspěšně zdolává i hnisavé záněty. Lišejník dubový ale především po usušení příjemně voní a bez jeho aromatických látek se kosmetický průmysl, včetně výroby parfémů, neobejde.

Složit z papíru obvyklé „psaníčko“, ve kterém se dají bezpečně uchovat dobře vysušené exempláře lišejníků a hub, je snadné. Rozbalit se ale musí opatrně, aby se křehké stélky lišejníků a lehoučké kloboučky a plátky hub nerozsypany. Ano, některé i po více než stu letech slabounce voní.

Většina zažloutlých obálek botanické sbírky nižších rostlin je popsána energickým písmem Victora Cyprese von Landrecy. I druhy velmi vzácné, z nichž některé pravděpodobně nemá ani Národní muzeum, získával vlastním sběrem a výměnou se světem – přes šest tisíc položek obsahují krabice uložené v depozitáři!

Terčovník hvězdovitý (*Physcia stellaris*), sebrán u Podhůří (místní část Vrchlabí, dříve Harta) dne 12. 5. 1890

Jednu z největších lichenologických rarit ale v obálce nenajdeme. Zástupce druhu *Usnea longissima* je vsutku hoden svého jména provazovka nejdelší. Její dobrý metr sedmdesát na délku, či vlastně na výšku, je zavěšen a rozložen v prosklené skřínce, která chrání před vlhkem a škůdci. Většinou dorůstá jako jemně rozvětvený keříček jen několika decimetrů a jeho nazelenalé, provázkům podobné stélky visívají ze stromů zejména v horských lesích po celé Evropě. Provazovku najdeme ale pouze v oblastech nezasažených imisemi, je totiž velmi citlivá na čistotu ovzduší, a také proto v minulých letech z Krkonoš téměř vymizela.

„Krkonošovy vousy“, jak se provazovce také říkávalo, tedy musela na lidových postavičkách dřevěných Krakonošků nahradit koudel a figurky tak přišly o část své jedinečné vůně. Jenže Krakonoš s vousy z té výstavní muzejní provazovky, to by musel být obr „v nad-

Terčovka (*Pseudevernia intensa*), sebrána 28. 9. 1904 u Dolní Branné

životní velikosti"! Vzácny nález neobvyklých rozměrů učinil jeden z nejvýznamnějších krkonošských botaniků, osobnost-legenda, autor uznávané Květeny Krkonoš – Josef Šourek. Jeho popis ale udává pouze: „září 1953 Sedmidolí“, a protože skříňka se zřejmě dostala do Krkonošského muzea z pozůstalosti, už se víc nejspíš nedozvíme.

Za více než šedesát let od té doby se nejvyšší české hory velmi změnilly – i místa zcela odlehlá jsou dnes v hledáčku neobvyklých turistických a sportovních atrakcí. Ovzduší se ale snad přece jen poněkud pročistilo a provazovky se nesměle začínají vracet, i když jsou stále velmi vzácné. Dost možná, že zase v Sedmidolí nebo v některé opravdové tišině, daleko od lidského hemžení, některá pomaloučku vyrůstá a nabývá na jedinečnosti.

Téměř dvoumetrová dřevěná skříňka s exemplářem provazovky nejdelsí (*Usnea longissima*), kterou v září 1953 sebral v Sedmidolí významný krkonošský botanik plukovník Josef Šourek

Hvězdovec

Už z kopečka od „Třech svatejch“, tam, kde křižuje silnici z Jilemnice stará úvozová cesta z Kruhu do Víchové, už z toho mírného návrší nad Mříčnou se otevírá výhled na peřimovský Strážník. Podoben obrovské zelené rybě leží na levém břehu řeky Jizery, která v ohybu své cesty kolem hory vyhloubila v okolních měkkých permských vrstvách hluboké údolí, ale ve skalním podloží, přímo u paty kopce, obnažila strmé útesy a vyhloubila desítky „obřích hrnců“.

Jméno dostal, počítáno v geologickém čase, teprve nedávno. Od samého úsvitu českých dějin strážil zemskou stezku vedoucí k pohraničním horám. Býval součástí řetězce strážních kopců a vart, táhnoucího se od Novosvětského průsmyku až ku Praze, a na jeho vrcholu hořivaly ohně, ohlašující nebezpečí vpádu nepřátel do země. Čas jeho zrodu ale hledejme před více než dvěma sty milióny let, je pozůstatkem rozsáhlého lávového proudu z konce prvohor. Na rozdíl od mnohem mladších sopek Jičínska najdeme tyto prastaré vulkanity právě na Semilsku, z nich ale šest set šedesát metrů vysoký Strážník je nejmohutnějším zbytkem oněch prvohorních vyvřelin, jimž říkáme „melafyry“.

Za svou podobu vděčí i mnoha dalším zákonitým dějům a procesům přírodních živlů. Také díky jim se stal kopec, který na první pohled jen zdobí podkrkonošskou krajinu, horou tajemnou. Ten, kdo prochodil všechny jeho stezky, ví, že všude po lesích nad údolím Jizery jsou ukryty skalní výchozy sopečných vyvřelin. Že „Na Jírově“ tvoří tyto výchozy až desetimetrové strmé stupně skalních stěn, které jsou rozděleny uzoučkými rozsedlinami. Že podél mrazem rozšířených puklin se zřítily do údolí celé bloky skal, že na kilometry daleko se táhne stěna skalních „srubů“ a pod nimi kamenná moře. „V Boroví“, na jižním svahu temene kopce, je ale místo nejtajemnější – „Hvězdná paseka“, světoznámé mineralogické naleziště hvězdového křemene zvaného „hvězdovec“.

V otevřené zásuvce depozitáře Krkonošského muzea nijak nezáří, jak by se od hvězd mineralogického nebe dalo čekat. Droboučké klínovité paprsky, uspořádané do tvaru hvězdiček, jsou barvy mléčně bílé či pískově nažloutlé a tak trochu vypadají jako z vosku. Kdo by řekl, že tahle zcela unikátní forma křemene proslaví Čechy po všech velkých muzeích světa? Jenže, jedinečné je vzácné. On totiž nikde jinde na světě se v takto dokonalé

podobě hvězdovec vskutku nenalézal, jen a jen na peřimovském Strážníku. Geologové říkají, že „vznikl v místech, kde do trhliny vyvrhelého tělesa vnikly hydrotermální roztoky“, což se nejspíš podobně přihodilo i na pár dalších nalezištích – na Kozákově, na Březových horách, na Kolínsku a také na třech místech v Německu, na dvou ve Švýcarsku a na jednom ve Francii. V porovnání s nimi ale Strážník vskutku nemá obdoby. Odtud pocházejí i celé hvězdovitě vyvinuté mineralogické skupiny neboli „agregáty“, přímo hroudy „hvězdiček“ spojených v jeden celek. V dutinách bývají zakončeny klencovými, šestibokým pyramidkám podobnými ploškami, které vytvářejí v jejich středu droboučké špičky a v nich je tu a tam ukryt i maličký ametyst nebo křišťál. Uvnitř zdejší žíly hvězdového křemene krystalizovaly i zcela volné, k podložce nepřirostlé mrňavé a ježaté kuličky, kterým se říká „jiskřičky“. Jsou také paprscitě uspořádané a pro množství plošek svých klencových pyramidek skutečně jako by jiskřily. Provrtnané a navlečené na šňůrce jako korálky představují opravdovou vzácnost i mezi drahými šperky.

O hvězdovcích na Strážníku dnes už téměř s jistotou můžeme hovořit v minulém čase. Neobjevili je totiž pouze geologové zvučných jmen – Emil Porth z Vídně

nebo slavný jilemnický rodák František Pošepný. Už na počátku šedesátých let devatenáctého století bylo naleziště na peřimovském Strážníku téměř vysbíráno. Marrně láteřil hospodář Mařas z Peřimova, že se mu sběratelé dloubají v polích a ničí úrodu. Nepomohlo, že továrník Gerl z Hájů nechal část pozemků zalesnit. Poté, co při prospekci možných ložisek písku našel na svých pozemcích zřejmě nejnádhernější a možná i největší hvězdovec, za který mu v prvorepublikové době nabízeli až deset tisíc, začala přímo hvězdovcová horečka. Ani rabování ve třicátých letech ale ještě nestačilo. Po válce tu málem otevřeli kamenolom, neb melafyr je velmi tvrdá, kvalitní a žádaná hornina. V roce 1962 byla sice lokalita na Strážníku vyhlášena chráněným nalezištěm, přesto Československá socialistická republika povolila svému devizovému podniku Artia, vývozci minerálů, dokonce těžbu hvězdovce prostřednictvím těžké techniky a ložisko bylo zcela vydrancováno. Je tedy otázkou, zda převedení chráněného naleziště do kategorie národní přírodní památka v roce 1994 se už spíše netýká jen historicky zajímavého území. Unikátní lokalita byla navíc pro jistotu zavezena zeminou. Přesto by mohli obyvatelé Peřimova a Mříčnice vyprávět o tom, jak se noví a noví hledači po nocích, kryti celtami, aby je svit baterek neprozradil, pokoušejí objevit další a další hvězdovce.

Meteorit ze Žalého

Ve středu 14. července roku 1847 ve tři čtvrtě na čtyři ráno se na nebi nad Broumovem objevil malý obláček, který za sebou zanechával dlouhou světlou stopu a rychle směřoval na jihovýchod. Náhle se za ohlušujícího rachotu vzňal a ozvaly se dva výbuchy tak silné, že je slyšeli až v pětasedmdesát kilometrů vzdálené Vratislavi. Za hlasitého svistu si to z horícího mraku namířily k zemi dvě ohnivé čáry, jedna nad Hejtmánkovice a druhá ke Křinicím. Když se vystrašení Hejtmánkovičtí odvážili do louky za vsí, našli asi v metrové trhlině doslova vbitý do země veliký černý horký kámen. Počkali, až vychladl, vykopali ho a zjistili, že jde o „kus železa“, který, jak se později ukázalo, vážil dva a čtyřicet liber a šest lotů – tedy dnešních 23,63 kilogramu. V nedalekých Křinicích to ale „dopadlo“ mnohem hůř. Železný kámen se trefil do místní cihelny, v mistrově domku prorazil střechu a strop, rozbil záhlaví postele, ve které spaly tři cihlářovy děti, rozštípl podlahu a zůstal trčet ve sklepe, kde ho našli při odklizení suti. Vážil třicet liber a šestnáct lotů, v přepočtu 17,08 kilogramu. Nevíme, zda o tom psaly Pražské nowiny nebo alespoň Muzejník, každopádně by to dnes byla senzace na úvod veškerého zpravodajství.

Tento meteorit aneb kosmický objekt – řecky „meteoros“ (pozvednutý do vzduchu) – hornina, kov nebo směs obou, která má kosmický původ, úlomek planetky či komety putující vesmírem, který projde atmosférou a dopadne na Zemi, ten měl naštěstí pozorovatele. Jako všechny dosud viděné, nalezené a popsané, dostal jméno podle místa nálezu – tedy Braunau (Broumov). Je zaznamenán na astronomické mapě Čech a náleží svou celkovou vahou 39 kilogramů mezi tři největší železné meteority, spadlé na naše území: „Elbogen“ (Loket), „Posel hromu“ či také „Zakletý purkrabí“, údajně nejstarší známý meteorit na světě, objevený kolem roku 1400, vážil 107 kg. „Bohumilitz“ (Bohumilice na Šumavě), zvaný též „Železo z nebes“, vyoraný v roce 1829 na poli u zámku Skalice měl před rozdělením 59 kilo. Braunau zřejmě spadl na farskou louku, a tak se po zaplacení odměny nálezčům

stal majetkem benediktinského kláštera a krasopisně provedeným zápisem s pečeti ho opatřil sám opat Johann Ignaz Rotter. Hejtmánkovická část byla posléze rozřezána a věnována sbírkám po celé Evropě, přičemž největší díl zůstal v pražském Národním muzeu. Návštěvníci Muzea Broumova mohou alespoň obdivovat zdařilou kopii. Celý kus meteoritu z křinické cihelny je rovněž uchován ve sbírkách Národního muzea v Praze a na jeho při pádu rozžhaveném povrchu jsou dodnes patrné části stébel ze doškové střechy.

Nejznámější východočeský meteorit a jeho historie jsou popsány se vší důkladností. To „Meteorické železo ze Žalého“, jak je nadepsáno na krabičce v šuplíku číslo sedm geologického depozitáře Krkonošského muzea, provází pouze jediný údaj, a sice že se jedná o dar dr. Karla Schneidera. Nevíme, jestli jde o „pád“, nebo „nález“, jak se meteoritickým jevům odborně říká – to jest, byl-li pozorován pád a pak meteorit objeven celý, případně po kusech, anebo byl nalezen náhodně či dlouhým systematickým zkoumáním, ale není známo, kdy spadl. Můžeme se také jen domnívat, že jde skutečně o hexaedrit, protože pokud by někdo někdy tento „kámen

z nebes“ odborně zkoumal, jistě by přiložil i výsledky. Žádné ale nejsou – ani chemická analýza, ani popis. Jen na pečlivě provedeném řezu je vskutku slabounce patrná síť typických linií – obrazce nazvané podle hraběte Widmanstättena, který je poprvé objevil v meteoritu Elbogenu. Nevíme ani, jak a kdy Karl Schneider, někdejší profesor vrchlabského gymnázia, zastávce sudetského „Němectva“ a v letech 1917–1945 ředitel muzea, tento poklad získal. Třeba ho, jsa geologem, vskutku na populární krkonošské tisícovce mezi kamením sám rozpoznal. Anebo ho od někoho dostal s tím, že „to je opravdu ze Žalého“? Možná právě on provedl zkušební výbrus, aby se přesvědčil, že ten nápadně těžký a tmavě zbarvený kámen je skutečně meteorit! Škoda, s východočeskými Braunau, Chlumeč, Suchý Důl a Ústí nad Orlicí by tvořil velezajímavou pětiici.

Počátek příběhu tedy chybí, ale neznamená to, že musí chybět i konec. Časem snad získá vzácný meteorit svůj „křestní list“, své míry a váhy, základní údaje krystalografické i mineralogické a také jméno, pod kterým bude uváděn v celém odborném světě – „Žalý“.

Cypersova sbírka

Ještě než otevřeme některou z maličkých krabiček vyložených barevným papírem, musíme otevřít jednu pomyslnou rodinnou kroniku. Roku 1755, v čase, kdy Belgie ještě patřila rakouským Habsburkům, narodil se v městečku Waasmont, ležícím nedaleko hlavní silnice mezi Brusel a Lutychem ve Flanderském Brabantu, Phillip Cypers.

Victor Cypers von Landrecy

Z jakého rodu pocházel, nevíme, ale protože ho za čas zastihneme ve vojenských službách, mohla být armáda u jeho předků tradicí. V roce 1792 padla Bastila, ve Francii se naplno rozhořela revoluce a s ní i války se sousedními evropskými mocnostmi. Štěstí se klonilo střídavě na tu i na onu stranu, a tak poslední císař Svaté říše římské národa německého František II., který byl jako

František I. také prvním císařem rakouským, musel vyslat na bojiště své nejlepší velitele. Pod vedením vévody Fridricha, prince Sasko-Koburského, zvítězila rakouská vojska v dubnu roku 1794 jižně od Lutychu v bitvě u Landrecy a obsadila tamní pevnost. Za tuto bitvu propůjčil císař i mladému knížeti Karlu Filipovi ze Schwarzenbergu kříž Marie Terezie a Phillip Cypers, který se v tomto boji zvláště vyznamenal, byl 3. listopadu 1820 povýšen do dědičného šlechtického stavu s predikátem „von Landrecy“. Možná byl v čase téhle vojny devětatřicetiletý Phillip už hejtmanem, možná se jím teprve stal. Víme ale, že se účastnil dvanácti tažení a jeho odvaha byla oceněna stříbrnou medailí za statečnost i armádním křížem. Zemřel v říjnu roku 1839 v Mainzu neboli v Mohuči, ještě se tedy dočkal i Napoleonovy porážky, tentokrát ve Valonském Brabantu – u Waterloo.

O jeho dětech ani o vnučích naše kronika zprávy nemá. Známe pouze dva pravnuky – Eugena a Victora. Kdyby městem rodu Phillipa Cypere zůstala Mohuč, mohli bychom právě tam hledat původ celoživotní záliby Victora Cypere von Landrecy, která posléze přerostla ve vášeň a nakonec ve skutečnou vědu. Vodní svět řeky Rýna při

13. / 1
1. Helix (S)
pomat
Wei's bu
255

soutoku s Mohanem, široce rozlité koryto s říčními náplavy, ve kterých mohl malý chlapec sbírat barevné ulitky – mušličky, škeble, lasturky. Victor se ale narodil 1. srpna roku 1857 v Hartě u Vrchlaví a vyjma studií tu strávil celý život – už Victorův otec Franz se v Hartě oženil a založil rodinu.

Jak se zaujetí pro přírodní vědy srovnává s vlastnictvím první tkalcovny bavlněné příze v městečku Hohenelbe? I o tom chybí v kronice stránka. V osmdesátých letech 20. století vrchlabský národní výbor nechal skartovat veškerou pozůstalost po obou bratrech, přestože Victor se stal prvním správcem, knihovníkem a štedrým donátorem Krkonošského muzea a dokumentace jeho přírodovědných sbírek musela mít velikou cenu. Zkrátka pro minulý režim nebyl tou správnou osobností. Jen díky souboru fotografií

společnosti Deutsche Lesehalle se zachovala fotografie Cypersova domu v Hartě, ve kterém byly uloženy první sbírky Krkonošského muzea, a znám je i portrét Victora Cypere – mladá inteligentní tvář s veselými očima a plnovousem. Jeho dary uchovává muzejní knihovna a základem přírodovědných fondů jsou dodnes Cypersovy soubory hornin a minerálů, jeho herbáře, kolekce mechů, lišejníků a hub i malakologická sbírka, která je podle mínění současných odborníků rovněž velmi vzácná.

Nízké krabičky jako dlaň velké s hedvábným papírem uvnitř jsou naskládány ve velkých krabicích, pečlivě uloženy v suchu a v temnu a popsány štíhlým písmem vypsané ruky. Vedle sběrů ze Středomoří tu najdeme i dvě malé *Turitelly*, dlouhé špičaté ulitky vodního živočicha ze sběru jakéhosi Friče v roce 1876, i dva exempláře

z okolí Vídně, získané výměnou za zajímavé schránky krkonošské. Stejně tak i jakási pásovka přicestovala do sbírky ze Švýcarska. Zato *Vernetus polyphragma*, delší, drobně vinutá ulita, a také šnečí domky *Helix lapicidae*, v drobnoučkých lahvičkách jako dětské nehtíky malé hlemýždí skořápky *Helix unidentata* a pak ještě desítky a desítky dalších – to jsou Cypersovy nálezy z Krkonoš. Právě ony jsou tím pravým pokladem celé sbírky, neboť jde o vzácně dochovaný doklad o stavu části krkonošské fauny přelomu 19. a 20. století.

Věda učinila za tři čtvrtě století obrovský pokrok, změnila se složitá pravidla přírodovědné nomenklatury, jiné jsou názvy jednotlivých druhů a u některých i jejich zařazení. A protože plži a mlži měli většinou jen latinské názvy, těžko bychom je dnes podle nich hledali. Naštěstí má většina položek přesné označení místa nálezu, a tak má sbírka, budovaná v rozmezí zhruba padesáti let, s posledními zápisy v roce 1925,

nesmírnou dokumentační cenu, a to i přesto, že kartotéka chybí, neboť byla s největší pravděpodobností zničena. Dva tisíce tři sta schránek – jedna z nejrozsáhlejších, nejcennějších a také nejstarších sbírek Krkonošského muzea, spolehlivý obraz vybraných typických míst potoků a okolí vod, výjimečné svědectví určité doby i vývoje přírodního prostředí.

Vrchlabský hřbitov nad augustiniánským klášterem by mohl mít svůj „Slavín“. Slavným jménům ale většinou chybějí jejich příběhy a příběhům zase jména na náhrobcích. I hrobka rodu Cypersů je dnes bezejmenná a ten, kdo se jí vydá hledat podle čísel získaných od správy hřbitova, najde jen dva zničené kamenné obrubníky. To je vše, co zbylo tam, kde by zlaté písmo mělo připomínat zásluhy Victora Cypere von Landrecy, vzdělaného, podnikavého a úspěšného člověka, univerzálního přírodovědce, který položil základy Krkonošského muzea.

Motýli ve skříni

Je rok 1947. Před vraty vrchlabského augustiniánského kláštera zastavuje nákladní auto a z jeho korby zřízenci opatrně snášejí nevelkou skříň podobnou těm, které od 30. let patří ke svatebním výbavám ložnic. Od konce se tu začíná odvíjet příběh plný zvláštních obrazů, který připomíná námět filmové povídky.

Téměř ještě dívčí ruka otevírá skříň a vytahuje sváteční svrchník a bílou košili. V ní pan učitel na stupínku vypráví dětem pověst o rytíři Heřmanovi – „ten prý býval jen obyčejným kverkem zdejších zlatých a měděných dolů, ale se svými havíři statečně bojoval proti Tatarům až u Lehnice – ano děti, právě po něm se prý jmenuje naše vesnice Hermannseifen – Heřmanovy Sejfy, nebo jak by se po česku správně řeklo, Heřmanovo Rýžoviště. Okna školy jsou otevřena do luk a na nich žáčci s panem učitelem chytají do sítěk pestrobarevné motýly. Střídají se úchvatné krajinné záběry ze strání nad Terezienthalem, od Sovího vrchu Eulenbergu až k fořteckým lázním a zase vzhůru Bolkovem a přes rozlehlé lučiny zpátky k Leopoldovu. Na travinách, mezi keři i na souvratích pod lesem se třepetají celá hejna modrásků a pavích ok, podvečerní loukou jde pan učitel s „motýlí“ brašnou, na ztemnělém zápraží bere do dlaní nočního lišaje, ruce pod lampou pečlivě rovnají jehlou a pinzetou křehká křídélka. Ve školním kabinetě stojí otevřená stará skříň plná šuplíčků s prosklenými krabičkami a narýsovaným „rozvrhem“ – Lepidoptera I.–XXXIV.

A tady stříh... Na motýlí skříni se ocitá nálepka „konfiskát“, sbírku odváží nákladník, vlak zase pana učitele bůh ví kam a pod plánovanými nadpisy vzácných druhů už navždy zůstávají prázdná místa.

Ze skutečného příběhu o původu vzácné sbírky prokazatelně víme jenom to, co stojí v muzejních přírůstkových knihách. Že pochází z meziválečných sběrů jistého hermanseifského učitele Hanusche a že ji roku 1947 daroval vrchlabskému muzeu jakýsi Antonín Měšťánek, učitel z Horní Branné. Zda to byl týž, který se o rok později stal ředitelem přejmenované Střední školy v Heřmanových Sejfech, se můžeme jen domnívat. Pokud se ovšem jednou podaří najít a shromáždit všechny ztracené údaje, mohl by se scénář filmové povídky změnit v jedinečný hraný dokument. Zatím zůstala alespoň skříň – sama o sobě výjimečný exponát. Její úložný prostor rozdělil šikovný truhlář do hladka vybroušenými lištami na šestatřicet přihrádek, přesně podle rozměrů

Callithea
Esp.

Falsano
L.

Rusale
Euploeryx

Bella
Esp.

Merrillium
Esp.

Anthocharis
Bl.

Iba
Colla

Amphiphi

Edusa
F.

Chrysothana

Cardina

Cardina

entomologických krabic. Jejich obsah, na dva tisíce tři sta motýlů, tak mohl být uložen v náležitém suchu a temnu, ale stačilo podle seznamu vybrat a vyjmout označenou část kolekce a pod sklem se rozzářily desítky barev a tvarů motýlích křídel.

Ptáte se, jaká že je vlastně hodnota a krása neživých motýlků na špendlících? Pro odpověď stačí projít třeba právě po loukách v okolí Rudníku dnes – potkat motýla je téměř vzácnost. Atlas rozšíření denních motýlů, který vydala Správa národního parku, uvádí, že za posledních sto let přišly nejvyšší české hory o jednadvacet procent svých motýlích druhů. Vymřely všechny z horských rašelinišť, ztrácejí se motýli slatin, pramenišť a podmáčených luk. V Krkonoších žije osmdesát dva druhů sedmi čeledí motýlů, ale nenávratně ztraceno jich je třiadvacet, mezi dalších třiadvacet, které jsou dnes na seznamu druhů chráněných soustavou Natura 2000, patří motýli suchých slunných strání, kterých se nejvíce dotkly změny v hospodaření.

Vyhynuly i druhy nízkých trávníků, tak zvaní „velcí okáči“... Ve sbírce pana učitele Hanusche je ale všechny najdeme. Jsou tu perleťovci, modrásci, žlutásci i hnědásci, okáči i soumračníci, ostruháčci i jasoňové – dokonce i kdysi možná nejkrásnější jasoň červenooký. Motýli jako jedna z nejkřehčích součástí přírody nejvíc doplatili na změny prostředí a teprve doplníme-li souhrn současných znalostí o historická pozorování a sběry, získáme dobrý podklad pro hodnocení dalšího vývoje. A co hlavně, můžeme poměrně přesně stanovit, co za změnami stojí a kudy k nápravě.

Skříň pana učitele Hanusche v depozitáři Krkonošského muzea ještě čeká na svého restaurátora, ale jednou, za zvlášť stanoveného světelného režimu, snad bude možno celou sbírku veřejnosti na krátký čas ukázat. Motýlí poklad jistě ocení nejen ti, kdo znají neskutečně obtížnou práci preparátorů, ale i ti, kteří vědí, jak nenahraditelnou součástí vědy bývali obyčejní venkovští kantoři.

Krkonošské muzeum Jilemnice

Jilemnice je město s přívlastkem. Tak jako ho mají ke své značce ta nejvyhledávanější vína nejvyšší kategorie, podobně ho má ke svému znaku s jilmem i Jilemnice – pro svou nezaměnitelnou atmosféru, podhorský ráz a snažení i umění svých obyvatel. Říká se jí brána západních Krkonoš, Český Davos, metropole tkalcovství a plátenictví, kolébka českého lyžování, město Petrolejových lamp, bílá Jilemnice i historické sídlo roku 2012. Je přirozeným centrem výjimečného horského regionu, ve kterém dodnes žije nářečí a lidové tradice. Mnohé doklady dějin, rozvoje průmyslu i sportu, umělecká díla i skvosty lidového umění byly a jsou zároveň jedinečnými památkami celonárodního významu a zřídit právě zde městské muzeum byl čin nad jiné záslužný.

Na samém počátku se v roce 1891 konala první květnová schůze jilemnického obecního zastupitelstva. Pan starosta Jerie na ní přednesl, že *„pan Rudolf Kazda pro zemskou jubilejní výstavu v městě Jilemnici a vůkol sebral větší počet různých památných předmětů, a že mnozí z přispívatelů vyslovili ochotu dotyčné předměty pro městské muzeum jilemnické darovati. Žádá, aby obec pro darované předměty zakoupila skříň a je v uschování a opatrování převzala“*. Shromáždit se tehdy podařilo více než čtrnáct set předmětů často výjimečné hodnoty a ceny a ještě téhož roku v prosinci je na radnici zvolen i místní odbor pro Národní výstavu československou Praze, kam v roce 1895 putovala velká část kolekce, prezentované v srpnu předchozího roku na národopisné výstavě jilemnické. Získala pochvalný diplom a bronzovou medaili.

První veřejně přístupnou muzejní expozici otevřeli Jilemničtí v obecné a měšťanské škole. Roku 1911 ji přestěhovali do nové radnice, ale poté, co radnici získalo nové gymnázium, musely se sbírky stísnit do jediné místnosti Spořitelny. I odtud však muselo muzeum ve válečných letech odejít a hrozilo, že po púdách a sklepích budou sbírky znehodnoceny. Záchranu znamenalo jilemnické děkanství, kde byla jejich část dokonce zpřístupněna. V roce 1926 najdeme muzejní expozici opět v přízemí radnice a odtud se nakonec definitivně stěhuje do místního zámku. Už roku 1929 je členěna do tří částí – historicko-etnografické, lyžařské a galerijní – které si zachovala dodnes.

Hančovy medaile

Zlacené a bohatě zdobené šperky za sklem vitríny expozice dějin lyžování, vzácný křišťál, dary hraběte Harracha i arcivévodského páru Karla a Zity Habsburských? Inu, za časů secese, květinových košů a vavřínových věnců s pentlemi ani medaile nevypadaly jen jako tolar s ouškem. Velké, erbům podobné štíty ze vzácného kovu zdobené řetízky, zlatými ratolestmi, rytými plaketkami i královskými korunkami, posázenými rudými granáty a vykládanými perletí – to byly pravé „dantesy“ pro vítěze, ceny pro Mistra zemí Koruny české, jednu z největších osobností tehdejšího sportovního světa – Bohumila Hanče.

Kdo byl Bohumil Hanč? Krkonošský domácí tkadlec, zedník, nadaný zpěvák a divadelník, navzdory pouhé horské jednotřídce i písmák s vybroušeným stylem, krásný chlap, za kterým se otočilo nejedno děvče, člen Sokola a nejlepší lyžař tehdejší Evropy. Narodil se 19. listopadu roku 1886, tedy právě toho roku, kdy se první lyže objevily v Čechách. Na svět přišel na Dolním Benecku v chalupě čp. 77, v evangelické rodině tkalce jako nejmladší, šesté dítě. A protože první ski přišly na Jilemnicko už roku 1892, měl šanci obdivovat první lyžníky a ještě jako žák vyhrát ve čtrnácti letech své první regulérní závody.

Lyže si podmanily hory, jejich obyvatele i zimní turisty. Však už roku 1897 se konalo v Dolních Štěpanicích i první mezinárodní mistrovství s desítkami závodníků i stovkami diváků. Bohumil Hanč se ve dvaceti stává členem jilemnického krkonošského spolku Ski a vzhledem k mimořádnému talentu zakrátko i tím nejlepším. Je skvělým vytrvalcem, který nenachází konkurenci ani v závodech na padesát kilometrů. Je ale zároveň tak rychlý, že při vítězství na závodech v saském Annabergu je pro stěží uvěřitelný čas dokonce podezírán z podvodu; porotě tedy nabízí, že výkon bez problémů zopakuje! Je ovšem také hvězdou tehdy oblíbené krasojízdy a od lyží ho neodvede ani tříletá vojenská služba s rokem v Bosně.

Hanč narukoval roku 1908 ke čtyřiasedmdesátému pěšímu pluku do Jičína a byl přidělen k lyžařské výzvedné službě devátého armádního sboru. Na jaře roku 1910 byl ale jeho pluk poslán s okupační armádou do Sarajeva. Třidvacetiletý Hanč tam jede s odporem uvědomělého českého

vlastence, jmenován je nicméně brzo četařem, což byl nemalý úspěch pro českého vojáka...

Sarajevo, dne 1. máje. „Milý čtenáři, spanilé čtenářky! Kdo jednou z Vás tuto knihu čísti bude, nehledej v ní krásná díla a články, neb jsou to jen prosté poznámky. Leč promiň – všecko, i to nejnepatrnější, má pro mne svůj smysl a význam. – Koupil jsem si tuto knihu, abych v trudných dobách vojenského života – psaním písní a básní si vojnu krátil a se obveselil. – Až jednou po dlouhé době řádky tyto čísti budu, pak vzpomenu si na dobu plnou trudů, jež se svými trpěiteli ve službě vojenské jsem prožil. Je to přec jen pro mladíka doba dlouhá, jenž sotva školou odrostlý přinucen jest domov svůj opustiti a v kraj zcela neznámý se odebrati. Počítá každý den a hodiny, až opět popřáno mu bude ku svým milým se navrátiti. – Tu mnohý shledá, že to, co dříve nejdražší mu bylo – je pro něj navždy ztraceno. Odešel jinoh, přišel co muž, a hned nastává mu zápas se životem. – Přejde domů, hledí na hroby dřívějších svých plánů a mysl jeho znovu musí započítati a k činnosti se ubírat.“ A na pláních u řeky Miljučky si Bohumil do svého sarajevského deníku také zapsal: „Být šťastný a jiné činit šťastným, toť úkol člověka.“

Kvůli lyžím odmítne i službu v armádě, protože bez hor nedokáže žít. Dál v létě zedníčí, v zimě tkalcuje a lyžuje a stává se také instruktorem stále populárnějšího lyžařského sportu. Po návratu z vojny se žení, kupuje a přestavuje si chalupu v Hrabačově a uvažuje o tom, že složí mistrovské zednické zkoušky. Na naléhání manželky ale svých dvacet pohárů a čtyřicet medailí uschová, a i když stále patří k nejlepším, slíbí, že se sportovní kariérou skončí. Na Velikonoční pondělí roku 1913 je ale naplánována světová premiéra regulérní běžecké padesátky, jak ji známe dnes. VIII. mezinárodní lyžařský závod na padesát kilometrů se startem na Labské boudě, třemi okruhy na hřebenech a cílem na Horních Mísečkách nebyl turistickým, ale distančním závodem – tedy na rychlost – a v atmosféře sílících národnostních rozporů bylo české vítězství považováno málem za národní povinnost. Hrabě Harrach prý Hančovi dokonce slíbil za vítězství dobré místo. Ví, že tenhle šikovný zedník, který na maličký domek v Hrabačově těžce ušetřil, rozvažoval po smrti prvního dítěte odejít z hor někam, kde by se jeho rodině a nově očekávanému synovi lépe vedlo. Vzali by ho na velkostatku kdesi v kraji. Bylo to ale přetěžké rozhodování a takhle, to by přeci mohl na horách zůstat!

Přesto se startem váhal, necítil se dobře. Až teprve po tragédii na Zlatém návrší se ukázalo, že tenhle nadaný sportovec, jehož deník i zápisky z vandrů jsou plné úžasných postřehů a nádherné češtiny, ten chlap jako hora, sbírající „dantesy“ i v nejprestižnějších závodech té doby, měl vrozenou srdeční vadu. Své možná věděl jen Vašík Vrbatů ze Mříčné, a tak se zachovala pouze legenda o kamarádství až za hrob a padesátka se dočkala vzkříšení až v novodobých dějinách českého lyžování.

Ráno před startem oné osudné padesátky bylo osm nad nulou, svítilo slunce a všech šest závodníků už o půl sedmé ráno vyjelo jen nalahko. Brzo se ale počasí změnilo a nastala vánice. Všichni postupně vzdali, jen Hančovi se nepodařilo zprávu o zrušení závodu předat. Na trati se setkává s přítelem Václavem Vrbatou a ten mu dává svůj kabát a čepici. Oba ale přemůže vichřice a mráz, záchranná skupina přiveze Hanče na Labskou boudu už v hlubokém bezvědomí, Vrbatu najdou zmrzlého u opuštěných Hančových lyží. Poprvé se tak veřejnost dozvídá, že lyžařský sport,

do té doby považovaný za víceméně bezpečný, může přinést i tragédie. Osud Hančovy manželky Jaroslavy a syna Bohumila, narozeného v květnu roku 1913, nezmírnila ani celonárodní sbírka. Přišla světová válka a peníze téměř ztratily cenu. Zůstal ale odkaz sportovního nadšení i nutnosti a schopnosti pomoci lidem na horách v nouzi a mezi ostatními vzácnými medailami v muzejní expozici nazvané „Bílou stopou“ také harrachovský pohár s nápisem „Vítězi v VIII. mezinárodním lyžařském distančním závodě na 50 km 24. 3. 1913“ – poslední cena Bohumila Hanče.

Metelkům betlém

Byl už hnedle prosinec a před svatým Ondřejem řádně přimrzlo. Jilemničtí kluci už pár dní honili klouzačky, kamna ve třídách příjemně žhnula, schylovalo se k času vánočnímu, ale pan řídící Metelka ještě stále nebyl se svým letošním betlémským mudrováním u konce. Už dobře třicet let nebylo, aby do Štědrého dne něco nového nezrobil, vždyť dělat se dřevem odjakživa bývala pro každého Metelku radost. Co už těch lípových figurek z pohádkového příběhu o Kristově narození za svůj život viděl! Jen doma ve Sklenařicích – betlém strýce Zítů nebo ten vyčarovaný z krabice objevené u Starého mlýna a láskyplně doplňovaný vyznavačem Karla Havlíčka, sociálním demokratem a zároveň mediánem Janem Metelkou Kovárenským. Ani oni si příliš nelámali hlavy s biblickou dějepravou a vesele vyřezávali zpodobnění všeho, co bylo vpravdě krkonošské a do krajiny kolem skutečného Betlehema mělo na hony daleko. Ti betlémští darovníčci i ostatní panáčci přinášeli tolik potěšení a pod betlémskou hvězdu se tak vešlo vše člověku milé, jak by to na světě mělo být. Snad si jako chlapec přával o kouzelné štědrovečerní noci hrad plný oživlých vojáčků. Snad ožívalo polozapomenuté vyprávění o loutkových hrách vytvořených z příběhu o svaté rodině a mudrcích od východu, hrách, které vrchnost zakázala pro příliš světské veršičky pánů principálů. Nebyl by ani dobrým kantorem, kdyby se nepamatoval na ten čas, kdy do maličkého světa mají tak blízko oči a sny maličkých.

Venku tiše a bíle padá, v měkkém sněhovém přitnutí se rýsují štíty protějších domů a v paměti pana řídícího vyvstává to druhé malé městečko. Už odtroubil ponocný, dvanáctkrát odbily radniční hodiny a andělci zamávali křídélky a sáhli po svých harfíčkách, troubách a klarine-

tech. Pozdraven buď čas vánoční! Co na tom, že pod betlémskou jeskyní se zelená tráva, kukačka si může strhat hrdélko a že ve stráni se pasou ovečky a trkají neposední berani. Na podloubí starých domů mají napilno zedníci, kováři i ševci a tetky s košíky a nůšemi, na kopci se točí lopatky větrného mlýna, malého nezbedu konejší matka na zádech a chodí si po své práci, hned dvě kapely vyhrávají koledy a k Betlému spěchají spousty zvědavců s dárky. Co na tom, že na obzoru přechází poušť s palmami v měkké modravé linie krkonošských kopců. Jsme přece doma, na horách. Dřevař na pile pod lesem i ten naproti přes louku plnou hrajících si dětí, který zpracovává na vochlí len, mají už nová soukolí. Ještě předloni je pan řídící ve svých poznámkách

oznámkoval jako „příliš lenivé“, teď však mezi sterými provázky a závažičky nataženými „za humny“ na odvrácené straně betléma tikají ty jejich tak rychle, že zvláště vochlíř překonává rychlostí a počtem sedmi svých pohybů všechny ostatní figurky. Zaslouží si tedy označovat jako „nejpilnější“. Jak by ne, má být přece jako živý a každý ví, co dá práce s vochlí námahy.

V kamnech praská a na stole se kupí pečlivě označené listy papíru. Ani se jimi nemusí probírat. Zná dopodrobna všech tři sta padesát maličkových herců – lidí i zvířátka. Dobře ví o každém miniaturním měchu pro jejich ozvučení, ví o každé vačce, která určuje běh těch sto dvačtyřiceti, jimž bylo dáno se pohybovat

díky velkému závaží. Ale přece to tu je všechno narýsováno, zaznamenáno a list po listu uloženo. Jednou možná bude právě betlém tím nejradostnějším exponátem z celého muzea, které Jáchym Metelka už přes třicet let doslova vlastníma rukama buduje, brání proti nepřízni úřadů a neustále stěhuje z místa na místo, neboť je přesvědčen o nezměrných hodnotách toho, co nechápavci považují za staré haraburdí. Co je náhorná školní pomůcka „Včelí dílo v oulu a život včely“, za kterou dostal vyznamenání na Národopisné výstavě v Praze, proti jeho betlému!

Kdy je vlastně dílo hotovo? To ví jen autor sám. Jen on cítí, který tah štětcem je poslední a kdy je třeba naposledy zajet dlátkem do dřeva. Ne. Betlém pana řídícího ještě není hotov. Ještě ta známá komediantská tvářička chybí. Alespoň jedna z těch chudičkových vánočních hraček, která by připomínala, kdoví, snad ona světská říkáníčka pánů principálů v betlémských hrách. Figurka – hračka pro obveselení maličkého, jehož chudoba je stejná jako chudoba těch horáckých nejmenších. A tak se rodí toho listopadového odpůldne na papíře červený kabátek a žluté kalhotky, něco mezi čertíkem na provázku a Kašpárkem. Je tím posledním – ale protože přímo uprostřed Betléma cvičí na hrazdě, může to být i sokol, přestože nemá ten správný cvičební úbor, ale na hlavě beraničku. Ano, i sokolský náčelník patří do zástupu krkonošských darovníčků, však má co přinést – dar odvahy, otužilosti a rovnosti. Co na tom, že v biblickém příběhu nemá co pohledávat. Pod betlémskou hvězdou se přece dobře srovnají mudrci, tkalci, sokolové i komedianti.

Na Vánoce toho roku 1913 byl tedy betlém hotov. Ze tří set padesáti figurek sto čtyřicet dvě bezchybně vykonávají tři sta padesát pohybů a systémem provázků, z nichž některé jsou skutečně ještě z časů pana řídícího, je vše převedeno na jediný stroj s jediným závažím. Betlém má dokonce svůj malý zvukový i pohybový scénář. Hrací soustrojíčko s koledami pro dvě muzikantské bandy i pro úvodní rajskou hudbu šesti andělů má vlastní závažíčka a soukolí cívek s provázky. Stará žehlička, zavěšená na jednom z nich, má sladit délku hudební produkce s pohybem hrajících panáčků. Betlém je i zajímavě uspořádán, jeho zvláštní kompozice nabízí ve středové linii biblickou myšlenku, kterou postřehne jen opravdu pozorný divák. Ježíšek na seně je společensky nejnižší, ale lidem je nejbliž, výše společenská moc stoupá – farizejové jsou výš, ale divákovi vzdálenější, a konečně nahoře, na samé špičce moci, se ve věži vzteká Herodes a je nám nejdál.

Jáchym Metelka, tvůrce betléma

Italský znalec betlémů Hectore Formosa v časopisu *Il presepio* (Jesličky) nazval Metelkův betlém „una perla della Repubblica Ceca“. Už přes tři čtvrté století, nezměněna časem, svítí jeho polychromie a spolehlivě běhají droboučké měchy a závaží. Ožívá téměř denně vždy alespoň na několik okamžiků v jilemnickém muzeu, jak si to přál jeho zakladatel, vzdělaný kantor, muzikant, umělec, historik i archivář – jilemnický pan řídící Jáchym Metelka.

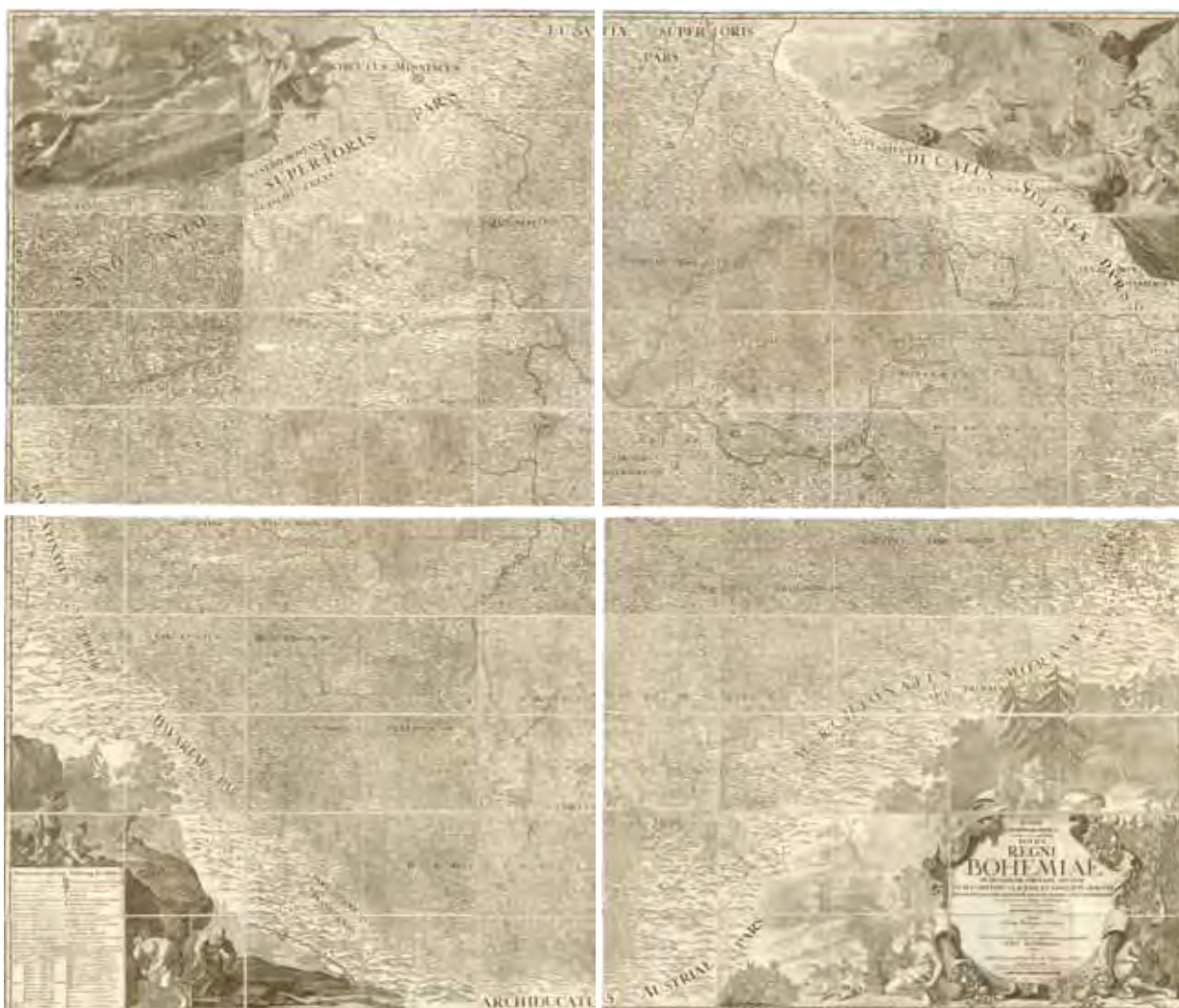
Müllerova mapa

A teď se vydáme zpátky dějinami až na počátek století osmnáctého. Na tu cestu si ale rozevřeme mapu, a to ne ledajakou! Půjde o jeden z největších evropských skvostů, nejnákladnější a největší dílo staré kartografie zhotovené jednotlivcem – Müllerovu mapu Čech. Nákres byl sestaven z map jednotlivých krajů a rozdělen do pětadvaceti částí, jejichž spojením vznikl obdélník téměř tři metry na výšku a dva a půl metru na šířku. K vyhotovení takového díla se v tehdejších Čechách zkušený rytec nenašel, a tak byl do Prahy pozván Michael Kauffer až z Augsburgu. Autor mapy – rakouský vojenský inženýr a císařský kapitán Jan Kryštof Müller – se vydání nedožil.

Oficiální povolení mapovat Čechy získal tento norimberský rodák, zkušený matematik, kreslíř a astronom dne 4. května 1712. To už měl za sebou čtyřletá studia a získal místo ve Vídni u plukovníka Marsigliho. Spolu s ním pracoval i na velkém spisu o Dunaji a pro toto dílo také určil přesnou polohu uherských měst. Po vítězství nad Turky zpracoval sám Müller dvě mapy Uher – podrobnou, pro kterou také pomoci astronomických pozorování a obyčejné busoly správně zaměřil a zakreslil všechny větší řeky – a roku 1708 i mapu velkou, objednanou uherskými stavy. Ještě před jejím vydáním se ale rozhodl uskutečnit svůj sen: podal návrh na vytvoření souboru map rakouských zemí, velký „Atlas Austriacus“ – a uspěl. Získaný vídeňský patent oznamoval, že „císař Karel doporučuje všem a každému obyvateli a poddanému, osobám duchovním i světským, krajským hejtmanům, vrchnostem, opatům, prelátům, hrabatům a svobodným pánům svoji císařskou a královskou milost a dává jim na vědomí, že po způsobu jiných zemí se nejmilostivěji rozhodl dát rozvrhnout a zhotovit spolehlivou mapu svého dědičného Českého království“.

Mapování začalo roku 1712, trvalo osm let a nákladný projekt financoval stát z výnosu silničního mýta. Osm let cestoval „capitan at ingen“ po všech dvanácti tehdejších krajích Českého království. Jako první byl hotov kraj Bechyňský, poté Prácheňský a Plzeňský, do dvou let i kraj Chebský, Loketský, část Žatecka a ostatní oblasti. Jak podrobné to bylo dílo, se můžeme přesvědčit i na tom, že jen v místopisu mezi Metují a Tichou Orlicí, tehdy ještě zvanou Velká,

má mapa tři sta sedmdesát osm místních názvů! V létě Müller cestoval a měřil, v zimě data zpracovával, kreslil a výsledky zasílal válečné radě do Vídně. Ovšem kromě toho přijal ještě zakázku na zhotovení map pohraničních oblastí a území, kudy měla vést „pochodová“ silnice – šlo o 90 mil dlouhou a 40 mil širokou oblast od Chebu až po Kladsko! Pracoval neúnavně, bez oddechu a tak rychle, že samo mapování bylo hotovo už v roce 1718. Mapy všech krajů, popsané německy, latinsky a česky, tak mohl sestavit v měřítku 1:132 000, rozdělit do pětadvaceti zvolených sekcí a poté, co prošly revizemi krajských hejtmanů, odevzdat „čistokresbu“ i s přehledným „kompنديem“ zemskému stavovskému výboru, který se měl postarat o vydání. Rytci Michaelu Kaufferovi smlouva stanovila do šesti neděl vyhotovit k mapě

přidaný přehledný list a do tří let pak vyrýt všech pětadvacet částí do měděných desek. Musel se ale zavázat, že nic z toho se nedostane do nepovolných rukou.

Jan Kryštof Müller ještě stačil přislíbit vídeňské válečné radě mapu Slezska, ale o letním slunovratu 21. června roku 1721 v pouhých osmačtyřiceti letech ve Vídni umírá na následky únavy a přepracovanosti. Největšího kartografa své doby zřejmě zradilo srdce a pochován je na vídeňském hřbitově Skotského opatství benediktnů.

Pro nás zůstane záhadou, jak vůbec dokázal s technikou a vybavením první poloviny 18. století vytvořit mapu natolik dokonalou a přesnou, že například výsledný obrys Čech je téměř totožný se satelitním zaměřením. Při mapování používal jen takzvané

„instrumentum viatorium“ – pro kartografické měření přizpůsobený cestovní kočár, vybavený speciálním zařízením. K jednomu z kol bylo připevněno záznamové zařízení sestavené na principu hodin, naměřená délka závisela na obvodu kola a počtu otáček, přímky vzdáleností se zjistily přibližnou redukcí. Ještě za napoleonských válek, tedy sto let po vydání díla, došlo pražskému místodržitelství hlášení, že byly z Frankfurtu objednány čtyři Müllerovy mapy a hrozí jejich zneužití ke špionáži. Praha proto tehdy vydala krátkodobé embargo na tisk i prodej. Není divu, na Müllerově mapě je zachyceno přes dvanáct tisíc míst i obrovské množství geografických a hospodářských údajů, proto byla od samého počátku v rakouské monarchii utajována. Navzdory tomu se časem stala jedinečnou předlohou stovek dalších zmenšených i jednolisticových map Českého království, které postupně vycházely v Německu, Francii i v Holandsku.

Čechy mají zvláštní tvar – „Bohemiae Rosa“ nazval svou mapu Kristián Vetter, který Čechy jako rozvitou růži nakreslil pro historické a vlastivědné dílo Bohuslava Balbína Epitome historica Rerum Bohemiarum. Kartografům, kteří Čechy koncipují do obvyklého obdélníku, vždy zbývá v rozích prázdné místo, což

je jedinečný prostor pro malíře a rytce. Mapu Johanna Christofera Müllera zdobí nádherná kartuše a tři parergy od jednoho z nejosobitějších malířů českého baroka, Václava Vavřince Rainera. Na levé straně v dolním rohu je zpodobněno nerostné bohatství, dobývání rud i kamene, v horním rohu se vznášá obraz hlavního města Prahy s Karlovým mostem a Hradčany. Na pravé straně nahoře alegorie českých řek a dole, kolem kartuše s názvem mapy a českým lvem, bohatství země české – na pozadí lesů postavy s obilnými klasy a věnci chmele.

Müllerova mapa ve střední velikosti zřejmě náležela k základnímu vybavení harrachovské lesní správy, možná byla přímo hraběcím vlastnictvím. Dnes v rámu a zasklena zdobí celou jednu stěnu vstupní haly jilemnického zámku. Je sice znát, že byla zřejmě nějaký čas uchovávána složená, ale rýhy po překladech se podařilo vyrovnat. A tak i toto jedinečné dílo dokládá, že mapy jsou dokumentem vskutku jedinečným v mnoha směrech. Nejenže zachycují krajinu před staletími, ale k jejich zpracování bylo užito nejrozličnějších výtvarných technik. Náleží jim i jisté tajemné kouzlo, které nás nutí hledat, odkud jsme, kde bylo a kde je naše místo.

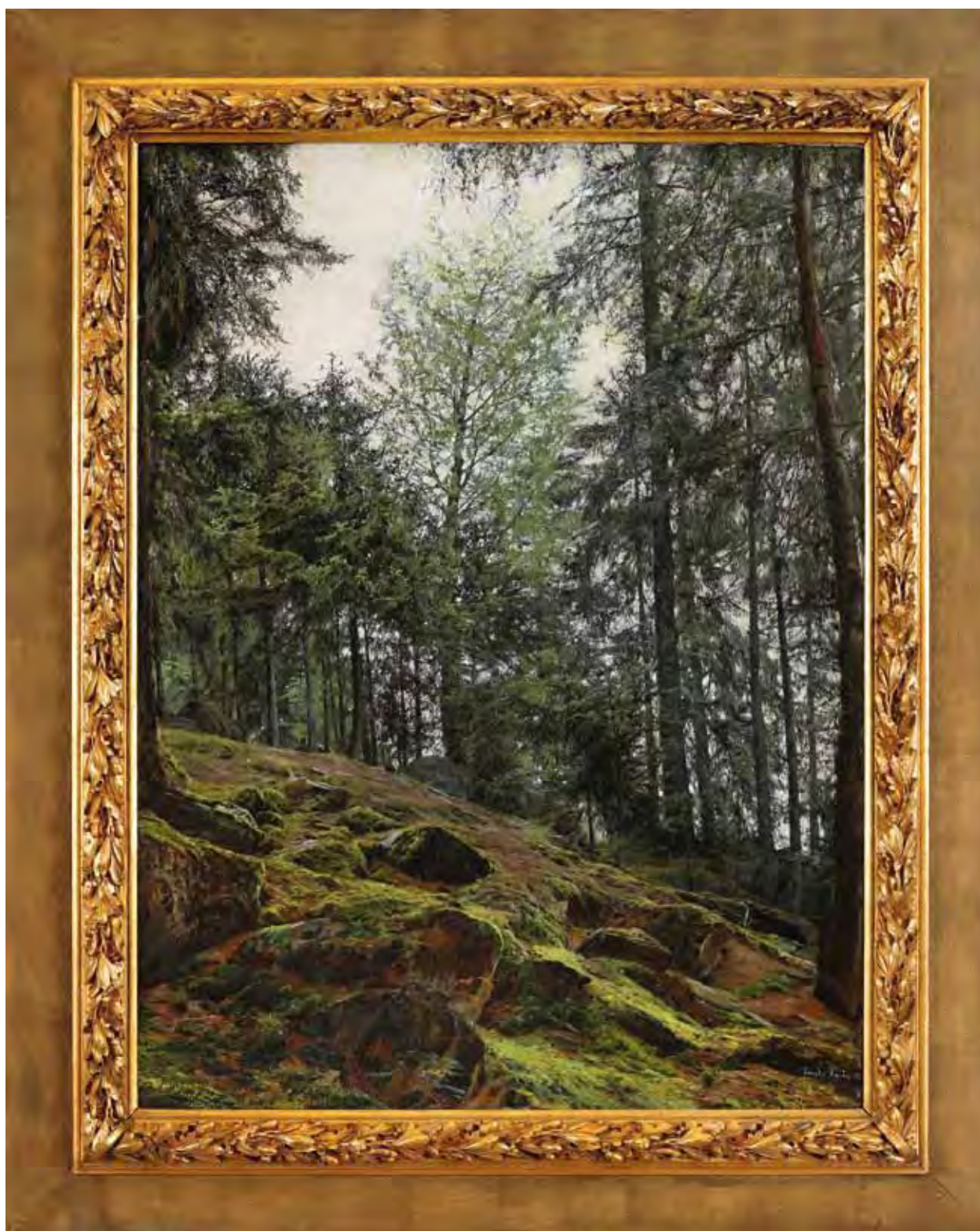

František Kaván: Na Staré hoře

Ta chalupa pod lesem na úbočí kopce Chlumu už dávno nestojí. Ani žádná cesta už sem nevede. Bývalo to Kavánovic stavení taková samota, že ani neměla jméno. Na jediném starém snímku, podobna rozložitému korábu, pluje na vlnách větrné louky – s chráněným zádveřím, obrovskou sedlovou střechou, umně skládanou lomenicí a třemi okénky, hledícími přes pole a lada ke Křížlicům. Stačilo by seběhnout zadem přes humna až do hlubin tajemného údolí Roudnického potoka, až tam, do roklí na Staré hoře, jmenované po „horních“ dílech už za časů husitských. Stačilo vyhlédnout ze zápraží k bílým milníkům dvou křížlických kostelíků, ukazujících prsty svých vížek k nebi. Ze Sejkoří se k severu, skoro na dosah ruky, vznáší nad obzorem obří hradba krkonošských hřbetů a ze všech těch vrchů a kopců je do kraje i k bohu tak blízko! Vzdušné víry v závěrech údolí, vánky i vánice, starozákonní chudoba – co všechno z té jedinečné krajiny se navždy uloží do paměti Františka Kavána, synka chalupníka ze samoty nad Víchovsou Lhotou!

Ze šesti sourozenců zbyly v rodině Davida Kavána a jeho ženy Anny jen tři děti – Marie, Jan a druhorozený František, který už v křížlické škole vynikal nad ostatní děti. Bylo tedy rozhodnuto – stane se farářem. Ale ani biskupské gymnázium Boromeum, jedna z tehdejších nejlepších škol Královéhradecké diecéze, ani pan profesor Červenka, klasický filolog a překladatel z latiny, který stál jako jedna z prvních velkých osobností na počátku Františkova výtečného vzdělání i jeho činnosti básnické a překladatelské, ani mamčinino přání a otcova vůle nestačily. Pan páter se z něho nestal. Snad pro stesk hocha, který přišel téměř o vše, co do té doby utvářelo jeho srdce i duši, snad pro první setkání s Chitussim, do jehož reprodukcí ve Zlaté Praze se zbláznil, najednou tu byla touha, skoro jistota, že lze namalovat všechno to, co měl v paměti uloženo, i vše, co ho nepřestávalo uchvacovat. Začal se toulat s malířskou bedýnkou kolem Labe u Věkoš, u Malšovic, dokonce si prý „malkastli“

Na Staré hoře, olej, plátno, 1893

Kotel v Krkonoších, olej, plátno, 1895

upravil tak, aby vypadala jako velká kniha a aby na něj po několika napomenutích, že maluje a nestuduje, nemohlo být žalováno. O názor na své práce požádal krajináře z nejvěhlasnějších – Julia Mařáka – a ten ho ihned a bez zkoušek po maturitě přijal na malířskou Akademii, protože bezpečně poznal jedinečný talent. Napravit zklamání rodičů arci nebylo snadné, ale Františkovi se otevřel nový svět. I na jeho spolužáky – Slavička, Dvořáka, Panušku – čekala kumštýřská sláva, ale Kaván, přes všechny vlivy velkého světa, zůstal tím nejskromnějším mládcem z hor a „pantátou z Víchovské Lhoty“, jak později někdy rád podepisoval svoje „mazby“. Venkovské prostomyslnosti a jednoduchosti či snad nedej bože snobství v tom ale nebylo za mák – jen upřímnosti. Zkrátka Franta Kaván! Že vynikaly jeho práce novým moderním realismem bez romantických příkras? Že vystavoval a měl úspěch už jako student na Jubilejní výstavě? Za Hlávkovu stipendium, přiznané roku 1893, neodjel do Paříže, aby studoval třeba milovaného Corota a trochu si užil umělecké bohémy, jak by se dalo čekat. Vydal se zpátky do Krkonoš studovat, jak co nejlíp

malířské řemeslo využít k zobrazení onoho stěží zachytitelného „vzduchu domova“. Za „Podmrak“, kamenitou cestu s vysokými těžkými oblaky, namalovanou doma o prázdninách roku 1894, získal na Pařížském salónu zlatou medaili, ale diplom k ní si ani nepřečetl. Inu – „ani pro chloubu, ani pro troubu“ – jak později s chutí napsal křížlickým ochotníkům, když se jim nepozdával jeho Kotel na jejich divadelní oponě, neb si přáli nějaký řádně vlastenecký výjev, nejlépe se spoře oděnou múzou. „Na vzduchu domova“ – to léto o rok dřív! To musel snad Kavánů Franta ležet na břiše někde na pešuňku a koukat na kopce skrz louku, anebo postavit štafle do některého hodně hlubokého úvozu: do půli plátna široký pruh meze s kopretinami, starčky a třezalkami, nad ním pruh vysokých travin ohýbaných letním vánkem a jen jako by skrze něj, až docela nahoře na obzoru úzká modrošedá silueta Žalého, vlevo pár roudnických chalup a nad tím vším vysoké letní nebe.

A tak to šlo po celý život – ať maloval v Železných horách nebo na Vysočině, na Labské louce nebo u Šárovcovy Lhoty, v Železnici nebo u Dobrušky, před

Vánice, olej, plátno na kartonu, 1905

kteřou růžovým makovým polem dodnes „Svatby táhnou přes vrcha“. Ať krajinářské „Přesýpání nálad“, „Zoufalství“ či „Milosrdenství přetrvá“ pro Moderní revue – vždy je v tom ona horská samota a pohled z výšky do větrného kraje. A protože každý máme v sobě svou blátivou cestu, těžká oblaka i letní louky, protože naše dědičná paměť uchovává po předcích i dávno zasuté obrazy a protože obrazy malíře Kavána jsou obrazy duše, nepřestáváme stát před jeho plátny v tichém úžasu.

Krkonošské muzeum v Jilemnici vlastní téměř sto „Kavánů“. Největší plátno, monumentální Kotel, visí nad schodištěm zámku, část ostatních včetně slavných Svateb táhnoucích přes vrcha a Vánice tu vystavují v Kavánově galerii. Každý obraz má svůj zajímavý příběh, ale nejpodivuhodnější je ten o Staré hoře. V roce 2008 přišel do jilemnického muzea dopis od staré dámy z Bratislavy. Psala, že z pozůstalosti

slovenského básníka Janka Jesenského se v jejím majetku nachází obraz od Františka Kavána, a protože se doslechla o Kavánově galerii, přála si, aby se plátno dostalo důstojného místa v malířově rodném kraji. Snad ani nelze vyčítat muzejníkům tu trochu skepse, s jakou se rozjeli na Slovensko prozkoumat další možné falzum nejlepšího českého krajináře. Před obrazem ale doslova ustrnuli: obrovský, sto sedmdesát centimetrů na výšku a sto třicet osm na délku, honosně rámovaný, otevíral pohled do lesní strže, sametového přítmí skryté vody a větru nad korunami smrků. Název „Na Staré hoře“ mnoho neříkal, snad jen datace 1893 napovídala, že by mohlo jít o některý krkonošský motiv. Až teprve po sejmutí hoby ze zadní strany obrazu čekalo na restaurátory a muzejníky překvapení: stará železniční nálepka dokládala, že obraz byl vypraven z jilemnického nádraží do Prahy a že se tedy skutečně jedná o dílo vytvořené doma, na horách. Ano, je to přece ona Stará hora, údolí za

Žalý s Hrabačovem, olej, plátno, 1895

humny Kavánovic chalupy, kudy se dodnes táhnou roklí Rudnického potoka prastaré vodní příkopy a kde se ve stoupách drtila a prala železná ruda ze šachet a štol protějščího ponikelského Starohorska, ještě než se začala svážet do arnoštovského hamru. Hluk horních prací dávno ustal, stará důlní díla si opět vzal les, ale tajemné rokliny a strže zůstaly.

Ten obraz zvláštním kouzlem přitahuje pozornost i těch, kteří o díle Franty Kavána nikdy neslyšeli. Filozof, myslitel, spisovatel a světoběžník, profesor Erazim Kohák, jehož srdce i kořeny rodu vážou k Víchové, ke Křížlicům a ke „vzduchu domova“, ten nazývá Kavána malířem „luftu“. Sám velmi dobře rozumí zákonům větrné svobody a předalekých výhledů: čím výše jsme dorostli, tím dále se můžeme rozhlédnout. Před Starou Horu si čas od času při svých návštěvách postaví židli, usedne a dívá se a dívá.

Předjaří na Jilemnicku, olej, plátno, 1896

Stříbrný nástolec

Je před Vánocemi roku 1895. Jilemnice je zasněžená, kašna před zámekm chvojím přikrytá a cesta vyhrnuta pro příjezd hraběcích saní. Podvečerem svítí zámek rozžatými svícemi a pochodněmi i novotou. Právě letos dokončili stavitelé úpravy podle projektu pana architekta Pošepného: stará část s věží byla podle přání hraběte Jana zrcadlově dostavěna. Se vsí úctou a citem k protější klenuté renesanci tak vzniklo celé nové levé zámecké křídlo a nádvoří se tak ze dvou stran uzavřelo. I uvnitř je všechno v novém – přibyly koupelny, nová je kuchyně i salóny jsou vybaveny vším, co tehdejší moderní doba může nabídnout. Portál a schodiště jsou vyzdobeny chvojím a za chvíli se personál postaví do špalíru – jen co se objeví „vorreiter“, předjezdec se zprávou, že pan hrabě s doprovodem se blíží. Jeho Excellence dorazí co nevidět z Prahy, hrabě je velmi zaneprázdněn mimo jiné i dozvuky Národopisné výstavy československé, kterou jako prezident Společnosti Muzea Království českého pomáhal tohoto roku pořádat. Celý jeden pavilon náležel jeho expozici, která měla vskutku nevídaný úspěch.

Ze všech komínů se kouří, všude se předtápí, z pootevřených dveří se táhnou úžasné vůně a nejvíc dýmu se valí z komína zaústěného do kuchyně vzadu v přízemí „starého“ zámku. Na úctyhodných plátech obrovské plotny to vře, smaží se a škvíří, v několika troubách se peče maso a koláče, pískovcovou kašnou ve věži neustále protéká voda, v ní se chladí máslo, mléko, zkrátka co je třeba, a také se tu bere voda na mytí a na vaření. Na jednom ze stolů už je dokončen slavnostní čokoládový dort, zdobený růžemi a marcipánovými jedlovými větvičkami, hned vedle čeká celý regiment plechů s lineckým cukrovím a išlaskými dortíky. Zvěřina dozrává v mohutném sklepě, kde se v lískách na slámě červenají jablíčka, ananasy i jiné exotické ovoce. Pan hrabě sice vozívá s sebou svého francouzského kuchaře, ale v Čechách samozřejmě dává přednost české kuchyni. Pomáhá tedy i paní klíčnice, v jejíž rodinné knize receptů

se jako vzácnost uchová předpis na Zámecké vanilkové rohlíčky. Kachlová kamna příjemně žhnou, buková polena voní a také v pánském a dámském salonku vedle jídelny je všechno připraveno.

Svátečně vyzdobená jídelna už jen čeká na své hosty, můžeme tedy alespoň letmo nahlédnout do štědrovečerního jídelního lístku. Je půst a maso se nepodává,

zato jsou tu ústřice jako první chod, poté rizoto s krevetami, pudink, vánočka a ovoce. To až na Boží hod se podávala oblíbená hovězí špička, zvěřina a nemohla chybět ani dvě nejoblíbenější jídla hraběte Jana: do zlatova vypečené a dokonale vykostěné kuře s restovanou zeleninou a k tomu drobné brambůrky, tvarované do přesných kuliček. Druhou pochoutkou byl šlehaný a velmi jemný vaječný nákyp, tak zvaný „auflauf“, který ovšem personál příliš nemiloval. Stačila malá nepozornost při servírování a nákyp se mohl srazit. Mezi nápoji bylo vynikající jilemnické pivo, vařené na způsob bavorského ležáku, které na pražské výstavě dokonce získalo zlatou medaili, byly tu ušlechtilé destiláty, vánoční punč i čaje a samozřejmě vídeňská káva a čokoláda.

Jídelna jilemnického zámku je dodnes jednou z nejkrásnějších místností harrachovské expozice. Protože se dochovaly původní plány obnovy zámku i inventáře některých interiérů, podařilo se vytvořit zcela autentický prostor i za cenu dohledávání původních kusů nábytku, které se ocitly v inventářích jiných českých hradů a zámků. Celou jednu stěnu jídelny pokrývá obraz od Václava Jansy jako výhled „en plain air“ – do krkonošské krajiny, jsou tu vzácné rodinné portréty od Viktora Strettiho i drobné rámované dětské kresbičky od dětí hraběte Jana. Připravena je sváteční tabule, prostřen jídelní servis z let 1855–56 z porcelánky v Klášterci nad Ohří, na mnoha číších z harrachovské sklárny jsou erby a monogramy, na jednom z pohárů je dokonce portrét hraběte Jana Harracha. Celému stolu ale vévodí velký stříbrný nástolec, figurální kompozice se třemi uvnitř zlacenými miskami ve tvaru mušlí. Jde o skutečně reprezentativní ukázkou novobarokního stolního stříbra asi ze 70. let 19. století, zřejmě německé provenience, jak dokládají říšské puncovní značky. Není to už sice klasická kovotepecká stříbrnická práce, neboť je sestaven z odlévaných cizelovaných dílů, které jsou ještě povrchově stříbřeny, přesto jde o naprostý unikát. Bílé stříbro svým matným perlovým leskem jen podtrhuje základní námět: ostrůvek zrozený z mořských pěn. Dekorativní okázalost stvořila zvláštní bytosti – mořské panny s ploutvemi a křídly podpírají podstavec, z mušlí zrozené najády vypouštějí z rukou mořské ptáky alky a mladý bůh moří zdvihá nad hlavu třetí mušli, na které se usadil maličký putto s růží. Nástolec nedávno mistrovsky restaurovali v turnovské Střední uměleckoprůmyslové škole a dnes už zase září uprostřed stolu mezi svícný. Jeho misky jsou plné ovoce a ze sváteční tabule se zvedá jako rajský ostrov.

Památník zapadlých vlastenců v Pasekách nad Jizerou

Ve čtvrtek dne 24. února roku 1842 stály na silnici, jež běží z horského okresního městečka Větrova dále k severu do Krkonoš, těžké selské sáně... Po levém boku koňově přešlapovali dva mužové: starší asi šedesátník, mladší dvacetiletý, neb o málo starší... Slunce stálo právě nad západním čelem dolu, jenž byl pln růžového svitu. Osněžené luhy, stěny a střechy chalup, zapadaná pole a lesnatá úbočí koupaly se v tom zimním světle, jež rozlévalo se i na vzdálené východní stráně, na nich seděla malá dědina, za ní hvozdy, a vnikalo do hlubin mlh, jež zahalovaly krkonošské obry, barvíc je do fialova. „Pane, skoro není vidět jinam, než do nebe“, poobrativ usmál se starý. Mladík přikývl. „Člověku se zdá, kdyby nastala dlouhá chumelenice, že to zasype do roviny.“

Z Čermákových rovní, luk mezi Pasekami a Vysokým nad Jizerou, tedy z místa, na kterém začínají Raisovi Zapadlí vlastenci, vypadá dějiště jednoho z nejoblíbenějších románů českého realismu téměř stejně. Krkonošská obř hradba rozkročena na obzoru – Lysá hora, Kokrháč a věž paseckého kostelíka sv. Václava svítí uprostřed vsí.

Paseky od svého vzniku až podnes zůstaly vždy české. Na počátku jejich osídlení se usadili někdy v patnáctém, šestnáctém století u potoka v nejnižší části dnešní obce zvané Havírna horníci, dobývající ve třináctém, čtrnáctém století v okolních šachtách stříbrnou rudu. Mnohem později pak přišli pobělohorští exulanti i dřevaři, kteří údajně začali mýtit zdejší lesy a svážet dřevo pro sklářské hutě v nedalekých Sklenařicích. V těch dobách se zřejmě ves začala rozrůstat z druhé strany – „odshora“. Dokladem může být i to, že nejnižší, tedy nejstarší čísla chalup jsou právě tam. Postupně se i v Pasekách začalo tkalcovat jako všude jinde na horách a také „sedlačit“. Pole v příkrých stráních, kde se „skulí i perkno“, ani stav a les ale nikoho zámožným neudělaly. Proto časem přibyla i další živnost – pašeráctví. Ze sousedního Pruska se přes hranice pašovalo leccos – nejvíc tabák a cukrín – ale ani to nestačilo, aby se po chalupách žilo líp.

Zdá se dnes téměř nemožné, že Pasečtí už dobře před sto lety nastudovali a sehráli třeba Dumasovu Dámu s kaméliemi nebo veršované Schillerovy Loupežníky, že hrávali Mozarta a Myslivečka, že měli vlastní společnou knihovnu a v ní vedle literatury hospodářské a odborné nebyly jen kalendáře, ale i Šafařík, Palacký, Jungmann a Havlíček. Že zdejší truhláři uměli vyrobit překrásný nábytek a véby, ubrusy a ručníky paseckých tkalců byly chloubou výbavy nejedné nevěsty v kraji. V nejchudším koutu české země tedy nebyli zapadlými vlastenci jen kantoři a duchovní – touha po vědění, kráse a národní svébytnosti by se neujala, nebýt odezvy mezi prostým lidem. Snad krása okolní přírody učila zdejší horáky přemýšlet, snad dlouhé vzdálenosti, které museli ušlapat a osamělé cesty si krátit jen pozorováním a přemýšlením. Mnoho přinesli i vandrovní, kteří se vydávali za řemeslem do všech koutů světa a vraceli se s novotami, které doma začali zkoušet. Ze starých kronik toho víme o Pasekách hodně – třeba to, že tu bývala celá ševcovská ulička a šedesát domácích tkalců, že v roce 1869 měly osmnáct set obyvatel a škola dokonce na tři sta žáků.

Raisův Pozdětín – Paseky nad Jizerou – dodnes patří k nejrázovitějším krkonošským obcím, jejich chalupy roubenky se skládanými lomenicemi k těm nejkrásnějším z celých Krkonoš a románový kantor Věnceslav Čížek, takto horský preceptor, houslař a muzikant Věnceslav Metelka, jehož zápisky daly románu vzniknout, k nejpozoruhodnějším postavám našeho národního obrození.

Po románových i skutečných paseckých cestách se v červnu roku 1958 vydali první návštěvníci Památníku Zapadlých vlastenců. Zřízení expozice na staré faře předcházela léta velkého úsilí: zprvu to byla pouze letní výstava v hostinci U Soukupů, pro kterou se Pasečtí okamžitě nadchli a sebrali mnoho cenností a dokumentů. Počátkem 50. let se ale národní obrození nevyplácelo připomínat, ti nejodvážnější nadšenci začali starou faru bez povolení upravovat až v roce 1957. Její prostory, stejně jako sama expozice, prošly několikerou rekonstrukcí, v roce 1980 převzala Památník do péče Správa KRMAP a dnes je toto kouzelné muzeíčko jedním z nejnavštěvovanějších míst pomezí Krkonoš a Jizerských hor.

Krkonošský hak

Na začátku byla pořádná větev. Bytelný samorost, za který se dalo pořádně vzít, aby rozryl a rozhrnul půdu a semínka trav, byť jen o pár zrnkách, se dala uložit tak, aby je vítr neodvál a aby vzešla. Po věky se základní tvar toho prostého radla-oradla neměnil. I když mu časem přibylo pár důležitých dobře kovaných součástí a dokázalo se s ním pak mnohem víc, tu velkou větev připomíná dodnes. Břevno s vidlicí a se dvěma pahýly – jedním rovným a jedním zahnutým. Takto – i když vylepšeno – přetrvalo vskutku přes tři tisíciletí a nazýváno „hákem“ sloužilo v chudých a náročných horských podmínkách až do minulého století. Kampak do prudkých horských strání s koněm, volkem nebo kravkou! I kozu bylo leckde třeba povytáhnout vrátkem, aby mohla vypást ten největší „krpál“. A co když právě v takovém bylo políčko? Na Dušnici, ve Štěpanicích, v Maříkově, ve Františkově i v Hořeních Pasekách, všude tam by se potah ve stráních ani neudržel, ani neotočil. A těžký pluh, se kterým se tak dobře obracela ornice v úrodných krajích? Co by si s ním počal oráč na tenoučkových vrstvách půdy plné kamení. Však ne nadarmo říkávali horáci svým políčkům „drápoviště“. To jejich „hak“ se vydrápal i po strání, dal se kamkoli snadno vynést a tam, kde to ve strmých svazích jinak nešlo, zapřáhli se do něho lidé.

Kdo to uměl se dřevem, ten si mohl celou kostru, celé to „hakoviště“, sám doma vyrobit. Stačil příhodný kus jasanového nebo habrového dřeva. Pro kovové části už musel ke kováři. Snad v každé vsi byl nějaký šikovný, záleželo ale na tom, odkud a jaký bral materiál. Dobrý silný radličný plech válcovali z tvrdých ponikelských rud v arnoštovském hamru, jinde ale hamerníci často jen přetavovali staré železo. Hak si ovšem každý hospodář musel umět sám dobře sestavit a seřídít. „Tulej“, kovovou objímku radliční lopaty, pevně nasadit na „slupici“ – krátký sloupek či kolík, který se v otvoru „hřídle“, osy celého hakoviště, musel dobře zaklínovat.

Čím níž se lopata rádla upevnila, tím hlubší brázdu šlo vyorat. Taky vidlice držadel čili kleče musely dosahovat příhodné výšky, aby se oráč nemusel moc ohýbat a mohl řádně přitlačit. I „ližina“, letorost, který klouzal zaobleným koncem kupředu a podpíral a „vodil“ za potahem celý hák, musel mít dobrý rejď. Našli se koumáci, kteří tenhle běhounek časem nahradili kolečkem jako u trakaře, to ale nemívало kovová ložiska, a tak skřípávalo ukrutně, i když se natřelo kolomazí.

Hák půdu neobracel, brázda za ním byla stejně široká jako lopatka jeho rádla. Novinkou ale byla řada zubů kovového hřebene po straně hřídele, do kterých se „klíčem“ dala zaklesnout pootočená slupice. Jiný úhel tak získala i ona lopatka či radlice a brázdy mohly být užší.

Širší radliční nástavce sloužily k sázení a oborávání brambor, užší k hákování půdy hlavně pro žito, ale

zvláště s tím širokým nebyla snadná práce, a to ani na rovině a s potahem. Třeba ve Štěpanicích si sousedé dokonce volky půjčovali, aby se daly zapřáhnout dva páry, a tři chlapi měli s takovou orbou co dělat. Jeden vodil voly, druhý seděl na hakovišti, aby nevyskakovalo z brázdy, a třetí, nejsilnější, svíral kleče.

Oba háky, které po těžké dřině odpočívají v depozitáři paseckého Památníku, mají svůj zajímavý příběh. Ten starší, docela masivní, těžký, tak tři metry dlouhý, má hranol slupice na konci vyřezán do tvaru medvědí hlavy a jeho kovářské práce, včetně zubatého hřebene, jsou také o něco zdobněji provedené, než by se u obvyklého zemědělského nástroje dalo čekat. Jeho hakoviště, to je poctivá kolářská práce a světe div se, právě on, byť nejstarší, má onen novodobý vynález: kolečko namísto ližiny, běhounku nebo taky „chodáku“. Ležel už v Rejdicích před stodolou, připraven ke

spálení, a správkyňě Památníku Andrea Bariaková ho zachránila doslova na poslední chvíli. Druhý hák je prací paseckého koláře Burgerta a pochází z roku 1870. Je nazeleno natřený a také dobře sloužil několika generacím. Jeho dědicové o něm dali muzejníkům vědět a ti si rádi pro tohoto pamětníka pasecké „sedlačiny“ přijeli. Osudy třetího háku, který zdobíval výstavní prostory Památníku, neznáme, třeba je to ale právě ten, který zachytil na svém snímku jeden z průkopníků české amatérské fotografie Petr Kučera „Vršecký“. Tento rodák z paseckého čp. 172 „Ve Vrších“ vytvořil celý soubor skleněných negativů Pasek nad Jizerou i jejich obyvatel a své fotografie publikoval až do 30. let minulého století také v časopisech Světozor a Český svět. Jeden z jeho nejpůsobivějších snímků nese název „Oborávání brambor u Celfotrů v Hořeních Pasekách roku 1914“. Otec drží kleče a trojice tahounů vleče hák brázdami – matka, dcera a syn.

Hakování u Vysokého nad Jizerou, kolem r. 1950, foto Zdenko Feyfar

Oborávání brambor u Celfotrů v Hořených Pasekách, r. 1914, foto Petr Kučera

Pasecká struhařina

Do pasecké Havírny přišel roku 1820 přímo odnaproti z rokytnického Grenzdorfu Franz Pohl. Koupil malý domek u Havírenského potoka a na šlapacím soustruhu začal strouhat dřevěné cívky, vřetena a vůbec všechno, co mohly rozmáhající se textilky Liberecka potřebovat. Snad už na samém začátku si stanovil svůj podnikatelský plán – straně při levém břehu se nad meandrem Jizery příliš prudce zvedají, tam by se stavět nedalo. Zato na pravé straně se havírenská luka mírně svažují k řece, a to je místo pro továrničku jako stvořené.

Začal tím, že učil strouhat i své sousedy, a hned jak to některý uměl, pořídil mu do chalupy šlapací stroj. Není divu, že se Pasečáci rádi nové řemeslo učili, každá příležitost k obživě tu byla dobrá, a navíc skoro každý měl také ve svém „háji“ pár pěkných buků. Právě u dřeva ale nastaly první potíže. Franz Pohl své první dělníky začal platit pouze za odvedenou práci. Když si stěžovali, že v Polubném, kde už se podobná výroba také rozeběhla, platí víc a ještě dostávají od zaměstnavatele dříví, nebylo jim to nic platné. „Však vám buky v háji samy rostou. Já musím platit formovní, a když se vám to nelíbí, noste si co tejdén na zádech dílo do Polubného“. Za pár let tak vyrostl u Pohlovy chalupy náhon s vodním kolem, velká dílna se sušárnou, a protože na horách byla vždycky nouze, začali tu pracovat i ti, kteří by už se svým domácím šlapacím soustruhem neobstáli. Ale prodat chalupy s pozemky a hájem Pohlovi, to nikdy! Stačilo, že prodal Hanout a přes slib, že bude moci zůstat, se musel za pár týdnů vystěhovat. Pohl přestal kupovat dřevo od knížete Rohana, nechal vyporážet javory, jasany a buky z Hanoutova pozemku a třináct set zlatých za chalupu měl obratem zpátky v kapse. Když Pasečtí svoje chalupy neprodali, skoupil časem alespoň louky kolem potoka a na nich postavil další dílny a pilu. Rozrůstající se a prosperující závod pak předal synu Ferdinandovi, po něm převzal už zavedený podnik vnuk Anton Pohl, který zaměstnával dělníky ze širokého okolí a za své výrobky získával na výstavách medaile po celé Evropě. To už ale nastal čas národnostních spolků, na dílnách se tou dobou skvělo „Anton Pohl Hochdreslerei und Export“ a celá rodina patřila k rokytnickým turnerům. Továrna se ovšem potřebovala rozrůstat a o stavení paseckých chalupníků byl čím dál větší zájem. František Pacholík „Zátocký“ ale ve svých pamětech vzpomíná, že pasečtí hasiči, členové Sokola i Národní jednoty severočeské měli tajné heslo: Němcům neprodat ani jednu

chalupu! A že byli Pasečáci odjakživa paličáci a drželi pohromadě, „zůstali Němci jen dále u potoka“.

Kdo by řekl, že značka Pohl Havírna, která stačila pro firemní korespondenci třeba až z Indie, může přijít na buben! Že veškerý majetek továrny, ve které se pracovalo na dvě desetiny milimetru a jejíž cívky bezpečně seděly i v německých a anglických čluncích, bude už v roce 1933 patřit věřitelům, zejména německým peněžním ústavům!

Sláva pasecké struhařiny ale přece jen nezanikla! Původní Pohlovu soustružnu koupil pasecký Vilém Mittner, který ještě zaměstnal kolem dvaceti dělníků, a z rodu Pohlů vyrostla ještě jedna úspěšná větev. Roku 1868 se dceři zakladatele firmy Franze Pohla Regině narodil jako druhé dítě ze čtyř syn Jan. Jeho otec, Jan Schovánek z Havírny číslo 47, byl povozníkem a k téhle živnosti měl i kousek pole. Malý Jeník prý sice dobře zvládl rokytnickou měšťanku, ale zároveň se u dědečka vyučil všemu, co tradice

struhařského řemesla vyžadovala, a že měl velký technický a organizační talent, postavil za čas sám tři ještě přesnější a výkonnější soustruhy, než na jakých se pracovalo v paseckých dílnách. Roku 1896 si pronajal v Desné vlastní továrničku a ještě téhož roku dostala jeho firma nové jméno – Johann Schowanek. O třicet let později už se jeho syn Hans stává v Jiřetíně pod Bukovou otcovým společníkem největšího evropského podniku na výrobu galantního dřevěného zboží, bižuterie a hraček. V jeho výrobním programu jsou i vánoční ozdoby, proslavené jojo, vázané tašky z dřevěných perlí, dřevěné přezky a spony, společenské hry i modely lodí a letadel. Není tedy divu, že 25. října 1934 bylo majiteli firmy oznámeno přijetí tisícího zaměstnance.

Po druhé světové válce byla firma znárodněna, ale to už bychom našli kapitolu historie semilského podniku TOFA – TOys FACTORY – který dnes nese jméno DETOA – de TOfa Albrechtice – a zůstává věren výrobě hraček.

V chodbě paseckého Památníku dodnes „šlape“ starý dřevěný soustruh, sám o sobě zajímavá truhlářská a soustružnická práce. Výrobky, které v časech, kdy ještě nevládly plasty, dokázali místní domácí struhaři v jedinečné kvalitě dodávat i na zakázku Schovánkovy firmy, náleží ke zdejším pokladům. Není snad ani k uvěření, že mohly vycházet z takového jednoduchého šlapacího stroje! Tenkostěnné dózičky z olšového dřeva lehoučké jako papír, pudřenky s víčky pestrými barevnou kresbou letorostů, formičky na pilulky i drtiče pudru – podivné kulaté krabičky s velkými hladkými zuby, které při otáčení znějí jako bukové řehtačky Zeleného čtvrtku, malované a skládané knoflíky nejroztodivnějších tvarů, barev a vzorů. Na ty první, nejpracnější a nejpěknější, se musely nejprve do čtverečku slepit barvené „lajsníčky“, takto složené špalíky se pak vysoustružily, nařezaly, ohladily a vyleštily, vyvrtaly do nich dírky – a knoflíky kostkované či pruhované byly tu! Čas dávno vzal módu „bakerek“, kulatých sytě barevných dřevěných korálků, nazvaných po jejich nositelce,

tanečnici Josefině Baker, i strouhaných a „balantýnovaných“ perlí, sypaných na lepidlem natřený povrch skelným prachem, až se svítily jako křišťál, i z „oliv“ – protáhlých dřevěných korálků – sestavené kabelky a pásky. Z dílny pana Mittnera, posledního paseckého struhaře, k němuž si lidé chodili pro zboží ještě nedávno, jsou v Památníku misky, vázy, talíře, svícny i kouzelná cukřenka. Také slavný malovaný nábytek rodu Čermáků má kulaté nožky soustružené v místních dílničkách a v nejedné pasecké rodině po generace jezdí dřevěné vláčky a autíčka.

Populární Schowanekovo „jojo“, zvířátka na „mačkačkách“, postavičky které se při stlačení středového dílu podstavce pohybují a hrou dobře posilují prstíky malíčkových, i další a další současné výrobky často mívají na průvodních listech poznámku „inspirováno původním výrobkem firmy Schowanek z 30. let 20. století“. Patří sem i vzpomínka na dva červené panáčky z pateřkových dřevěných korálků, které zdobily můj dětský kabátek.

Drtič pudru, výrobek ze soustružnické dílny, druhá polovina 19. stol.

Pípa, soustružená, druhá polovina 19. stol.

Soustružená dóza, druhá polovina 19. stol.

Soustružené dózičky na pomády, druhá polovina 19. stol.

Soustružené lékárnické a drogistické dózy z druhé pol. 19. stol.

Čermákovy jarmary

Snad nikde po Čechách ani na Moravě se nevyvinul lidový nábytek do tak pozoruhodné krásy a rozmanitosti jako v Podkrkonoší. Jeho dekor stejně jako konstrukční prvky vycházel z jednotlivých slohů – i když často opožděně – a tudíž se i na jednom kusu často překrývá slohů víc. Panský nábytek se měnil podle módy, zato ten lidový postupně vstřebával a používal všechny slohové prvky tak, jak je přinášel dobový vkus. Řád a skladba prvků dekorativních byly určovány i tvarem jednotlivých polí, vlysů a soklů, a tak jako konstrukce souvisela s architekturou, malba zase s dezény látek a ornamentikou výšivek. A co víc, vložena do ní byla i jistá symbolika: vždyť nábytek býval většinou součástí svatební výbavy.

Za časů Prodaných nevěst mít nejen kus pole, ale i novou almaru, to bylo vskutku „něco ku zdaru“. Pravdou ale je, že ještě donedávna byly za babku skvosty lidového baroka, ve kterých v lepším případě visívaly po půdách na kolících staré kabáty, zatímco křehké naivní světičky i kytice klasicistních váz žral červotoč. Truhly na tom byly ještě hůř. Daly se přece upotřebit pro otruby či rovnou harampádí a krajiny s kostelíky i růže stolítky pokrývala mastná špína. Naštěstí se časem začalo hledět na lidový nábytek nikoli jako na veteš, ale jako na unikát, a dokonce i do povědomí lidu obecného postupně proniká, že louhem omytá torza nevratně ztrácejí na historické i umělecké ceně.

Skříň lidového baroka, zvanou též almara, zdobí čočkové nožky ve tvaru stlačené koule, „koláče“ nebo „bačkory“, a často dokonce až čtyřadvacet rámovaných polí a na nich obrázky, jeden hezčí než druhý. Římsy, to je přímo přehled architektury jako u domovních fasád – profilované, vzdušné do oblouku, lichoběžníkově zvednuté nebo zdvižené do páru vyřezávaných volut. To lidový empír, ten se vrací k obdélníku a zdobí ho jednoduché geometrické tvary, jeho nožky jsou vysoké jehlany na uťatých špičkách a římsy často tvoří rovnoramenný trojúhelník. Lidový biedermeier mívá šestiboké dno, rovnou a bohatě profilovanou římsu, nožky – prohnuté hranolky – i spoustu vyřezávaných a ještě navrch malovaných ozdob. Měkké smrkové dřevo, mnohem levnější než tvrdé dřevo panského nábytku, se zprvu natíralo jednou barvou, nejraději zelenou, později

i červenou a červenohnědou „vořechovou a hřebíčkovou“. Koncem 17. století se objevují i ornamenty malované „volnou rukou“ temperovými nebo olejovými barvami. K renesanci patřil karafiát a růže, granátové jablko, vinný hrozen a list, narcis, tulipán, astra, leknín, štíhlé amfory a džbány. Baroko zanechalo především mramorování, odkoukané z církevních staveb, ve kterých se tohoto zdobení dřeva užívalo hlavně na oltářích, tedy tam, kde by pro neúměrné statické zatížení konstrukce už kámen nebylo možno použít. Rokoko, to jsou celé plochy posázené drobnými kvítky, motivy ptáčků i podivuhodné tvary lastur. Klasicismus napodobuje intarzie a přidává košíky, stuhu a mašle.

Celá jedna část etnografie pojednává o motivech, jaké se objevovaly už v nejstarších damaškových vzornících, i o tom, jakými cestami se dostávaly z církevních rouch a panských výšivek do lidového ornamentu. Jak se z tulipánů stávaly vázy a poháry, z růží jablka a hvězdy, z karafiátů vějíře a z barokních šroubovic pásy květin. Celá věda je o tom, co tyto ornamenty vypovídají o postavení a poměrech

lidí, o vlivech, vkusu a tradicích v jednotlivých oblastech. V Podkrkonoší byly nejbohatším dekorem opatřeny právě skříně a vrchol malby lidového nábytku v Čechách představují jemně provedené kytice v pečlivě rámovaných polích z Turnovska, nejčastěji s motivem tří růží zvláštní růžovohnědé barvy, a pak podkrkonošské bílé „mramorování“ v nádherné šmolkové modři a někdy i zeleni.

S lidovým nábytkem je to jako s lidovou písničkou. Malované hřebíčky zahradnické i růžičky voňavé, strakatí ptáčci jarabáčci i truhličky poštovských panáčků, skvosty lidového umění, ale autor zůstal neznámý. Vzácnou výjimkou jsou Paseky nad Jizerou. Nejenže jméno tamního výrobce je známo, ale podle stylu a dekoru lze jeho práce spolehlivě určit. Podobně jako ve velkém světě Chippendale nebo Thonet, v lidovém malovaném nábytku je to pasecký Čermák. V čísle popisném 22 začal jako první už za napoleonských válek Čermák František. Syn chalupníka Josefa a jeho ženy Barbory se narodil počátkem prosince roku 1804 a zřejmě první dvě jeho práce jsou datovány už rokem 1820, kdy mu bylo pouhých šestnáct let. Truhla

a jednokřídlá skříň ovšem už nesou dekor charakteristický pro všechny čtyři další generace. Dvě z Čermákových jedenácti dětí, starší František a mladší Maxmilián, pokračovaly v rodové tradici, truhlářině se posléze vyučili i tři Františkovy synové: Václav odešel do Skleřovic, Štěpán si zařídil dílnu v čp. 190 a František vyučil v dílně svého děda i otce dalšího truhláře, syna Miloslava. Tento pravnuk prvního Čermáka pracoval v rodové dílně až do 50. let minulého století.

Z paměti Štěpána Čermáka víme, že jeho rod vlastnil asi hektar lesa, odkud si bral dřevo. Často si ale zákazníci přinesli svůj materiál – to byl pak kus samozřejmě levnější. Na prkna se řezalo na Sajdlově pile v Makově, ale protože jinde mnoho pil nebylo, museli si truhláři často řezat dřevo sami. Čermákovy malovali z ruky i podle šablon, které si sami vyřezali z kartonu a pro určitý vzor je pak sesazovali a kombinovali. Na rozložené díly jarmar a truhel nanесли podklad, většinou jednobarevný, a klišovými barvami pak vytvořili určitý dekor, který si zákazník vybral ze vzorníků. Vzory byly různé, ale jejich prvky stejné. Základní barvy se kupovaly ve Vysokém, v Rokytnici nebo v Liberci, poté se

třely na kamenci a mísily pro různé odstíny. Rozdělaná klišová barva musela být stále teplá, proto se mísky s malým množstvím neustále ohřívaly, a bylo nutné barvy rychle upotřebit, aby obsah nevyschl. Nakonec se nábytek natíral fermeží z Iněného semínka praženého v hliněném pekáči a pro kování chodili Čermáci třeba až do Liberce.

Skříň v chodbě Památníku vypadá jako z marcipánu a taky tak slabounce voní, stačí otevřít malovaná dvířka. To skříň v depozitáři stále ještě dýchá mechem a deštěm, i když už dřevo dávno vyschlo. Muzejníci totiž našli tenhle skvost ležet v lese a teď už jen čeká na svého restaurátora. Nábytek z dílny rodu Čermáků nese pečeť lidového baroka, rokoka i klasicismu. I skříně, které patří k pokladům paseckého Památníku, mají barokně zdvižené římsy zvláštních barevných kompozic, rokokové mušle, plamínky a drapérie rokajů s plastickými třapci. Také misník a truhlu zdobí typické karafiátové pásy, květináče s kyticemi tulipánů, hroznů a růží a ptáčky „čermáčky“ jako mluvící znak. Červené bříško, modrošedý kabátek, černé hrdélko – rehek zahradní, zvaný lidově čermáček.

Housle Věnceslava Metelky

Na samo pomezí Čech bývali ustanoveni venkovští buditelé a vlastenci z trestu. Faráři, preceptoři i kantoři nepohodlní svými názory a smyšlením nemohli být tady, na samém konci světa a v sousedství s povětšinou německou Rokytnicí, rakouskému mocnářství nebezpeční. A přece právě zde, ve spojení s prazvláštním geniem loci i ti, kteří doopravdy zapadli nejméně na celou třetinu roku do závějí, dokázali být po desetiletí schopni vlastní kultury, jakou bychom jinde jen stěží hledali.

Když začali poprvé roku 1892 vycházet na pokračování v časopise Světozor Raisovi Zapadlí vlastenci, okamžitě si získali své čtenáře – a neztratili je dodnes. Nejde totiž jen o prostý příběh z venkovského života, jakých v proudu českého realismu vycházely desítky. Paměti horského písmáka Věnceslava Metelky pomohly vytvořit vzácně pravdivé svědectví o českém národním obrození – o hnutí v celých evropských dějinách zcela výjimečném. Díky těmto zápiskům román dodnes spolehlivě vypovídá o tom, čeho bylo a bude stále velmi zapotřebí, totiž jak velice se vlastenectví láskou, prací a snahou po spravedlivém uspořádání světa liší od nesmiřitelných hesel hlásajících „Nic než národ“. Zejména proto Zapadlí vlastenci ani po více než sto letech od svého vydání nezapadli. A že písmák Metelka nemá už dnešním časům co říci? Vydáte-li se do Raisova Pozdětína, do současných Pasek nad Jizerou, možná se znovu přesvědčíte, v čem je největší síla a dar vlastenectví – to jest být schopen vlastní kultury na půdorysu svého domova.

Písmáctví je zcela osobitý jev naší národní kultury a Věnceslav Metelka, syn sklenařického ševce, vyučený truhlář a absolvent jičínské preceptorské preparandy, je jednou z jeho nejvýraznějších postav. Ze stránek Metelkových deníků i ze zápisů do starých kalendářů vystupuje tvář výjimečné, a přece na svou dobu typické osobnosti – vzdělaného školního pomocníka v Pasekách nad Jizerou, který se ale nikdy pro svou odbojnou povahu nestal kantorem. Tvář rolníka a hospodáře, všestranného muzikanta, vynikajícího houslaře, zakladatele české houslařské školy a také výtečného stylisty. Metelkovy deníky v mnohém Raisovo renomované dílo předčí. Jde totiž o jedinečnou, originální literaturu faktu, vypovídající s nelíčenou upřímností o autorových osobních radostech i strastech, stejně jako o základních otázkách lidské existence, o politice, vlastenectví, lidových pověstech i o místních a také světových dějinných událostech. Bez písmáckého sentimentu, na

svou dobu svižnou, barvitou a velmi „moderní“ češtinou humorně i vážně glosuje kritickým pohledem a ve velmi širokém kontextu život českého venkova druhé poloviny 19. století. Jeho úvahy jsou ale často šokující svou současností – aktuálními důkazy o tom, jak se nemění naše národní povaha a jak se mnohé v historii opakuje.

„Politika! To je heslo nynějšího světa! Od malého pumprlíka až do starého dědka, vše se zabývá politikou. Měli jsme volby do zemského sněmu, a co tam vyvedli? Nic, prachnic!

Hašteří se. Hádají se jako hoši na návsi a k ničemu to nevede. Plné šosy bylo naděje, že až zasedne sněm, finance se zlepší, obchod, že lépe půjde a ono kde nic, tu nic... Čím dál hůř, pravila bába, když dolů schodem letěla. Nejen s babou, ale se všema lidma jest hůř! Nové ministerstvo máme. Nejsem sice velký politik. Tolik ale rozumím, že to bude pouze přešitý kabát, že zůstanou dlouhé šosy, ty samé prázdné kapsy, notný límec a sem tam na rukávě díra opravená. Ohlédneme-li se ale také po lidech, kteří mají politiku v práci,

tu teprv je konec diškursu. Mustrují svět, řídí vojska, spravují finance, rozřešují nejzamotanější světové otázky. Na to nepříjde, je-li do toho co, čili nic. Tak nazdařbůh se nabije a také vystřelí. Co se ta vláda opravovala toho státního stroje, a posud se neví, chybí-li kolečko, aneb vybývá... 30. června 1861.“

Daguerrotypie Metelkova portrétu ukazuje tvář zajímavou – ostré rysy, rozevlátá hřívá, hrdý, trochu ironický pohled. V Náchodě, v dílně instrumentáře Františka Hendrycha, se naučil rozumět také houslařskému řemeslu, a když pak dlouho čekal na místo učitelského pomocníka, postavil si své první housle. Kantořit nakonec začal v Pasekách a tam se posléze stal i vůdčí osobností hudebního života – v kostelíku sv. Václava sedával za varhanami, mydlil basu nebo řídil všechny ty skvělé figurální mše. Bylo ale také třeba tu a tam spravit nástroje místních muzikantů a houslař široko daleko nikde. Začal tedy nejen s královským řemeslem, ale i s opravami nejrůznějších strunných nástrojů. V pasecké chalupě „Kasarna“, kterou za vydřené peníze koupil a opravil, dodnes stojí vzácný Metelkův houslařský ponk. Jako zázrak se dnes zdá, že se skromným vybavením právě

tady, v chudé roubence, vznikaly ty nejkrásnější české housle své doby, jejichž švartny se dodnes tmí vlastním „metelkovským“ lakem. To krkonošské lesy daly kvalitní smrk na svrchní desky a pasecké javory zase dřevo na luby a desky spodní. Věnceslav vyučil houslařství i své děti – nejnadanějšího Václava, který, stejně jako jeho sestra Pavlína, zemřel mladý na souchotiny, talentovaného Josefa, jehož nádherná viola d’amour je dnes vystavena v úvodu muzejní expozice Krkonošské houslařské školy, a také dceru Johanku, vůbec první českou houslařku. I ona byla odmalička obklopena vůní „feneráckého“ terpentýnu i pomalu schnoucího javorového dřeva, hoblíčky, holeisníky i všelikými jinými dlátky, nožíky a řezáky-šnajzejky. I ona brzo začala zkoušet „podle modlů“ vyřezávat svrchní desky, počítat menzury a štíftovat krky houslí. Bylo jí opravdu málo roků, když si na vnitřní stranu vlastnoručně vyrobených housliček zapsala „zhotovené od Johany Metelkovy st. 16 let“. A přišli i další žáci Josefovi – Benjamin Patočka, slavný Jindřich Vitáček, Josef Schovánek – bylo dost šikovných rukou a otevřených hlav v Pasekách. Dnes, kromě metelkovských nástrojů, kontrabasů, kytar i houslí, zdobí expozici i práce z dílen těch nejslavnějších českých

houslařských rodů – Pilařů, Vávřů, Špidlenů... Ti všichni se hlásí ke krkonošské houslařské škole, stejně jako věhlasná holandská firma Vedral, založená bratrem Františkou Patočkovou, rozené Vedralovou, švagrem a také prvním žákem Benjaminem Patočkou.

Kde se brávala v horácích ona touha překročit stín chudoby, potřeba umění vzdělání i daru slova a hudby? Na počátku stávali hoši s pouhými pěti třídami obecné školy, které jim měly vystačit na celý život. V běhu většinou úmorných a krutých let se z nich ale stávaly, díky neustálému sebezdokonalování, osobnosti s vytříbeným slohem i rukopisem a rozsáhlými vědomostmi. A k houslařině je prý navíc zapotřebí téměř všech smyslů. Ostatně, kterápak jiná věc, krom houslí, má duši?

Na paseckém hřbitůvku s nejkrásnějším výhledem na Krkonoše stojí od podzimu roku 2007 nová Metelkova busta, poslední dílo sochaře Vladimíra Preclíka. U příležitosti dvojího výročí Věnceslava Metelky – narození roku 1807 a úmrtí roku 1867 – sochu věnovali jeho vděční Pasečtí.

Tkalcovský stav

Stav, to je celé malé dřevěné stavení se sloupky, trámy, zápražím i lavicí a stropem, do kterého se vchází a usedá „v něm“. Tento dřevěný stroj, jeden z vrcholů lidské dovednosti, se také skutečně jako stavení stavěl a odtud i název – stav.

V roubenkách, jakou měl ve stráni pod paseckou hospodou „Na Prdku“ hostinský Hugo Štěpánek, zvaný též Hugo „prdeckej“, bývaly stavy i dva nebo tři. Pravda, moc k hnutí tam nebylo, ale zato „na cukr, na kafe“ už vydělaly. Hugo na tom svém dělával „tépichy“ neboli hadráky – oblíbené dlouhé hadrové koberce – z nichž jeden je uložen i v depozitáři Památníku. A co víc, na Štěpánkově stavu je tam dělají dodnes, i když jen na ukázkou. Druhý stav v přízemí Památníku je prý ještě starší, snad mu bude pomalu tři sta let. Stával kdysi v Havírně v chalupě u Štěpánků – Matějů v čp. 46 a nejméně jeden lidský věk tam pak ležel rozebrán na půdě. Teprve muzejníci ho očistili, ošetřili dřevo, sestavili – a tká! Až ven bývá slyšet jeho klapot pro radost kolemjdoucích. Ano, tak znělo kdysi tkalcovské řemeslo po celých horách.

Stav je stroj se zvláštní přitažlivostí. Láká zkusit si zatkalcovat, trhnutím provázku rozběhnout člunek nebo si alespoň vylézt na „překládku“, lavici ohlazenou letitým usedáním. Málokdo už dnes ví, že musela trochu pérovat, aby měl tkadlec „dobřej posaz a berzo mu nevedešel řbet“. Vůbec muselo být celé to dřevěné unikum seštelováno na míru jako kabina závodního vozu – i vzdálenost pro nohy, aby se šlapalo ekonomicky, i „bidlen“, kterým se přirážela člunkem prohozená nit. A někdy se na tohle bidlo dokonce přidávaly olověné destičky, to když se tkala třeba sypkovina. Cožpak plátýnko, tomu stačilo tak osmnáct, dvacet nití na centimetr, ale jestli se neměla strhnout z peřiny chumelenice, pak muselo být těch nití alespoň dvaadvacet, aby byl sypek pevný – a to chtělo pořádně přirazit jednu nitku ke druhé. A taky seštymovat šlapadla, kterými se otvíraly prošlupy, dohlédnout na brdové listy i na délku šňůrky pro provaz, aby člunek – sotva doletěl až na jeden konec osnovy – už byl připraven letět zpátky. Zkrátka, aby to klapalo. Doslova.

Mohli bychom vyprávět o stávcích stuhařských, o přídavné „listovce neboli šaftmašině“, která už dokázala i složitější vzory. O tkaní dvoumetrových ubrusů, kde už nestačily brdové listy, ale každá nit osnovy musela mít své závažíčko, nebo o vrcholu stavařského i tkalcovského umu – o „žakárech“, ve kterých putovaly, spojeny jedna s druhou v nekonečný pás, velké lepenkové karty s dírkami, ne nepodobné kartičkám děrnoštkového stroje. Po chalupách z nich vy-

cházelý překrásně vzorované damašky a z fabrik, třeba z dílen vídeňské firmy Herzfeld a Fischer na Hradsku, i zlatem protkávané hedvábné brokáty mešních rouch pro Vatikán. Mohli bychom se ptát, jak to přišlo, že horáci s několika třídami venkovské školičky si mohli troufnout i na takovou špičkovou tkalcovinu.

Kdo ale byli ti, kteří po vsích dokázali vyrobít tak důmyslný stroj? Stavař, to přece musel být kus truhláře i koláře, tesař, soustružník, strojník, tkadlec, stavitel a ze všeho nejvíce dobrý počtář. Snad jedno jediné „stavařské“ jméno se nám dochovalo – Kracíkové z Ústí u Nové Paky. Josef Kracík po napoleonských vojnách vydržel u svého řemesla jen pět roků, zato jeho syn stavařil jedenačtyřicet let. Většinou se ale leckde – i v Pasekách – našly hlavy otevřené, které, podle muzejního svědectví, obhlédly hotové dílo a dokázaly ho znamenitě napodobit – i se všemi detaily a výpočty.

Cožpak o dřevo, toho nebyl na horách nikdy nedostatek, i když – patero dřeva bylo na lepší stav potřeba – smrkového, olšového, dubového, modřínového, javorového a připočteme-li člunek, pak i dřevo jabloně,

hrušně, hlohu nebo zimostřázu čili fukspanu. Smrkové na celou kostru, olšové na prsník a vratidlo, dubové na klapky a ozubené paleční kolo. Spodek kladky u bidel byl buď z modřínu pro malé stavy „půlníky“ na lehké zboží, nebo z tvrdého javoru, aby vydržel tíhu závaží napínajících husté tkanivo zboží těžkého. Šesticoulové fošny na postranice musely být opravdu pevné, hlavně ty smrkové na stativy. A plány? Jaképak plány? Kus plavajzu, klubko motouzu, tesařské a truhlářské náčiní a snad ještě na papíře nahrubo načrtnutých pár čar, to byly celé výpočty. Na kostru i na vnitřnosti, když bylo všechno hotovo, jaksepatří uklínováno a sestaveno, dostal mnohý stav i trochu parádnější kabát, aby nešel do světa jen tak naholo. Popruhy a všechno potřebné od řemesla provaznického se nakupovalo přímo u provazníka. Pro člunky se chodívalo k Hornychovi do Lomnice anebo do Paky ke Korbelářovi, pro paprsky a brda buď k Jilemnicí, nebo do Studence. A kdo si chtěl pořídít opravdu dobrý stav, přece jen trochu našetřit musel. „Celý“ prý stával patnáct zlatých, „půlník“ dvanáct a snovadla jeden zlatý a pětadvacet krejcarů. Byli ale i takoví koumáci a šikulové jako Jaroslav Hanč z Mrklova, který si téměř v sedmdesáti postavil stav po paměti – bez ná-

kresů, bez výpočtů, bez předlohy. Ten malý zázrak paměti a zručnosti měl smrkový rám, pečlivě kružítkem rozměřená a cirkulkou vyřezaná ozubená kola z jasanu, vratidlo i prsník, všechno na svém místě. Hospodář Hanč potřeboval zkrátka kus pořádného popruhu, a tak si k vlastnoručně vyrobenému stavu přinesl z továrny odpad, vytřídil, sepředl, navinul na cívky i do paprsků brda a udělal si osnovu.

Nezapomenutelným tkalcem paseckého Památníku byl jeho kustod Jan John. K modré „pružtičce“ plátýnka a bílému políčku na dvacet prohozů přidal i některou ze starých rýmovaček na dvacet slabik, které si tkalci při práci říkali, aby nemuseli pořád počítat. Nikde jinde neslýchaná byla i jeho vyprávění o tom, jak šel v Pasekách život a jaké poklady uměli vytvořit vlastním umem a pílí zdejší lidé.

Detail struktury koberce, zvaného „hadrák“